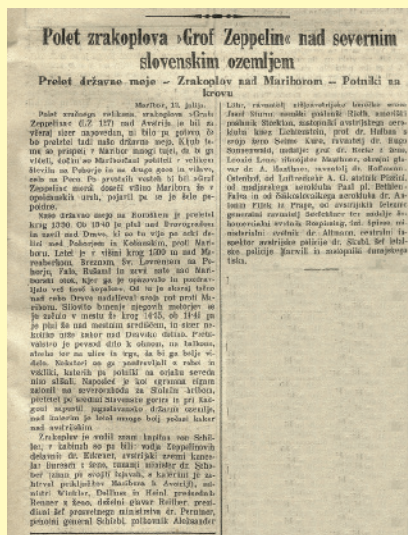

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

ČZN

Review for History and Ethnography

1

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 92
NOVA VRSTA 57

STR.
1-108

2021

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

[ZEPPLELIN nad Mariborom] [Slikovno gradivo]. – [S. l. : s. n., 1931]. –
1 razglednica : č-b ; 9 × 14 cm COBISS.SI-ID 60998147

Polet zrakoplova »Grof Zeppelin« nad severnim slovenskim ozemljem.
Jugoslovan, 14. 7. 1931, str. 3

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 92 – Nova vrsta 57
1. zvezek 2021

Review for History and Ethnography

Year 92 – New Series 57
Volume 1, 2021

Maribor
2021

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Izr. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Dušan Nečak, <i>Utrinek ob jubileju prof. dr. Franca Rozmana</i>	5
--	---

RAZPRAVE – STUDIES

Vlasta Stavbar, <i>Anton Tomšič, prvi slovenski poklicni časnikar</i> (Anton Tomšič, the first Slovene professional journalist)	9
--	---

Filip Čuček, » <i>Deutsch, deutsch!</i> « <i>Fran Rosina v graškem deželnem zboru</i> ("Deutsch, deutsch!" Fran Rosina in Graz regional parliament)	24
---	----

Aleksander Duh, » <i>Jugoslavija ni zapletena v kakšno vojsko in ker je pričakovati v prihodnjih mesecih splošni mir, sploh ne obstoja potreba za izvršitev zaklonišč!</i> « <i>Maribor konec 30. in v začetku 40. let, ko je (skoraj) vsem jasno, da je začetek vojne še samo vprašanje časa</i> ("Yugoslavia is not entangled in any army, and since general peace is to be expected in the coming months, there is no need at all for the implementation of shelters!" Maribor in the late 1930s and early 1940s, when it was clear to (almost) everyone that the outbreak of war was only a matter of time)	40
---	----

Peter Mikša, Matija Zorn, <i>Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta</i> (The national battle for the mountains and the Slovenian identity)	67
--	----

IN MEMORIAM

Srečko Reher, <i>In memoriam profesorici dr. Cvetki Hedžet Tóth</i> (1948–2020)	89
--	----

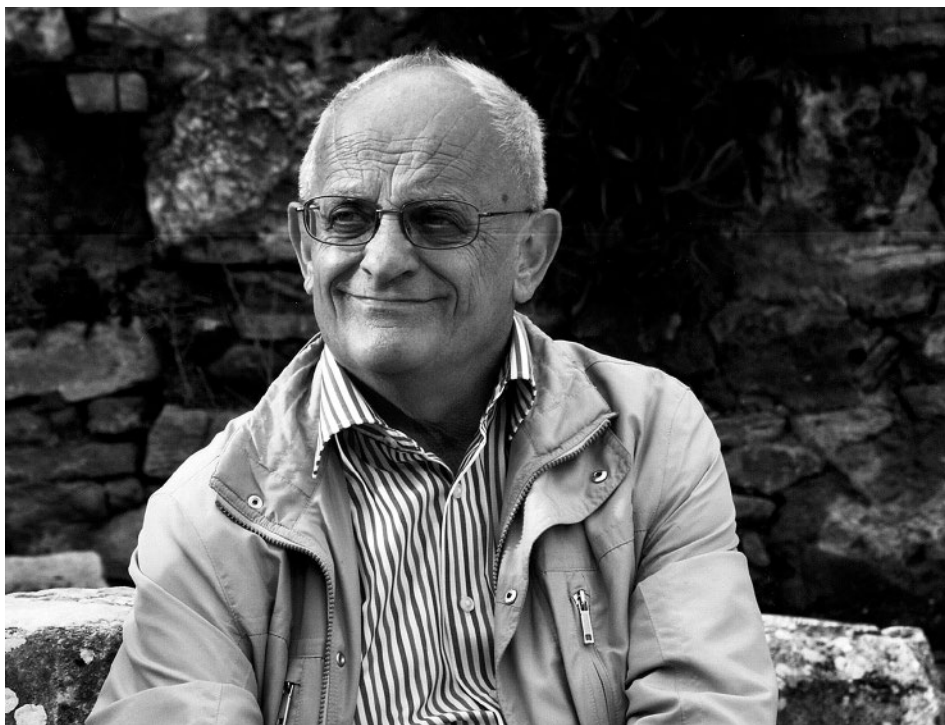
OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Marjan Toš, <i>Martin Previšić: Zgodovina Golega otoka</i>	99
Marjan Toš, <i>Tajna skladišča orožja to v letih 1990–1991</i>	101

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Utrinek ob jubileju prof. dr. Franca Rozmana

30. maja je prof. dr. Franc Rozman, kolega in prijatelj, praznoval osem-deseti rojstni dan. Nekaj tednov prej sva sedela v kavarni ob kavi in obujala spomine. Kar nekako presenečena sva ugotavljala, da se najine strokovne in prijateljske poti prepletajo že petdeset let. Beseda je tekla tako o strokovnih kot tudi o povsem zasebnih stvareh, saj sva si kljub generacijski razliki v mnogočem blizu, čeprav ne vedno povsem enakega mnenja.

Prof. dr. Franc Rozman.
Osebni arhiv.

Tako kot pred sedemdesetim rojstnim dnem je tudi to pot pogovor nanesel na najino strokovno dejavnost –publiciranje, saj sem mu v kritično branje prinesel svojo zadnjo knjigo. S kančkom grenkobe mi je ob zahvali dejal, da mi on nima kaj dati v zameno, saj v zadnjih desetih letih ni veliko objavljaj. Toda: v njegovih historiografskih delih je težko najti formulacijo ali podatek, ki ne bi držal, ta njegova izjava pa ne drži povsem.

Prof. Rozman, za bližnje prijatelje Franček, je ugleden slovenski zgodovinar, specialist za zgodovino 19. stoletja, socialdemokratsko gibanje in prvo svetovno vojno. Za tiste, ki ga morda vendarle ne poznajo dovolj, naj tudi ob tej priložnosti zapišem nekaj osnovnih podatkov o njem. Rodil se je na Bledu, in čeprav je služboval v Ljubljani in v Mariboru, je ostal »trden« Blejec. Osnovno šolo je zaključil na Bledu, srednješolsko/gimnazijsko izobraževanje pa na Jesenicah. Med leti 1960 in 1965 je študiral zgodovino in sociologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leto dni po zaključku študija je prejel Prešernovo nagrado za študente, ki je določala njegovo strokovno pot, pot zgodovinarja raziskovalca. Takoj po zaključku študija se je namreč kot raziskovalec zaposlil na takratnem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Desetletja dolgo (do leta 1986) mu je ostal zvest, in tudi takrat, ko že ni bil več član Inštituta, se je vedno rad vračal vanj, predvsem v knjižnico. Morda se bo slišalo preveč visoko leteče ali celo patetično, toda prepričan sem, da je IZDG/INZ vse do danes ostal njegov drugi dom.

Leta 1986 je prejel vabilo Pedagoške fakultete iz Maribora, da se priključi njihovemu pedagoškemu kadru. Sprejel ga je ter postal izredni profesor na tej fakulteti UM. Predaval je kar dva predmeta: Zgodovina Slovencev 1750–1918 in Zgodovina južnoslovanskih narodov. Vendar je ostal zvest tudi raziskovalnemu delu na Inštitutu. Šele leta 1994 se je odločil, da bo postal univerzitetni učitelj in da bo tudi raziskovalno pot nadaljeval na univerzi. Njegovo kvaliteto in sposobnosti so hitro spoznali kolegi in študentje na fakulteti. Tako ni bilo nič čudnega, da je bil že leta 1995 izvoljen za dekana Pedagoške fakultete UM. Koliko dolgih pogovorov sva imela o »čarih« dekanovanja, ki sva jih bila deležna oba! Upam si zatrditi, da je svojo funkcijo dekana zaključil zelo uspešno. Morda so k temu kaj prispevali poleg njegove nedvomne sposobnosti za vodenje tudi najini pogovori. S svojo strokovno in vodstveno dejavnostjo je veliko prispeval k ugledu svoje fakultete, in res je nenavadno, da se prof. Rozmana UM ni spomnila in mu dodelila naslov »zaslužni profesor«.

Že na začetku svojega raziskovalnega dela se je prof. Rozman usmeril v proučevanje socialdemokratskega gibanja doma in v tujini. Na Oddelku za zgodovino FF UL je na to tematiko opravil magistrski študij (1972) s temo »Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do prve svetovne vojne«, leta 1977 pa je prav tam obranil tudi doktorsko disertacijo. Z njo

je postavil temelje znanstvenega raziskovanja te tematike. Vse do danes je prof. Rozman ostal najpomembnejši slovenski zgodovinar, raziskovalec te tematike in njen odličen poznavalec. Njegovo visoko kakovost je prepoznala tudi širša strokovna javnost, saj je za knjižno izdajo doktorske disertacije (1979) dobil Kajuhovo nagrado in leto kasneje (1980) še nagrado Sklada Borisa Kidriča.

Kolega Rozman pa ni le vrhunski slovenski zgodovinar, je tudi pronicljiv opazovalec, sogovornik in analitik »časa, ki ga živimo«, z jasno in neupogljivo izdelanimi stališči. Škoda, da v njegovo obširni bibliografiji – na današnji dan (13. 6. 2021) je v COBISSU zabeležen 601 zadetek – ni kakšnega njegovega prispevka več o sodobni zgodovini. To bi bilo še posebej pomembno danes, ko imamo poplavo vseh mogočih zgodovinarjev in »zgodovinarjev«. Toda na neki način ga povsem razumem, saj se tudi sam ne spuščam v brezplodne polemike, prepričevanje prepričanih je jalov posel. Oba sva svoje ugotovitve raje napisala v strokovnih razpravah, čeprav tudi to ni garancija za upoštevanje strokovnih spoznanj, saj se mnogokrat spomnim na besede pokojnega kolega in prijatelja prof. dr. Toneta Ferenc, ki se je večkrat potožil z besedami: »Ne berejo me!«

Ne glede na to, ali se strinjam z vsakim pogledom prof. Rozmana, je nekaj gotovo, njegovo mnenje je vedno strokovno, spoštljivo in temelji na zgodovinskih dejstvih. Malo prej sem zapisal, da ne drži povsem njegova izjava, da v zadnjih desetih letih ni kaj dosti publiciral. Kot »plemeniti pozitivist«, ki svoje izjave dokazuje na neovrgljivih dejstvih, naj svojo zapisano izjavo utemeljim s številkami. V zadnjih desetih letih je COBISS zabeležil 65 zadetkov z njegovim imenom. Od tega 3 izvirne znanstvene članke, 1 kratek znanstveni prispevek, 3 strokovne prispevke, 1 objavljen prispevek na znanstveni konferenci, 4 samostojne znanstvene sestavke ali poglavja v monografski publikaciji, 2 samostojna strokovna sestavka ali poglavja v monografski publikaciji, 1 znanstveno monografijo v soavtorstvu ... če omenim le najpomembnejša dela in pustim ob strani avtorstvo razstave, kritike, recenzije, uredništva, mentorstva in še pet strokovnih razprav v rubriki nerazporejeno, od katerih bo vsaj tisti o korespondenci Dragutina Lončarja zagotovo uvrščen med izvirne znanstvene članke. Ni nujno, da kvantiteta dokazuje tudi kvaliteto. Toda navedeni članki prof. Rozmana sodijo med zelo kvalitetne, predvsem pa med njegove izvirne prispevke, nastale kot plod njegovega preteklega in sedanjega raziskovalnega dela.

Zdi se, da je prof. Rozman v zadnjem desetletju (2011–2021) fokus svojega strokovnega interesa preusmeril v vojaško zgodovino predvsem v času prve svetovne vojne. Tako je nastalo nekaj člankov/biografij o visokih časniki

(praviloma) avstro-ogrske armade slovenskega rodu. Nekatere od njih je objavil v uglednih strokovnih revijah, kot sta denimo znanstveni reviji *Časopis za zgodovino in narodopisje* ali *Prispevki za novejšo zgodovino*. Med njimi najdemo zapise o generalih in admiralih slovenskega porekla v avstro-ogrski armadi v zadnjih letih vojne, o admiralih avstro-ogrske mornarice s spodnje Štajerske, o Slovencih v burski vojni, o feldmaršalu in vojnem ministru baronu Alexandru von Krobatinu, o generalih Blažu in Janezu Žemva ..., ni pa »pozabil« tudi na teme iz politične zgodovine 19. stoletja, kot so utrinki z berlinskega kongresa, ali o Izjavi delegacije Jugoslovanske socialdemokratske stranke za razprave na mirovnem kongresu v Stockholmu.

Skratka, prof. Rozman je bil v zadnjem času res manj raziskovalno dejaven, ostal pa je pišoči in še posebej razmišljujoči zgodovinar kritičnih pogledov in ocen. Ostal je natančen (nekdo ga je označil s tujko »pedanten«) bralec strokovne literature in slikovit sogovornik pri vseh mogočih temah. Ne hodiiva več »delovno« na Dunaj, kjer sva se daljnega leta 1971 spoznala, toda spomini še vedno bežijo v tiste čase in še vedno sem mu hvaležen za številne praktične in strokovne napotke, ki mi jih je dajal, ko sem se kot mlad raziskovalec šele spoznaval z dunajskimi bibliotekami, arhivi in drugimi zgodovinskimi institucijami ter mnogimi tamkajšnjimi kolegicami in kolegi, s katerimi sem ostal v stiku do danes. Tudi najino prijateljstvo naju še vedno veže, čeprav se srečujeva bolj poredko, a so najina srečanja vendarle dolga, saj si imava vedno veliko povedati. Beseda nemalokrat teče tudi o potovanjih, ki jih imava oba rada, a so že davno za nama.

Naj ta kratki zapis, ki na noben način ne želi biti predstavitev njegovega strokovnega dela v zadnjih desetih letih, to so in bodo zagotovo storili najini kolegi, temveč utrinek o najinem dolgem skupnem popotovanju, zaključim z besedami, ki sem jih zapisal ob njegovi sedemdesetletnici in po mojem mnenju veljajo še danes: »Prof. dr. Franc Rozman je v prvi vrsti pomemben slovenski zgodovinar. Čas se ga ni dotaknil. Prepričan sem, da bo tudi avtor naslednjega zapisa ob njegovi osemdesetletnici, kar smo ugotovili pisci o jubilarantu pred njim. Gre namreč za človeka, zapisanega zgodovinski znanosti, ki natančno ve, kot bi dejal pokojni akademik in priznani psihiater Lev Milčinski, kaj je »čar spoznanja in radost odkritja«.

Upam in želim, dragi Franček, da se boš tudi tokrat »preobjedel zarečenega kruha«.

Dušan Nečak

R A Z P R A V E — S T U D I E S

Anton Tomšič, prvi slovenski poklicni časnikar

Vlasta Stavbar*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Tomšič A.; 94:070(497.4Maribor)

Vlasta Stavbar: Anton Tomšič, prvi slovenski poklicni časnikar. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 1, str. 9–23

Članek prikaže kratko življenjsko pot prvega slovenskega časnikarja in prvega urednika Slovenskega naroda. Poudarek je na njegovem mariborskem obdobju, ki se začne z letom 1867, ko je kot 26-letni študent vstopil kot koncipient v odvetniško pisarno uglednega mariborskega pravnika dr. Ferdinanda Dominkuša, in že naslednje leto prevzel urednikovanje novoustanovljenega liberalnega časopisa Slovenski narod, ki je 2. aprila 1868 začel izhajati v Mariboru. Skozi arhivsko gradivo, časopisne zapise, literaturo in spomine je predstavljeno njegovo delovanje v krogu mladih štajerskih politikov. Kot urednik je Tomšič k sodelovanju povabil odlične sodelavce: Franca Celestina, Frana Erjavca, Frana Levca, Frana Levstika, Josipa Vošnjaka in druge ter si prizadeval za postavitev prve slovenske tiskarne v Mariboru. Zgodnja smrt in aktivnosti za postavitev Tomšičevega spomenika v Mariboru zaključujeta prispevek.

Ključne besede: Anton Tomšič, časnikarji, Slovenski narod, Maribor, Tomšičev spomenik

1.01 Original scientific article

UDC 929Tomšič A.; 94:070(497.4Maribor)

Vlasta Stavbar: Anton Tomšič, the first Slovene professional journalist. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 1, pp. 9–23

The article traces the short life of the first Slovene professional journalist and the first editor of the Slovenski narod (Slovene Nation), the first Slovene daily. It focuses on his Maribor period, which begins in 1867 when, as a 26-year-old student, he joined the law

* Dr. Vlasta Stavbar, zgodovinarica, višja bibliotekarka specialistka, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor, Slovenija, vlasta.stavbar@um.si

office of the prominent Maribor lawyer Dr. Ferdinand Dominkuš as a trainee lawyer, and took over in the following year the editorship of the newly founded liberal newspaper *Slovenski narod* (Slovene Nation), which began publishing in Maribor on 2 April 1868. His activities and work in the circle of young Styrian politicians are presented through archival material, newspaper records, literature and memoirs. As an editor, Tomšič cooperated with excellent colleagues, including Franc Celestin, Fran Erjavec, Fran Levč, Fran Levstik, Josip Vošnjak and others, and strived for the establishment of the first Slovenian printing house in Maribor. His early death and activities for the erection of the Tomšič Memorial in Maribor conclude the article.

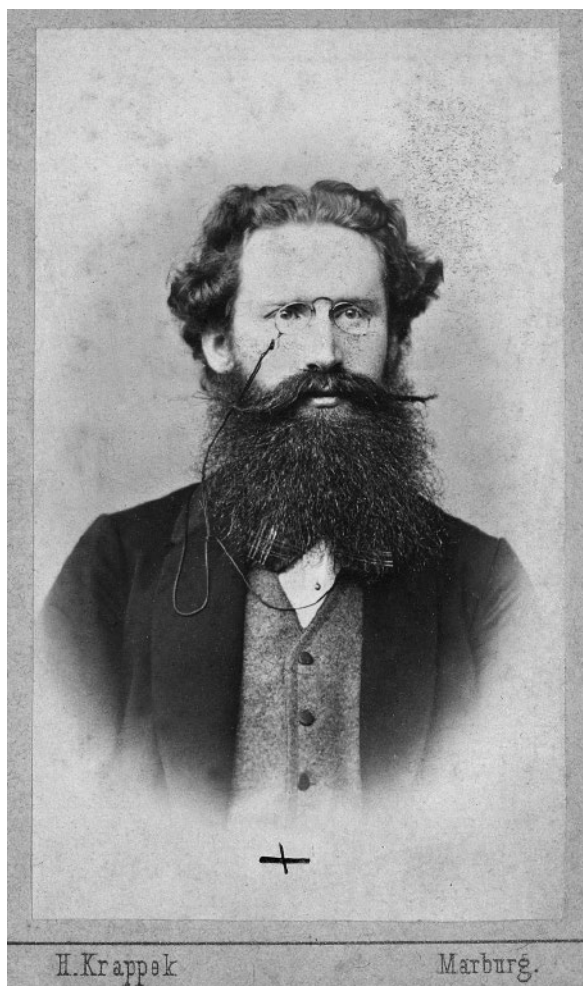
Keywords: Anton Tomšič, journalists, *Slovenski narod*, Maribor, Tomšič Memorial

»Der windische Kristus« [slovenski Kristus] so ga Mariborčani v šali imenovali, ker je imel dolgo, gosto, svetlo brado in obraz, s kakršnim so nekateri slikarji Kristusa slikali. Bil je visoke rasti; gosti, kodrasti lasje so obkrožali jasno, visoko čelo; nosil je ščipalnik, ker je bil kratkoviden; pod ravnim grškim nosom je imel zavihane brke in bil sploh moška lepota. Hodil je samozavestno in bil spoštovan tudi od nasprotnikov. Jaz sem ga spoznal že iz Gradca, kjer je kot pravnik redno zahajal k sejam deželnega zbora. Ker jeseni ni imel več sredstev za daljnje študije, je jeseni l. 1867 vstopil v pisarno dr. Dominkuša.¹ Tako se Josip Vošnjak spominja Tomšiča v svojih *Spominih* in ga umešča v čas in prostor šestdesetih let 19. stoletja, ki so bila za Slovence najprej obdobje zbiranja sil, uveljavljanja slovenščine v političnem in kulturnem življenju, ustanavljanje čitalnic, raznih društev in političnih časnikov. Hkrati pa je bilo to obdobje vzbujanja politične narodne zavesti in organiziranje slovenske stranke. Slovenci so bili na prve volitve leta 1861 nepripravljeni in niso dobili večine niti v kranjskem deželnem zboru. Šele šest let pozneje, na drugih volitvah leta 1867, je slovenska stranka skoraj na celotnem slovenskem narodnem ozemlju prvič nastopila organizirano in tudi uspešno. Štajerski Slovenci so v šestdesetih letih 19. stoletja bili še posebej aktivni. Pomembno mesto ob organizatorju Josipu Vošnjaku, politiku Radoslavu Razlagu, zdravniku Matiji Prelogu in drugih štajerskih *rodoljubih* je pripadlo tudi Antonu Tomšiču, ki je leta 1868 prevzel uredništvo 2. aprila v Mariboru ustanovljenega liberalnega časopisa *Slovenski narod* na priporočilo dr. Fredinanda Dominkuša.

Anton Tomšič se je 26. maja 1842 rodil Antonu in Marjeti Tomšič, r. Pajk, v Dednem Dolu pri Višnji Gori, kjer je obiskoval tudi osnovno šolo. Gimnazijska leta (1855–1857) je preživel v Ljubljani, Trstu in Celju ter Novem mestu (1858–1863), kjer je maturiral. V Gradcu je študiral pravo, vendar je zaradi pomanjkanja sredstev za nadaljevanje študija le te-ga je opustil in vstopil kot 25-letni doktorant v Dominkuševo pravno pisarno v Mariboru in postal

¹ Vošnjak, *Spomini*, str. 227.

koncipient. Kot je pripovedoval Jaro Dolar, je bila Dominkuševa pisarna zelo ugledna; mariborski advokat, politik in rodoljub Ferdinand Dominkuš pa *imoviti mož*, ki se je v svojo bližnjo pisarno vozil s kočijo in dvema paroma belcev in imel prelepo, mlado soprogo.²

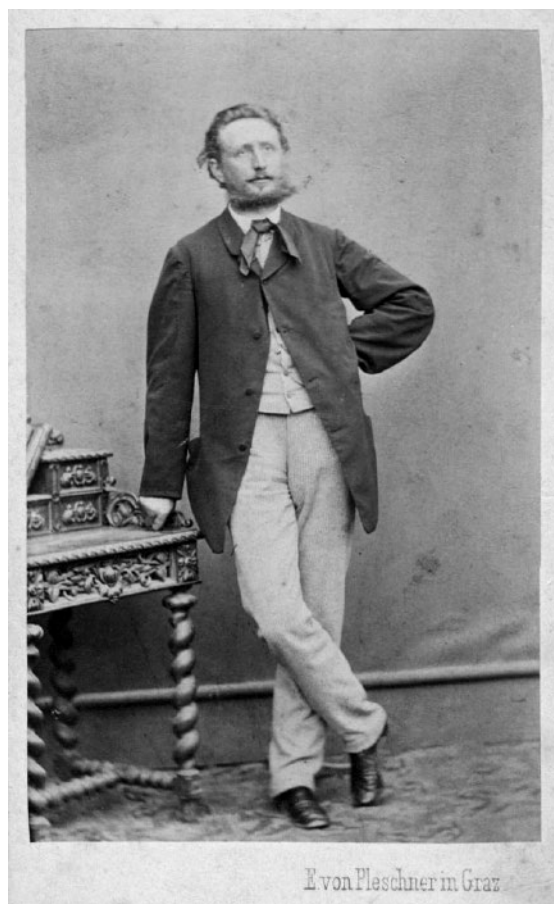

Slika 1: Anton Tomšič.
Univerzitetna knjižnica Maribor, Zbirka drobnih tiskov, inv. 8516.

Tomšič je že v graškem obdobju aktivno deloval v slovenskem graškem narodnobuditeljskem krogu. Bil je pomembna opora pri izdajanju revije *Čitalnica*, ki jo je oblikoval in urejal Ivan Geršak. Revija je izhajala v Gradcu med letoma 1865 in 1866. Izšli so štirje zvezki s 368. stranmi. *Čitalnica* je

² Kmecl, *Slovenska postna premissljevanja*, str. 129.

seznanjala bralce z gospodarskimi in pravnimi vprašanji, zgodovino, naravoslovjem in drugimi temami. Geršak je pritegnil k sodelovanju vrsto sodelavcev (M. Pleteršnik, M. Prelog in druge). S *Čitalnico* je slovenska graška inteligenca vplivala na publicistično osamosvajanje izpod Bleiweisovega vpliva.

Slika 2: Anton Tomšič v Gradcu.

Pokrajinski arhiv Maribor, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 4256.

Politična in publicistična akcija mladoslovenstva proti fevdalno konservativnemu staroslovenskemu taboru se je odvijala tudi v slovenskem političnem prostoru. Publicistična akcija je pomenila časnikarski naskok uporne mladoslovenske ekipe na Bleiweisove monopolistične tendence. Uspešno akcijo so omogočala tudi nekatera določila novega tiskovnega zakona, ki je bil sprejet 17. decembra 1862. Kot piše Fran Vatovec leta 1968³ ob stoletnici

³ Vatovec, *Stoletnica Slovenskega naroda*, str. 6.

Slovenskega naroda, je *ofenziva mladoslovenske opozicije nad Bleiweisov reakcionarni časniški monopol* udarila s treh strani, in sicer iz Ljubljane, kjer je bil 2. januarja 1863 ustanovljen prvi slovenski politični časnik *Naprej*. Lastnik je bil Miroslav Vilhar, resnični časnikarski oblikovalec pa Vladimir Levstik. Iz Celovca je presenetil *Slovenec* (1865–1867) Andreja Einspielerja. Prva slovenska svobodna časniška tribuna. Tretji sunek pa je prišel iz Maribora. Po mnenju Josipa Vošnjaka Bleiweisove *Novice* in klerikalni *Slovenski gospodar* nista več zadoščala za tedanje potrebe slovenskega prebivalstva. 2. aprila 1868 je pričel izhajati *Slovenski narod*. Priprave za njegovo izhajanje so potekale v več korakih. Štajerski domoljubi so se konec leta 1867 zbrali v Celju, kjer so sklenili, da je treba za izhajanje novega političnega liberalnega časopisa zagotoviti lastno tiskarno. Ustanovili so komanditno družbo z osnovno glavnico 12.000 goldinarjev z deleži po 250 goldinarjev. Tako je bil položen temeljni kamen novemu mariborskemu slovenskemu časopisu. V tretjem koraku so se ustanovniki lotili iskanja urednika. Nalogo so zaupali mlademu, 26-letnemu Antonu Tomšiču, koncipientu v odvetniški pisarni dr. Dominkuša, ki je kazal »neprecenljivo naravno nadarjenost, svojim milim čutom dajati isto obliko, ki je bila predmetu najprimernejša in ki je segala bralcem najgloblje v srca.«⁴ Tomšič je na osnovi Levstikovega, Sernečevega in Plojevega osnutka pripravil publicistični program Slovenskega naroda. Na zboru ustanoviteljev 18. marca 1868 v Mariboru je bil potrjen in 2. aprila 1868 je izšla prva številka glasila mladoslovenske protibleiweisove struje. Še vedno pa ni bila uresničena pobuda ustanovitve lastne tiskarne. Primanjkovalo je lastnih sredstev. Tomšič se je aktivno lotil projekta tiskarne. Povezal se je s svojim prijateljem Francem Skazo iz Šmarja pri Jelšah, ki je bil pripravljen ustanoviti tiskarno v Mariboru. Ustanovniki so predali usodo časopisa Tomšiču s pogojem, da bo ustanovljena Narodna tiskarna v Mariboru in da *Slovenski narod* tudi v prihodnje izhaja po načrtanem političnem programu. Za svoj ustanovni kapital v višini 6.000 goldinarjev niso zahtevali odškodnine. S 1. januarjem 1871 je postal *Slovenski narod* last triumvirata: Anton Tomšič, Franc Skaza in Hugo Tanšič, trgovec iz Šmarja. Tomšič je postal tudi solastnik tiskarne. Tomšič se je z vso vnemo lotil dela, da bi tiskarna čim prej začela z delom.⁵ Rojstva Narodne tiskarne, žal, ni dočakal, saj je na svoj 29-rojstni dan umrl.⁶ 18. julija 1871 so *Slovenski narod* prvič tiskali v lastni tiskarni, že naslednje leto pa so uredništvo Slovenskega naroda preselili v Ljubljano.

⁴ Josip Vošnjak, Kako se je ustanovil Slovenski narod. *Slovenski narod*, 1. 6. 1893, str. 3–4.

⁵ Namestništvo je Tomšiču dalo dovoljenje za tiskarno. *Slovenski gospodar*, št. 43, 1870, str. 176.

⁶ Josip Jurčič, Anton Tomšič. (Nekrolog). *Slovenski narod*, 3. 6. 1871, str. 2–3.

Ob ustanovitvi *Slovenskega naroda* pa je ves čas med štajerskimi rodoljubi telo stremenje po ustanovitvi slovenskega literarnega lista v Mariboru. Prvi, ki je v *Slovenskem narodu* predlagal ustanovitev *beletrističnega lista* v Mariboru, je bil Davorin Trstenjak s svojim »*Nasvetom, kako bi se slovstvena delavnost med slovenskimi pisatelji bolj pospeševala.*«⁷ Trstenjak je pripravil načrt za pravila in poslovnik literarnega društva ali neke vrste pisateljsko centralo, ki bi organizirala in racionalizirala celotno slovensko znanstveno in beletristično produkcijo. Središče tega društva pa bi po Trstenjakovem načrtu bil Maribor, kjer bi izhajalo tudi društveno glasilo.⁸ Objava *Nasveta* je sprožila polemiko, kjer so se pokazale prve razlike med štajerskim bolj praktično političnim krilom Mladoslavencev in Levstik-Jurčič-Stritarjevo bolj literarno skupino. Jurčič je v imenu slednjih *Nasvet* odklanjal, Štajerci pa so Trstenjakovo organizacijsko misel strastno zagovarjali.⁹ Polemika se je deloma tudi po zaslugi Tomšiča, ki je po daljšem oklevanju le tiskal Jurčičev odgovor na Pajkov učiteljski opomin, končala z Jurčičevo zmago. Trstenjakova ideja je pri Štajercih živela naprej in se vedno znova pojavljala. Ponovno že ob prenehanju izhajanja *Slovenskega glasnika* in ob Jurčičevem prihodu v Maribor. Jurčič je namreč v začetku julija 1868 zapusti Dunaj in se ponudil Tomšiču za sourednika *Slovenskega naroda*, tudi s svojim literarnim načrtom, vendar je bilo konec leta jasno, da ne bo prišlo do izdajanja literarnega glasila v Mariboru. Štajerski rodoljubi niso bili povsem zadovoljni s Stritarjevim *Zvonom*, tudi Tomšič ne.¹⁰ Želja po literarnem listu v Mariboru ni zamrla. Nov korak je pomenil predlog pisatelja in politika Radoslava Razlaga, ki je predvideval Tomšiča za literarnega urednika, vendar Tomšič ni bil navdušen nad tem predlogom, zlasti zaradi negotovosti načrta in podrejene vloge, ki bi jo ob tem imel.¹¹ Tomšič sicer ni imel literarnih ambicij, ampak je bil pod vplivom literarnih krogov, ki jim je pripadal, usmerjen v literaturo. Velik vpliv pri Tomšičevem uredniškem delu je imel Trstenjak in Tomšič se je nanj obračal po nasvete.¹² Ob želji za literarni list pa je Tomšiča gnalo tudi strastno rodoljubje. Hkrati pa je stremel, kot piše Dolar, »*po literarno-politični krajevni koncentraciji in taktični delitvi dela, je bil iz političnega zrelišča za tisto dobo in okolje vseskozi konkreten in realen. Če bi se mu pridružila še solidna materialna podlaga in število večjih sodelavcev, bi mogel marsikatero zapreko*

⁷ *Slovenski narod*, 4. 4. 1868, str. 3; Jaroslav Dolar, Stremljenje po slovenskem literarnem listu v Mariboru, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Kovačičev zbornik), (1937), str. 219.

⁸ Prav tam.

⁹ *Slovenski narod*, 18. 4. 1868, str. 1.

¹⁰ Jaroslav Dolar, Stremljenje po slovenskem literarnem listu v Mariboru, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Kovačičev zbornik), (1937), str. 222.

¹¹ Prav tam, str. 222.

¹² Dolar, *Stremljenje*, str. 223.

uspešno premagati.»¹³ Tomšič je rešitev za materialno varnost videl v slovenski tiskarni. Ohranjena korespondenca Tomšiča z Jurčičem in Trstenjakom kaže vsebino načrtovanega literarnega lista in njegova načela. Svojo vlogo pri literarnem listu pa je Tomšič videl kot prevajalec.¹⁴ Literarni list naj bi kot literarna priloga Slovenskega naroda izšel v drugem delu leta 1871. Tomšičeva prezgodnja smrt je tudi to preprečila. Želja po literarnem listu v Mariboru s tem ni prenehala. Nadaljevala se je, ko je Janko Pajek prevzel Narodno tiskarno v Mariboru ter uredništvo in lastništvo *Zore* (1874).

Tomšič je urejal *Slovenski narod* vzorno po načrtanem programu, jezik prispevkov je bil skrben. K sodelovanju je povabil različne sodelavce, med drugim Franca Celestina, Frana Erjavca, Frana Levca, Frana Levstika, Josipa Ogrinca, Janka Pajka, Josipa Vošnjaka in Valentina Zarnika, vendar je bilo dopisnikov malo. Dopise je sam popravljal in urejal. Plača ni bila visoka, zato je nekaj časa stanoval skupaj z Jurčičem v uredniških prostorih, ki so bili do 3. septembra 1868 v enonadstropni hiši na Stolnem trgu št. 184 (porušena je bila leta 1891, današnji Slomškov trg), nato v hiši na Gosposki ulici 117 (danes Gosposka ulica 29), od marca 1869 spet na Stolnem trgu št. 184, od maja pa na Stolnem trgu št. 179 (danes je to Slomškov trg 5).¹⁵ Kasneje je Tomšič stanoval v Čeligijevi hiši. Ob koncu leta 1870 je razmišljal tudi o poroki, vendar je to zamisel kmalu opustil in se odločil vzeti k sebi sestro Marijo, ki mu je gospodinjala.¹⁶ O Tomšičevem zasebnem življenju ni veliko znanega, omenjajo pa neuslišano ljubezen do Dominkuševe soproge.¹⁷

Tomšič se je ob prihodu v Maribor moral vključiti v mariborske razmere. Nekdanji nemirni študent, ki je gimnazijska leta preživel na štirih mestih, se je ustalil v Mariboru, ki ga ni več zapustil, razen ko se je glede na novi poklic urednika odpravil na potovanja, in sicer v Prago na Husove slavnosti,¹⁸ v Sisek na sestanek jugoslovanskih politikov, na Dunaj, v Trst, Ljubljano ... Družabne stike je bolj ali manj uspešno gradil v krogu štajerskih rodoljubov in slovenskih literatov. Do Dominkuša je vsaj v začetku čutil hvaležnost, da ga je vzel v službo in mu tako omogočil izboljšanje slabega gmotnega položaja. Tomšičevi starši, ki so bili sicer premožni, ga kot študenta niso podpirali, ker za študij ni izbral bogoslovja. Kasneje se je, menda tudi zaradi ljubosumnosti, odnos med Dominkušem in Tomšičem skrhal, nato pa po posredovanju Vošnjaka tudi zgladil. Tomšič se za Vošnjaka nikoli ni mogel povsem navdušiti, čeprav

¹³ Prav tam, str. 224.

¹⁴ Prav tam, str. 227.

¹⁵ Dolar, Anton Tomšič v Mariboru. *Kronika slovenskih mest*, 1936, št. 1, str. 38–41; Globočnik, Prvi uredniki slovenskega naroda. *Teorija in praksa*, 2018, št. 4, str. 820–821.

¹⁶ Dolar, Anton Tomšič v Mariboru, str. 38.

¹⁷ Kmecl, *Slovenska postna premišljevanja*, str. 129.

¹⁸ G. A. Tomšič. *Slovenski gospodar*, št. 37, 1869, str. 148.

se je ob uredniških težavah nanj velikokrat obračal po nasvete. Tudi z Zarnikom se ni posebej razumel. Sodelovanje z Jankom Sernecem se je skrhalo, ko ga ta ni hotel zastopati v sodbi o *Tujčevi peti*, čeprav je Sernec ob prezgodnji Tomšičevi smrti zelo žaloval. Posebno razmerje je bilo med Tomšičem in Razlagom. Najintimnejša Tomšičeva prijatelja sta bila gotovo Koceli in Jurčič. S slednjim si je delil tudi stanovanje. Omeniti velja še Železnikarja, Rapoca, ki je bil njegov sodelavec v Dominkuševi pisarni, Duhača ml. in Skazo. Odnosi med Tomšičem in navedenimi štajerskimi politiki so bili velikokrat napeti, zlasti ob dejstvu, da je bil Tomšič zelo občutljive narave in da so mu prevečkrat dajali *čutiti podrejenost v njihovi službi*. Mladostni idealizem, s katerim je Tomšič vstopil v politično življenje, in mariborska zgodba sta ga že zelo hitro pripeljala do razočaranja.¹⁹

Z uredniškim delom je bil Tomšič preobremenjen, vendar za kritiko tudi zelo občutljiv, zato mu je predlog Radoslava Razlaga, da se ustanovi nekakšen časnikarski odsek (nadzorni odbor), ki bi dajal navodila za urejevanje časopisa, Tomšiča zelo zagrenil. Še zlasti, ker naj bi v ta odbor povabili tudi staroslovenca dr. Etbina Henrika Costo, nekdanjega ljubljanskega župana in poslanca, ki je bil njegov nasprotnik. Tomšič je bil prepričan, da ga želijo izriniti. Josip Vošnjak v svojih spominih navaja številne zapise iz njune korespondence, kjer se kaže Tomanova rahločutnost in velikokrat stiska, kako naprej. V teh primerih se je pogosto posvetoval z Vošnjakom in ga prosil, naj: »... vendar pride v Maribor ...«, da bi se z njim dogovoril o »... daljnjem postopanju ...«.²⁰

Radikalna uredniška politika je Tomanu prinesla vrsto tiskovnih pravn. Med odmevnejšimi je bila pravda zaradi objave Levstikovega članka *Tujčeva peta*.²¹ Prvostopenjsko sodišče je sicer Tomanu oprostilo, medtem ko mu je višje v Gradcu izreklo kazen v višini 50 goldinarjev ali 10 dni zaporu, 60 goldinarjev izgube od kavcije ter poravnavo sodnih stroškov. Tudi dunajsko sodišče je sodbo potrdilo. Na vprašanje sodnika, če je kot urednik pripravljen imenovati avtorja spornega članka, je odgovoril: »Časnikarska spodobnost in poštenost mi kaj takega ne dopušča.« V primeru treh Levstikovih uvodnikov²² pa je s svojim odličnim zagovorom Tomšič prepričal porotnike in bil

¹⁹ Dolar, *Anton Tomšič v Mariboru*, str. 39–40.

²⁰ Vošnjak, *Spomini*, str. 228–230.

²¹ *Slovenski narod*, št. 73, 1868, str. 1–2.

²² Slovenci »galgelvögel«, *Slovenski narod*, 22. 6. 1869, str. 1–2; Kdo na Kranjskem vlada, *Slovenski narod*, 20. 7. 1869, str. 1–2; Janjče in Vevče, *Slovenski narod*, 3. 9. 1869, str. 2–4.

oproščen.²³ Tomšiča je pred *tiskovno sodnijo* v Celju²⁴ zagovarjal dr. Radoslav Razlag, ki je zahteval razpravo v slovenskem jeziku. Obtoženec, zagovornik in državni pravdnik so govorili slovensko, sodišče pa nemško in slovensko.²⁵

Tomšiča kot časnikarja lahko sledimo preko člankov v katoliškem in konservativnem listu za štajersko podeželje *Slovenski gospodar*, ki ga je leta 1867 v Mariboru ustanovil dr. Matija Prelog, ter večinsko v *Slovenskem narodu*. Navajam nekatere: Evropa v orožji,²⁶ Bog visoko, a cesar daleko,²⁷ Richard Cobden,²⁸ B. Beust o notranjih zadevah,²⁹ Finance in kupčija v Srbiji,³⁰ Čudni svetniki.³¹

Podpisoval se je kot A. T. ali T. Prav tako so nekateri uvodniki njegovi, vendar brez naslova. Pisal je tudi novice »Iz Maribora« ter listek o slovenskem visokošolskem vprašanju.³²

Pomembno pa je bilo tudi Tomšičevo politično in narodnobuditeljsko delo. Bil je v središču narodnega gibanja na slovenskem Štajerskem. Bil je predsednik graške Slovenije, predaval v mariborski Čitalnici,³³ debatiral o perečih političnih vprašanjih v krogu z Josipom Jurčičem, Kocljem, B. Ipavcem, Valentinom Zarnikom in drugimi mariborskim domoljubi, ki so se srečevali v hišah odvetnikov Dominkuša in Serneca. Mesto druženja je bilo tudi uredništvo Slovenskega naroda ali pa slovensko omizje v Ronacherjevi gostilni. Tomšič je bil odbornik v Slovanski čitalnici in predsednik Slovenskega političnega društva.³⁴ Odlikovala ga je umetnost govorništva, zato je s svojimi nastopi navduševal na shodih in taborih, posebno še na shodu 3. maja 1868 v Veliki Nedelji in na taboru v Ormožu 8. avgusta 1869. Na ormoškem taboru je Tomšič govoril o uveljavitvi slovenskega jezika v uradih in pozival Slovence, da sami zahtevajo »slovenska pisma« ter da se naj ne ustrašijo uradnikov.³⁵

²³ *Slovenski narod*, 14. 12., str. 3; 18. 12, str. 2; 24. 12., str. 1.

²⁴ Tiskovne pravde. *Slovenski gospodar*, št. 47, 1869, str. 188.

²⁵ Telegram Slov. Narodu. *Slovenski narod*, št. 146, 1869, str. 3; Tiskarska pravda Slov. naroda. *Slovenski gospodar* št. 50, 1869, str. 200.

²⁶ *Slovenski narod*, 24. 11. 1868, str. 1–2.

²⁷ *Slovenski narod*, 28. 5. 1868, str. 1.

²⁸ *Slovenski narod*, 19. 5. 1868, str. 1–2; 14. 5. 1868, str. 1–2; 19. 5. 1868, str. 1–2.

²⁹ *Slovenski narod*, 26. 11. 1868, str. 1–2.

³⁰ *Slovenski narod*, 8. 12. 1868, str. 2; 10. 12. 1868, str. 1; 12. 12. 1868, str. 2.

³¹ *Slovenski narod*, 12. 12. 1868, str. 1.

³² *Slovenski narod*, 12. 5. 1870, str. 1–2; 14. 5. 1870, str. 1–2; 17. 5. 1870, str. 1.

³³ Iz Maribora. *Slovenski gospodar*, št. 48, 1868, str. 195.

³⁴ Iz Maribora. *Slovenski gospodar*, št. 24, 1869, str. 95.

³⁵ Tabor v Ormožu. *Slovenski gospodar*, 19. 8. 1869, str. 1.

Anton Tomšič je umrl 26. maja 1871 na svoj devetindvajseti rojstni dan. Našli so ga v njegovem stanovanju. Okoliščine Tomšičeve smrti so skrivnostne, saj se ne izključujejo samomor (zastrupitev z digitalinom) in njegova suicidalna nagnjenja, ki so bila družinsko pogojena.³⁶ Vzrok smrti pa naj bi bila po mnenju zdravnikov srčna kap. Vošnjak ga v svojih Spominih opisuje kot: »najbolj nadarjenega žurnalista, ki je imel vselej jasno in pravo sodbo o vseh političnih in narodnostnih vprašanjih in spretno pero. Bil je energičen in je vselej brez strahu zagovarjal svoje stališče, naj se je s tem komu zameril ali ne.«³⁷ Njegovi članki pa so po mnenju Karola Glaserja: »odlikovani po krepkem jeziku in redki duhovitosti; v vsakem slučaju je znal najti primerne izraze in zadeti pravo javno mnenje Slovencev.«³⁸

Slika 3: Spomenik Antonu Tomšiču.
Univerzitetna knjižnica Maribor, Zbirka drobnih tiskov, inv. 4455.

³⁶ Kmecl, str. 129; Globočnik, str. 825.

³⁷ Vošnjak, *Spomini*, str. 231.

³⁸ Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, IV, str. 365.

Mariborski rodoljubi so ustanovili odbor za postavitve nagrobnega spomenika Antonu Tomšiču. Predsednik odbora je bil dr. Dragotin Koceli, blagajnik Ivan Železnikar, tajnik Alojz Gregorič, člana pa prof. Janko Pajk in Franc Rapoc.³⁹ Odbor je naročil tudi Tomšičevo sliko, ki jo je naslikal Ivan Franke leta 1876.⁴⁰ Spomenik v obliki piramide je izdal ljubljanski kamnosek Vinko Čamernik. Ob postavitvi leta 1875 je *Slovenski narod* med drugim zapisal »Na temelji piramide pa je napisano v zlatih črkah: »Hrabromu bojniku o svobodi i napredku slovenskega naroda postavili ta spominek njega čestitelji 1875. leta.«⁴¹

To naj bi bil prvi slovenski javni spomenik v Mariboru.⁴² Odziv je bil zelo velik in ostanek denarja v višini 1700 goldinarjev, od katerih so del namenili Slovanski čitalnici v Mariboru »za stalno oskrbo Tomšičevega groba, del pa je prevzela Slovenska matica in ustanovila Tomšič-Jurčičevo ustanovo za leposlovne nagrade. Na mestnem pokopališču v Ljudskem vrtu so zaradi prostorske stiske leta 1910 prenehali pokopavati. Ko so leta 1940 pokopališče dokončno ukinili, so Tomšičeve telesne ostanke prenesli v skupno grobnico zaslužnih mož na pokopališče na Pobrežju.⁴³ Nagrobni spomenik je bil odpeljan na dvorišče mariborskega muzeja. Od leta 1955 je Tomšičev spomenik spet na ogled javnosti, in sicer stoji na vzhodni strani Trga generala Maistra.

V čitalnici so sčasoma pozabili na svojo dolžnost in Tomšičev grob je začel propadati. *Mariborski Večernik Jutra* je opozoril mariborsko javnost, da je Tomšičev grob »silno zapuščen in zanemarjen«.⁴⁴ Skrb za Tomšičev grob je prevzel njegov dolenjski rojak Franjo Pirc.⁴⁵ Pirc je tudi nasprotoval postavitvi Tomšičevih zemeljskih ostankov. Ni se strinjal z odločitvijo župana Alojzija Juvana, ki je na pobudo Muzejskega društva Maribor imenoval odbor, katerega naloga je bila poskrbeti za prenos telesnih ostankov zaslužnih mož s pokopališča v Ljudskem vrtu na Pobrežje. Pirc je pisal protestna pisma (hrani

³⁹ Sklep okrajnega sodišča v Mariboru o volilu dr. Franca Rapoca za Tomšičev nagrobni spomenik – izločitev dveh hranilnih knjižic iz Rapoceve zapuščine (rokopis, 1. 5. 1883). S podpisom: Adalbert Gertscher (okrajni sodnik v Mariboru). V: Okrajno sodišče. (1883). Sklep okrajnega sodišča v Mariboru. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=slv&id=25218>

⁴⁰ Domače stvari. *Slovenski narod*, 4. 6. 1876, str. 3.

⁴¹ Tomšičev spomenik. *Slovenski narod*, 21. 9. 1875, str. 3.

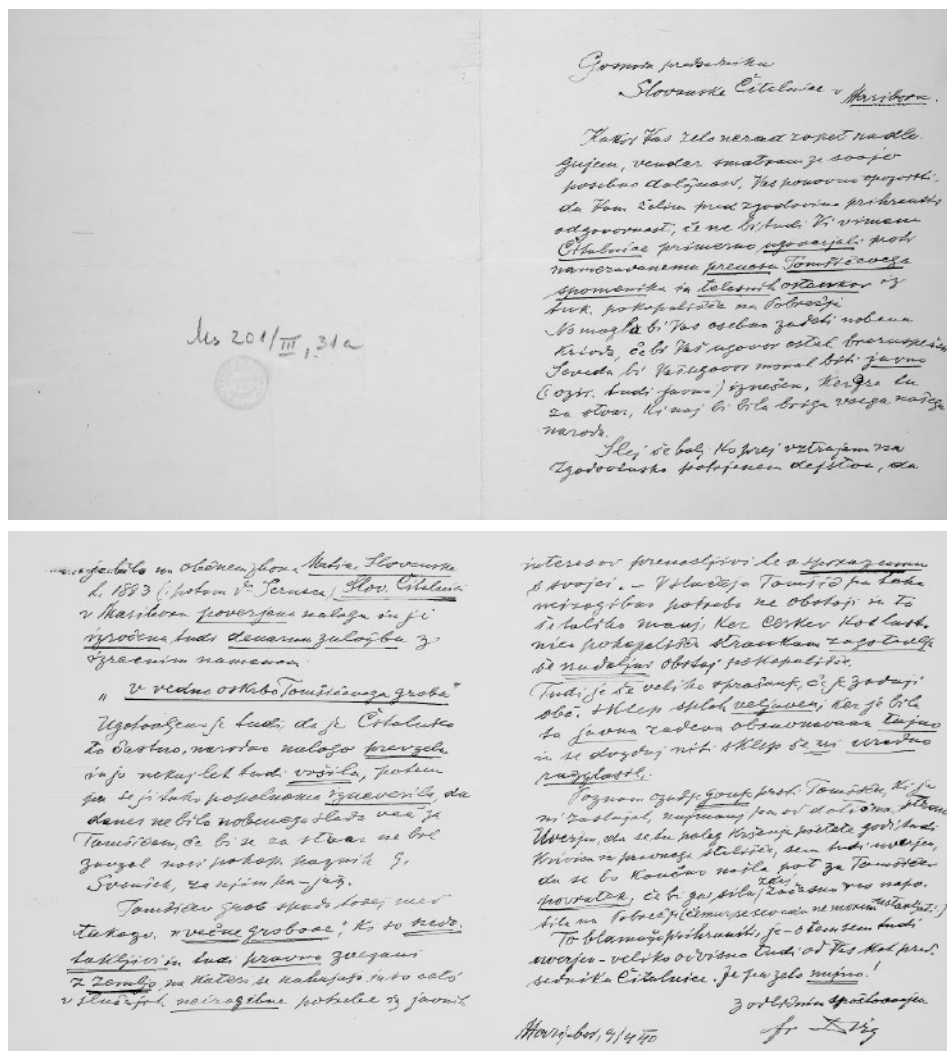
⁴² Globočnik, str. 826.

⁴³ Tomšič še v grobu brez miru. *Jutro*, 22. 4. 1940, str. 3; Dopis o zadevi prenosa telesnih ostankov Tomšiča iz starega mariborskega pokopališča, z dne 10. 1. 1940 (tipkopis) V: UKM, Rokopisna zbirka, Ms 201/VI. V ohranjenem gradivu Slovanske čitalnice, ki ga hrani Rokopisna zbirka Univerzitetne knjižnice Maribor (Ms 201/VI) je gradivo o spomeniku in grobu Antona Tomšiča.

⁴⁴ *Mariborski Večernik Jutra*, 31. 10. 1927, str. 3.

⁴⁵ Munda, Franjo Pirc – pozabljeni slovenski časnikar in domoljub. *Časopis za zgodovino in narodopisje* št. 1–2, 2018, str. 94–98.

Rokopisna zbirka UKM Ms 201/III) tudi predsedniku Slovanske čitalnice v Mariboru Niku Vrblu, kjer ga je opozoril, da se je Slovanska čitalnica, tudi s sprejetjem finančnih sredstev, zavezala za skrb in urejanje Tomšičevega groba in da bi morali nasprotovati prenosu Tomšičevega nagrobnika.⁴⁶ Svoja stališča je Pirc naslovil tudi na mariborsko Muzejsko društvo.

Slika 4: Pismo Franja Pirca predsedniku Slovanske čitalnice Niku Vrblu o skrbništvu Tomšičevega groba leta 1940.

Univerzitetna knjižnica Maribor, Rokopisna zbirka, Slovanska čitalnica Ms 201/III-31.

⁴⁶ Dva dokumenta (rokopis): z dne 13. 1. 1940 in 9. 4. 1940 pismi novinarja F. Pirca o skrbništvu Tomšičevega groba. V: Pirc, Franjo. (1940). Franjo Pirc. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=slv&id=22484>

Po mnenju njegovih sodobnikov je Antona Tomšiča, prvega slovenskega poklicnega časnikarja, odlikovala »duhovitost, delavnost, dobrosrčnost, zdrav humor in neskončna ljubezen do naroda.«⁴⁷

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri/rokopisno gradivo

Univerzitetna knjižnica Maribor, Rokopisna zbirka, Ms 201/VI

Časopisni viri

Jutro, 1940.

Slovenski gospodar, 1869.

Slovenski narod, 1868–1876.

Literatura

Jaroslav Dolar, Stremljenje po slovenskem literarnem listu v Mariboru. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Kovačičev zbornik) 32, 1937, št. 1–4, str. 219–227.

Jaroslav Dolar, Anton Tomšič v Mariboru. *Kronika slovenskih mest* 3, 1936, št. 1, str. 38–41.

Karel Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana, 1894–1898.

Damir Globočnik, Prvi uredniki slovenskega naroda. *Teorija in praksa* 55, 2018, št. 4, str. 817–833.

Matjaž Kmecl, *Slovenska postna premišljevanja*. Ljubljana, 1987.

Mirko Munda, Franjo Pirc – pozabljeni slovenski časnikar in domoljub. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 89=54, 2018, 1–2, str. 81–101.

Josip Sernec, *Spomini*. Ljubljana, 2003.

Fran Vatovec, *Stoletnica Slovenskega naroda*. Maribor, 1968.

Josip Vošnjak, *Spomini*. Ljubljana, 1982.

Spletni viri

Slovenska bibliografija. »Anton Tomšič«. Pridobljeno september 2020. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi709872/>

Glaser, Karel. *Zgodovina slovenskega slovstva*. (Ljubljana: Slovenska Matica, 1894–1898.) <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-RJVRIT1>. Pridobljeno 10. 10. 2020.

⁴⁷ Sernec, *Spomini*, str. 15, 22.

Pirc, Franjo. (1940). Franjo Pirc. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=slv&id=22484>. Pridobljeno 10. 10. 2020.

Baš, Franjo. (1940). Pismo Franja Baša Niku Vrablu. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=slv&id=25227>. Pridobljeno 10. 10. 2020.

Okrajno sodišče. (1883). Sklep okrajnega sodišča v Mariboru. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=slv&id=25218>. Pridobljeno 10. 10. 2020

ANTON TOMŠIČ, THE FIRST SLOVENE PROFESSIONAL JOURNALIST

Summary

Anton Tomšič was the first editor of the Slovenski narod (Slovene Nation), the first Slovene daily and the first Slovenian professional journalist. He gained his first editorial experience in Graz, when he was involved in the publication of the newspaper Čitalnica. His Maribor period began in 1867 when, as a 26-year-old student, he joined the law office of the prominent Maribor lawyer Dr. Ferdinand Dominkuš as a trainee lawyer. The following year he took over the editorship of the newly founded liberal newspaper Slovenski narod (Slovene Nation), which began publication in Maribor on 2 April 1868. He was active in the circle of young politicians from Styria and collaborated as an editor with excellent colleagues, such as Fran Celestin, Fran Erjavec, Fran Levč, Fran Levstik, Josip Vošnjak and others.

Because of his editorial radicalism Tomšič was involved in two high-profile press lawsuits.

When in 1870 the newspaper Slovenski narod ran into financial difficulties, Tomšič became very engaged together with his friend Franc Skaza with the intention of establishing his own printing house. The founders left the newspaper to Tomšič and his associates with the condition to found a printing house and publish the newspaper according to the original programme.

However, Tomšič did not live to see the printing of the newspaper Slovenski narod at the National printing house. He died soon at the age of 29. After his death, Slovenski narod was edited for three months by Ivan Železnikar, a notary trainee, and then Josip Jurčič became its editor. The following year, however, the editorial headquarters of Slovenski narod moved to Ljubljana.

Maribor's patriots set up a committee to erect a monument to Anton Tomšič, which still stands today on General Maister Square, after many complications during the relocation of Tomšič's grave from Ljudski vrt to cemetery Pobrežje.

ANTON TOMŠIČ, DER ERSTE SLOWENISCHE PROFESSIONELLE JOURNALIST

Zusammenfassung

Anton Tomšič war der erste Redakteur der slowenischen Tageszeitung Slovenski narod (Das slowenische Volk) und der erste slowenische professionelle Journalist. Seine ersten redaktionellen Erfahrungen sammelte er in Graz, als er an der Herausgabe des Zeitungsblatts Čitalnica mitwirkte. Seine Mariborer Periode begann 1867, als er als 26-jähriger Student in die Kanzlei des bekannten Mariborer Rechtsanwalts Dr. Ferdinand Dominkuš

als Praktikant aufgenommen wurde. Im folgenden Jahr übernahm er die Redaktion der neu gegründeten liberalen Zeitung *Slovenski narod*, die am 2. April 1868 in Maribor zu erscheinen begann. Er war im Kreis junger steirischer Politiker aktiv und arbeitete als Redakteur mit hervorragenden Kollegen zusammen, darunter Fran Celestin, Fran Erjavec, Fran Levč, Fran Levstik, Josip Vošnjak und andere.

Tomšičs redaktioneller Radikalismus hat ihn in den Mittelpunkt zweier viel beachteter Presseklagen gebracht.

Als die Zeitung *Slovenski narod* im Jahr 1870 in finanzielle Schwierigkeiten geriet, bemühte sich Tomšič zusammen mit seinem Freund Franc Skaza sehr darum, eine eigene Druckerei zu gründen. Die Gründer überließen die Zeitung Tomšič und seinen Mitarbeitern mit der Auflage, eine Druckerei zu gründen und die Zeitung gemäß dem ursprünglichen Programm herauszugeben.

Tomšič erlebte den Druck der Zeitung *Slovenski narod* in der Nationalen Druckerei nicht mehr. Er starb viel zu früh, im Alter von nur 29 Jahren. Nach seinem Tod war drei Monate lang der Notariatspraktikant Ivan Železnikar Redakteur der Zeitung *Slovenski narod*, dann übernahm diesen Posten Josip Jurčič. Im darauffolgenden Jahr wurde der Redaktionssitz von *Slovenski narod* nach Ljubljana verlegt.

Mariborer Patrioten gründeten ein Komitee zur Errichtung eines Denkmals für Anton Tomšič, das nach vielen Schwierigkeiten bei der Verlegung des Tomšič-Grabes vom Ljudski vrt nach Friedhof Pobrežje noch heute auf dem Platz Trg generala Maistra steht.

»Deutsch, deutsch!«

Fran Rosina v graškem deželnem zboru*

Filip Čuček**

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4-18):929Rosina F.

Filip Čuček: »Deutsch, deutsch!« Fran Rosina v graškem deželnem zboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 1, str. 24–39

Avtor v prispevku analizira deželnozborske nastope spodnještajerskega poslanca in ljutomerskega/mariborskega odvetnika Frana Rosine v njegovem edinem mandatu (1896–1902). Ustanovitev slovenskih celjskih vzporednic leta 1895 je sprožila ostre reakcije med celotnim nemštvom v monarhiji in posledično prisilila Windischgraet-zovo vlado k odstopu. Po Badenijevih jezikovnih naredbah leta 1897, ki so povzročile silovite nemške odzive, je spodnještajersko nemštvo dokončno in brez izjeme »bučno« odgovarjalo na vsako slovensko »akcijo«. Nemško-slovenska nasprotja so bila na prelomu stoletja prisotna na vsakem koraku, nemška stran pa je imela v nacionalnem boju mnogo boljše »izhodišče«, kar je s pridom izkoriščala. V tem ostrem mednarodnem »spopadu« je bil del (slovenske) deželnozborske politike v Gradcu tudi Rosina. Leta 1895 se je naselil v Ljutomeru, leto kasneje je postal deželnozborski poslanec, leta 1900 pa se je skupaj z ostalimi slovenskimi poslanci odločil za abstinenco, ki je trajala do konca mandata. Vmes se je preselil v Maribor, na novih volitvah leta 1902 pa ni več kandidiral za poslanca.

Ključne besede: Štajerska, Avstro-Ogrska, Ljutomer, Maribor, Gradec, politična zgodovina, Fran Rosina

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

** Dr. Filip Čuček, viš. znan. sod., Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, 1000 Ljubljana, Slovenija, filipc@inz.si

1.01 Original scientific article
UDC 94(497.4-18):929Rosina F.

Filip Čuček: "Deutsch, deutsch!" Fran Rosina in Graz regional parliament. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 1, pp. 24–39

In this piece, the author analyses the performance of Fran Rosina, a Lower-Styrian member of the parliament and Ljutomer/Maribor attorney, in the regional parliament during his only mandate (1869–1902). The establishment of the Slovene parallels in Celje in the year 1895 caused negative reactions amongst all German nationals in the monarchy, and subsequently forced the Windischgratz government to resign. After Baden's language decrees in 1897, which caused fierce German feedback, the Lower-Styrian Germans, with no exceptions firmly and strongly responded to the Slovene actions. At the turn of the century, conflicts between Germans and Slovenians were present on every corner, and the German side had a much better starting point in the national battle, which they also made good use of. As a Slovenian member of the regional parliament in Graz, Rosina was also involved in this fierce international battle. In 1895 he moved to Ljutomer, and became a member of the regional parliament the following year; in 1900 he decided to withdraw, together with the rest of the Slovenian members of the parliament, and in 1920, the year of the new elections, decided not to run for the parliament again.

Keywords: Styria, Austria-Hungary, Ljutomer, Maribor, Graz, political history, Fran Rosina

UVOD

Ko je celjski odvetnik Ivan Dečko sredi 90. let 19. stoletja zaključeval svoj prvi deželnozborski mandat v ljutomerski kmečki kuriji¹ (izhajal je iz Središča ob Dravi in kot rojak – Prlek leta 1890 prvič kandidiral tam), se je v Ljutomeru, središču Prlekije, naselil štiri leta mlajši odvetnik Fran Rosina in tam odprl svojo odvetniško pisarno. Rosina, ki je leta 1887 začel kot odvetniški koncipient v odvetniški pisarni Karla Slanca v Novem mestu, se je leta 1891 preselil v Celje in se zaposlil v odvetniški pisarni Josipa Serneca, potem ko je Dečko odprl svojo in sprostil delovno mesto.² Sernečeva pisarna je bila v mestu ob Savinji še posebej velik trn v peti celjskega nemštva; posebej Dečko je v drugi polovici 80. let sestavil marsikatero (uspešno) pritožbo, s čimer so celjski (in spodnještajerski) Slovenci pridobili to ali ono koncesijo. Spodnještajerska politika se je torej skoncentrirala v Celju, agilnost celjskih Slovencev pa je v začetku 90. let postala več kot očitna. Vse to je popolnoma zaostri-

¹ Filip Čuček, »Ivan Dečko v deželnem zboru v svojem prvem mandatu (1890–96). Prispevki za novejšo zgodovino 60, št. 3 (2020): 8–23.

² Več gl. Filip Čuček, »Oris življenja, dela in obdobja Frana Rosine, očeta Igorja Rosine«. *Odvetnik in oblast. Dr. Igor Rosina (1900–1969)*, ur. Jure Gašparič in Katja Škrubej (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017), 25–29.

nacionalne odnose v mestu; zaradi silovite nemške »obrambe« so Slovenci vseskozi nastopali slogaško, strankarski boji pa so bili potisnjeni v ozadje.³

V 80. letih je prednacionalno »sožitje« že postajalo preteklost, nacionalna mobilizacija prebivalstva pa je pospešeno ubirala svojo pot. Na Kranjskem slogaško vodstvo leta 1889 ni moglo več postaviti vseh kandidatur za deželnozborske volitve (januarja 1890 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Katoliško politično društvo, februarja 1891 liberalno Slovensko društvo, čez nekaj let pa obe stranki; Narodna stranka leta 1894 in Katoliška narodna stranka leta 1895).⁴ Državnozborske volitve marca 1891 so bile zadnje, za katere je kandidat postavil skupni volilni odbor, naslednje leto pa je v kranjskem deželnem zboru razpadel tudi skupni slovenski poslanski klub.⁵

Povsem drugače je bilo v ostalih deželah s slovenskim prebivalstvom. Nacionalizem je sicer dokončno definiral prebivalstvo po nacionalnem ključu. Tudi na Spodnjem Štajerskem je slovensko opredeljeno prebivalstvo »osvojilo« idejo povezanosti z enako mislečim prebivalstvom ostalih »slovenskih« dežel. K temu so pripomogli predvsem uspehi pri uveljavljanju slovenskega jezika v šolah in uradih, pri gospodarski emancipaciji, na volitvah v občinske in okrajne zastope, v deželni in državni zbor. A zaradi večjega nemškega pritiska je za razliko od Kranjske le-ta vztrajala pri slogaški politiki.

Rosinov predhodnik pri Sernecu (in stanovski kolega) Dečko je vidno pospešil slovenski prodor v mestu ob Savinji in se hitro povzpел med vidnejše predstavnike celjskih Slovencev. Najbrž bi podobno pot prehodil tudi Rosina, če bi ostal v Celju. Kljub relativno kratkemu bivanju v mestu se je sicer precej angažiral in postal prepoznavna osebnost že tam, toda poklicna pot ga je vodila v Ljutomer, kjer je leta 1895 odprl samostojno odvetniško pisarno.⁶

V DEŽELNEM ZBORU

V Ljutomeru se je Fran Rosina nastanil kot mlad odvetnik in tam hitro postal aktiven član slovenskega nacionalnega gibanja. Sicer so bile razmere v Ljutomeru, majhnem trgu z dobrimi 1000 prebivalci (po občevalnem jeziku

³ Filip Čuček, *Svoji k svojim* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016). Prim. Janez Cvirn, »Josip Sernec, rodoljub z dežele« (spremna študija). V: *Josip Sernec, Spomini* (ur. Janez Cvirn). Celje: Novi tednik – Radio Celje, 1990, 135, 136. Branko Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo* (Celje: Zgodovinsko društvo, 2005), 10.

⁴ Prim. *Slovenski narod*, 1. 12. 1894. *Slovenec*, 26. 11. 1895.

⁵ Andrej Pančur, »Doba slogaštva«. *Slovenska novejša zgodovina* 1 (uredila Jasna Fischer et. al.) (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005), 38.

⁶ Marjan Toš, »Dr. Fran (Franjo) Rosina – trden Slovenec in pošten rodoljub«. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2–3 (2009), 11, 12.

60 % Slovencev in 40 % Nemcev),⁷ nekoliko milejše kot v Celju, kjer so imeli Nemci absolutno premoč – nacionalni spopad je bil predvsem manj silovit kot v mestu ob Savinji, za katerega je Josip Sernec izjavil, da je »najbolj zanihrano mesto v monarhiji, kar se nacionalnih odnosov tiče«.⁸ In res. Ustanovitev slovenskih vzporednic na celjski gimnaziji leta 1895 je vzpodbudila ostre reakcije med celotnim nemštvom v monarhiji, v samem mestu pa še toliko bolj.⁹ Seveda se tudi trg Ljutomer ni mogel izogniti zaostrovanju nacionalnih odnosov. Badenijske jezikovne naredbe za Češko in Moravsko, ki so uvajale enakopravnost češčine in nemščine na uradih, so sprožile silovite nemške reakcije,¹⁰ spodnještajersko nemštvo pa je dokončno in brez izjeme začelo bučno odgovarjati na vsako slovensko akcijo. Nemško-slovenska nasprotja so bila odtlej prisotna na vsakem koraku, nemška stran pa je imela mnogo boljše izhodišče v nacionalnem boju, kar je tudi s pridom izkoriščala.

Ljutomersko prebivalstvo je bilo tako na prelomu stoletja večinoma nacionalno opredeljeno, geslo »Svoji k svojim« pa je obvladovalo tudi ljutomerski vsakdan. Rosina je zaradi svojega nacionalno naravnane dela (enakopravnost slovenskega jezika) kmalu postal trn v peti ljutomerskih Nemcev. Zaradi njegove načelne (slovenske) drže in ugleda, ki ga je užival,¹¹ so ga kmalu izvolili v odbor ljutomerske Posojilnice, na deželnozborskih volitvah leta 1896 pa je bil v ljutomerski kmečki kuriji izvoljen za poslanca.

Rosina se je v Gradcu pridružil majhni »četi« slovenskih poslancev, ki je bila v štajerski prestolnici v veliki manjšini. Nemško-liberalna večina je imela v deželnem zboru pač absolutno oblast, ki jo je seveda s pridom izkoriščala. Prvič se je oglasil konec februarja 1897, ko je kot poročevalec odbora za občinske zadeve, kamor je bil izvoljen,¹² prebral poročilo glede predvidene ustanovitve mariborskega okrožnega sodišča; ta naj bi po novem vključeval deset okrajnih sodišč, ki so dotlej spadala pod celjsko okrožno sodišče.¹³ To pa je vznejevoljilo nekatere (spodnještajerske) nemške nacionalne poslance (kljub

⁷ *Special-orts-repertorium von Steiermark*, 1893, 220.

⁸ Janez Cvirn, *Biser na Savinji* (Nazarje: EPSI, 1993), 24.

⁹ Prim. Janez Cvirn, »Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895). *Kronika*, št 1–2 (1997): 102–11. Julia Schmid, *Kampf um das Deutschtum. Radikaler Nationalismus in Österreich und dem Deutschen Reich 1890–1914* (Frankfurt, New York 2009), 224–34. Za Celje gl. Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik* (Maribor: Založba Obzorja), 1997, 170–241. Za mariborske Nemce gl. Franc Rozman, »Politično življenje Nemcev v Mariboru«. *Od Maribora do Trsta* (uredila Darko Friš in Franc Rozman) (Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998), 52.

¹⁰ Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, 203–30.

¹¹ To je mogoče razbrati iz njegove obsežne korespondence. – Toš, Dr. Fran Rosina, 12.

¹² Anhang A. Verzeichnis der Mitglieder des steierm. Landtages vom Jahre 1897/98, LXVI–II, LXIX.

¹³ StLA, Stenographisches Protokoll über die 19. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. I. Session, 25. Februar. 1897, 176, 177.

temu, da je za reformo stalo pravosodno ministrstvo in graško višje deželno sodišče). Celjski poslanec Moritz Stallner je imel gospodarske in nacionalne pomisleke. Menil je, da bodo imeli zaradi te reforme na celjskem okrožnem sodišču večino slovenski sodni okraji, odhod nemških uradnikov v Maribor pa da bo na stežaj odprl vrata slovenskim, kar da bo nov udarec za nemško Celje, ki da bo v prihodnje le s težavo dobilo kvalitetno porotniško klop (ostali nemški nacionalni poslanci so se z njim strinjali). Z delitvijo na dve okrožni sodišči, tako Stallner, bo Celje zagotovo nazadovalo, saj se bo dotok prebivalstva iz »zgornje« Spodnje Štajerske zmanjšal, mesto pa bo z majhnim okrožnim sodiščem postalo precej bolj nepomembno. Stallner je še opozarjal, da se bo s to potezo v Maribor priselilo večje število slovenskih pravnikov, kar da bo povzročilo podobno situacijo kot v Celju, ki da je v nacionalnem smislu posebej v težkem položaju, česar pa da si za Maribor nikakor ne želi.¹⁴

Po glasnem odobravanju bruškega poslanca Antona Walza je mariborski poslanec (in član deželnega odbora) Josef Schmiderer zavzel nasprotno stališče, ko je moral zavrniti Stallnerjevo izvajanje. Menil je, da tukaj nacionalno vprašanje ne igra nobene vloge, da pa ni pričakoval, da bo stališče celjskih Nemcev tako diametralno, še sploh zato, ker je Maribor ja nemško mesto in bo takšno tudi ostalo. Uradništvo, ki bo prišlo v mesto ob Dravi, bo pač moralo znati oba jezika, tako Schmiderer, kar se mu ni zdela prav nobena težava, saj da je tudi sam kot Nemec opravil maturo iz slovenščine (in to mu, po lastnih besedah, nikakor ni škodovalo). Nasprotno, z njegovo »pomočjo« (npr. vodja okrajnega zastopa) so Slovenci mnogo počasneje napredovali, saj je mogel v slovenščini zadeve veliko bolje krotiti, kot bi jih v nemščini. Stallnerjevo izvajanje je zavrnil in menil, da gre tukaj zgolj za gospodarska vprašanja, pa še to pogojno, saj da ne bo Celje tukaj nič izgubilo. Pridobil da bo zgolj Maribor, ki si kot drugo največje štajersko mesto to tudi več kot zasluži.¹⁵

Rosina je imel kot poročevalec zaključno besedo. Kot slovenski poslanec se je vzdržal komentarja na Stallnerjev govor, ko je omenjal slovensko »povodenj« v Celju, pač pa je kot član odbora menil, da ne gre za noben nacionalni precedens, pač pa zgolj za praktičnost, saj da bodo prebivalci »zgornje« Spodnje Štajerske namesto v Celje odslej potovali v Maribor, kar da bo vsekakor olajšalo potovanje. Tudi deželni zbor je na koncu zavrnil Stallnerjev spremenjalni predlog, s čimer se je zadeva zaključila.¹⁶

Takoj za tem je Rosina kot poročevalec odbora še dvakrat nastopil v zvezi z zvišanjem občinskih doklad v dveh majhnih spodnještajerskih občinah

¹⁴ Ibid., 177, 178.

¹⁵ Ibid., 178–80.

¹⁶ Ibid., 182.

(sodni okraj Vransko in Konjice),¹⁷ potem pa zopet prvega marca v zvezi s pokopališkimi pristojbinami v Laškem.¹⁸ Kot poslanec je prvič govoril naslednji dan, ko se je v proračunski debati (predlogi finančnega odbora glede deželnega fonda) obregnil ob žandarmerijo, češ da naj opravlja svoje osnovno poslanstvo (vzdrževanje reda in miru), ne pa da se zlorablja in občasno vohuni za prebivalstvom (naštel je več primerov, ko je policija preverjala zanesljivost ljudi in o tem obveščala višje inštanse).¹⁹ Dan kasneje je skupaj s Franom Jurtelo protestiral proti subvenciji (200 gld.), ki jo je deželni zbor odobril društvu Südmark. Potem ko je leobenski poslanec obrtno-trgovske zbornice Konrad Forcher dejal, da Südmark nikakor ni bojevito nastrojeno, pač pa zgolj gospodarsko društvo, ki da ščiti nemške interese tam, kjer je nemštvo v manjšini (na Spodnjem Štajerskem), je seveda dregnil v osje gnezdo. Jurtela je najprej zavrnil njegove navedbe, češ da kranjski deželni zbor prav tako subvencionira slovenska nacionalna društva, nato pa navedel, da slovenska društva na Štajerskem niso deležna s strani deželnega zbora nikakršne podpore. Menil je, da društvo v večinsko nemški deželi pač ne potrebuje dodatnih subvencij, da v bistvu že itak podpira nemške trgovce, obrtnike in ostalo nemško gospodarstvo na Spodnjem Štajerskem, medtem ko bi slovensko najraje ugonobila.²⁰

S temi besedami je pošteno »razkačil« nemške nacionalce. Poslanec Walz je zanikal, da naj bi bilo društvo bojevito orientirano, kakor ga je označil Jurtela, pač pa da gre zgolj za gospodarsko pomoč tistim, ki so v stiski (s čimer se slovenski poslanci seveda niso strinjali). Potem ko je Slovence označil za dedne nasprotnike nemštva, ga je glavar Wurmbrand moral umiriti in je poslance prosil, naj vendar ne uporabljajo takšne retorike. Zadevo je skušal umiriti tudi Fran Rosina, ki je navajal, da živi na Kranjskem zgolj 5 % Nemcev, medtem ko da je na Štajerskem, kjer živi tretjina Slovencev, situacija popolnoma drugačna, in da deželni zbor ne more financirati z davkoplačevalskim denarjem ene nacije, druge pa ne. Vsekakor se je strinjal z Jurtelo, češ da se nemški liberalci ne ozirajo na druge; podpirajo pač svoje, medtem ko da je potrebno ostalo v kali zatreti. Seveda se debata tukaj ni zaključila. Grof Karl Stürgkh, veleposestnik iz Obrajne/Halbenrein, se seveda ni strinjal s slovenskima poslancema, pač pa je trdil, da društvo nikakor ne zastopa ciljev, ki sta jih navajala, da pa je on sam Nemec in bo zato pač podpiral nemško. Podobno mnenje je delil graški odvetnik Julius Derschatta. Sicer je ocenil, da je debata

¹⁷ Ibid., 182, 183.

¹⁸ StLA, Stenographisches Protokoll über die 22. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. I. Session, 1. März. 1897, 254, 255.

¹⁹ StLA, Stenographisches Protokoll über die 23. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. I. Session, 2. März. 1897, 309, 310.

²⁰ StLA, Stenographisches Protokoll über die 24. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. I. Session, 3. März. 1897, 394, 395.

zašla v povsem nepričakovano smer, a je v isti sapi branil Südmark, da društvo nikakor ni bojevito usmerjeno, in da slovenski poslanci vsekakor pretiravajo v svojih navajanjih.²¹

S to sejo se je prva sesija tudi končala. Deželni zbor je zaključil s svojim delom, ponovno pa je bil sklican konec leta 1897, ko je bila na sporedu otvoritvena seja druge sesije. Sesija se je nadaljevala 10. januarja 1898, Rosina pa se je ponovno javil konec januarja, ko je v obširnem govoru pozival deželni zbor, da iz deželnega fonda zagotovi dovolj škropiva (modre galice oziroma bakrenega vitrijola) za revno kmečko prebivalstvo. V nadaljevanju se je kot poročevalec odbora za občinske zadeve podal predlog spremembe zakona glede cestne policije in njenih pristojnosti, prav tako pa tudi novih določil v zvezi z nočnim prometom (obvezna osvetlitev koles in drugih prevoznih sredstev).²²

Čez slab teden je na 16. seji prebral slovensko interpelacijo glede neupoštevanja jezikovne enakopravnosti pri zemljiški knjigi v slovenskem jeziku. To pa je nemške nacionalne poslance ponovno razburilo. Rosina je naletel na podoben odziv kot sredi januarja Ivan Dečko.²³ Medklici »Hört!« in »Oho!« so se slišali že ob najavi s strani deželnega glavarja Attemsa. Poslanec Forcher je ob vsesplošnem nemiru spraševal, če sploh zna nemško. Rosina je začel brati, ko so poslanci začeli vpiti »Deutsch!«. Bruški poslanec Anton Fürst je bobnal po mizi, medtem ko je poslanec Forcher menil, da si je Rosina privoščil pravo komedijo. Glavar je miril poslance na galeriji, ki so izvajali vsesplošni nemir. Rosina je nadaljeval, Forcher pa ga je prekinil, češ da bi razumel, če ne bi znal nemško, ampak da Rosina govori nemško, da pa nalašč govori slovensko, in da bi lahko tudi kitajsko, pa ga ne bi razumeli. Fürstenfeldski poslanec Josef Sutter je pripomnil, da za teh osem slovenskih mandeljcev ne sme biti nobene izjeme (da morajo torej govoriti nemško), Walz in Fürst pa sta pričela bobnati. Glavar jih je neuspešno miril, Rosina pa je nadaljeval z branjem. Nemški poslanci so vpili »Deutsch!«, poslanec Fran Robič jih je rotil, naj Rosini (bodočemu zetu) pustijo brati. Josip Sernec je vzkliknil, naj utihnejo (»Schweigen Sie!«), Forcher pa mu je odvrnil, da to ni njegov jezik. Rosina je vmes dejal, da ga že ne bodo terorizirali. Glavar je prisotnim na galeriji zagrozil, da jih bo moral odstraniti iz dvorane, če se ne bodo umirili. Nemški poslanci se niso zmenili zanj, pač pa so nadaljevali, da naj bere nemško, da ničesar ne razumejo ipd. Robič jim je odvrnil, da ima pravico govoriti slovensko, toda tudi

²¹ Ibid., 395–400.

²² StLA, Stenographisches Protokoll über die 12. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 28. Jänner 1898, 113–15, 116–22.

²³ Prim. Filip Čuček, »Držite gobec«. Dečkov drugi deželnozborski mandat (1896–1902). *Zgodovina za vse* 27, št. 1 (2021), 7, 8.

to jih ni ustavilo, ko so mu dejali, če se šali. Forcher je menil, da je to zgolj provokacija, vsi pa so zahtevali, da bere nemško. Glavar jih je znova miril in pozval, da ga med izvajanjem ne motijo. Rosina je nadaljeval, toda Walz ga ni pustil pri miru. Sernec je vzkliknil, da lahko slovenski poslanci vendarle govorijo slovensko in sprožil še večji hrup. Rosina je nadaljeval, Walz je dalje tulil, da je to čista provokacija, Robič mu je odgovarjal, da ima pravico govoriti slovensko. Sutter je nenazadnje pomislil, da jih lahko celo žali v slovenščini, ki je tako nihče razen Slovencev ne razume. Walz je bobnal, Forcher komentiral, da očitno misli, da je v češkem deželnem zboru, poslanec Franz Mosdorfer iz Weiza pa dejal, da jih bodo že naučili nemščine. Glavar je posegel po zvoncu in še zadnjič opomnil zbrane na galeriji. Rosina je nadaljeval, toda zadeva se je ponovila, nemški nacionalci so ga ponovno motili in menili, da provocira, oziroma da se šali, da naj vendar govori nemško ipd. Takrat je glavar ustavil sejo in prisotne na galeriji pozval, da zapustijo dvorano. Rosina je vendarle dokončal svoj govor, kljub temu da je Walz ponovno kričal in dejal, da ga tokrat ne bodo pustili brati, poslanec Alois Posch pa je zabrusil, da Slovenci znajo nemško le tedaj, ko potrebujejo denar. Walz je po prebrani nemški različici ponovno naglašal, za kakšno provokacijo da gre, medtem ko so slovenski poslanci njegovo navajanje ostro zavrnil, češ da jim to pripada po zakonu.²⁴

Deželnozborska ostrina je kazala na popolnoma skrhane nacionalne razmere v štajerskem glavnem mestu. Po burni seji, na kateri je Rosina pokazal, iz kakšnega »testa« je, je nekaj naslednjih sej nastopil kot poročevalec v zvezi z občinskimi dokladami,²⁵ ponovno pa se je oglasil ob predlogu spremembe volilnega reda za okrajne zastope. Nemško-liberalna večina je poskušala kot pogoj za volilno pravico v veleposestniški kuriji spremeniti člen glede plačanega davka; zemljiški davek naj ne bi bil več prevladujoč, pač pa bi bila zemljiški in hišni davek enakovredna, kar bi seveda spremenilo razmerje moči v nemško korist. Predvsem v »mestnih« okrajnih zastopih bi potemtakem lahko volil v veleposestniški kuriji (nemški) meščan-hišni posestnik, ki je posedoval tudi kmetijsko zemljišče, skupaj pa plačal 60 gld. davka. S tem manevrom si je spodnještajersko nemštvo vsekakor obetalo tudi marsikateri (slovenski) okrajni zastop. Slovenski poslanci so proti temu vsekakor protestirali. Za Josipom Sernecem in Josipom Žičkarjem je zadevo problematiziral

²⁴ StLA, Stenographisches Protokoll über die 16. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 4. Februar. 1898, 161–65.

²⁵ StLA, Stenographisches Protokoll über die 13. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 7. Februar. 1898, 209, 210. StLA, Stenographisches Protokoll über die 23. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 14. Februar. 1898, 306. StLA, Stenographisches Protokoll über die 25. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 16. Februar. 1898, 341.

tudi Fran Rosina. Njegov govor je nemške poslance še najbolj »podkuril«, ko je analiziral število slovenskega in nemškega prebivalstva v celjskem in ptujskem okraju. Moritz Stallner mu je ugovarjal, češ da številke sploh ne držijo, posebej pa ga je zmotila navedba, da gre za povsem nacionalno zadevo, kjer da skuša nemški element zase pridobiti ugoden položaj. V žolčni razpravi so se nemški poslanci na koncu »spopadli« z Ivanom Dečkom; Fran Rosina je Stallnerja opozoril, da je »Windisch« vendarle žaljivka za Slovence, ko je le-ta zmerjal slovenske poslance vsepovprek, in pozval glavarja, naj ga kaznuje, toda dvorana ga je preglasila in tulila, da to pa res ni nobena žaljivka (celo glavar je menil, da to ni bila žaljivka, saj da je oznaka »Windisch« za Slovence pač v navadi). Nato so poslanci le umirili »konje« in nadaljevali s sejo.²⁶

Čez dva dni je Rosina kot član vinogradniškega odbora poročal o tekočih zadevah (peronospora in financiranje škropiv (modra galica oziroma bakren vitrijol) s strani deželnega fonda, o delovanju kmetijske kemijske poskusne postaje v Mariboru ipd.),²⁷ nato pa je v imenu občinskega odbora poročal glede občinskih doklad.²⁸ O dokladah je poročal tudi čez dva dni (24. 2.),²⁹ potem pa naslednji dan (kot poslanec) sodeloval v obširni razpravi glede subvencioniranja lokalnih železniških prog (predvsem so ga zanimale železniške povezave v ljutomerski okolici, saj je s popoldanskim vlakom iz Gradca moral prenočiti v Radgoni; naslednji vlak je proti Ljutomeru odpeljal šele naslednje jutro).³⁰ Na večerni seji istega dne je sledila nekoliko bolj nacionalno obarvana seja. V poročilu in predlogih finančnega odbora glede deželnega fonda je slovenski poslanec Žičkar navedel postopanje deželne uprave, ki je spodnještajerskim (slovenskim) občinam pošiljala dopise zgolj v nemščini. Njegov govor seveda ni ostal neopažen. Poslanec Forcher mu je zabrusil, naj se po slovenskih občinah torej naučijo nemško, pa tudi nekateri drugi niso mogli molčati. Ko je Žičkar navajal, da slovenska večina na Kranjskem z nemštvom uraduje v nemščini, medtem ko da se Gradec obnaša povsem mačehovsko do Slovencev, seveda ni naletel na odobravanje nemških poslancev. Še bolj jih je razkačil ob navajanju subvencije društvu Südmark, medtem ko slovenska niso prejela ničesar. Tukaj je Žičkarja podprl tudi Rosina, ki je menil, da

²⁶ StLA, Stenographisches Protokoll über die 25. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 16. Februar. 1898, 343–65. Prim. Čuček, Držite gobec, 10.

²⁷ StLA, Stenographisches Protokoll über die 27. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 18. Februar. 1898, 403, 404.

²⁸ StLA, Stenographisches Protokoll über die 30. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 22. Februar. 1898, 508.

²⁹ StLA, Stenographisches Protokoll über die 33. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 24. Februar. 1898, 557, 558.

³⁰ StLA, Stenographisches Protokoll über die 35. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 25. Februar. 1898, 608, 609.

mora deželni zbor zagotavljati tudi ustrezne štipendije za slovanske študente v Gradcu, ki da v deželnem glavnem mestu tudi pustijo precej denarja.³¹

Naslednjega dne je potekala zadnja seja druge sesije. Fran Rosina se je na večerni seji oglasil v zvezi s predvidenim novim graškim mestnim gledališčem. Menil je, da nova stavba ni potrebna, ampak da za mesto s 130.000 prebivalci povsem zadostuje obstoječe gledališče. V nadaljevanju se je potekala še razprava glede lovskega zakona, v kateri je (skupaj z Josipom Sernecem) sodeloval tudi Rosina.³² To pa je bilo tudi vse. Poslanci so se vrnili v deželni zbor konec leta 1898, ko je sledila otvoritvena seja nove, tretje sesije (seje so nato potekale med marcem in majem 1899). Rosina se je prvič oglasil sredi aprila, ko je govoril glede ustanovitve vinogradniške šole v Ljutomeru. Tedaj je bilo v polnem zagonu cepljenje trt z ameriško sorto, ki je bila precej bolj odporna. Toda mnogo (prleških) vinogradov je ležalo v oddaljenih legah, šolski obisk mariborske vinarske šole pa je bil za vinogradniške otroke pogosto prehud zalogaj, s čimer niso dobili zadostne izobrazbe za sodobno vinogradništvo. Rosina je menil, da ima Ljutomer tozadevno idealno lego, saj bi lahko šolo obiskovali otroci iz vinogradniških krajev med Radgono in Ormožem. Za tem je poročal še o dvigu občinskih doklad v dveh spodnještajerskih občinah (Zgornje Hoče in Zgornja Voličina), naslednjič pa je govoril v začetku maja v zvezi z delitvijo občine Vuzenica na občini Vuzenica – trg in Vuzenica – okolica. Slovenski poslanci se z načrtovano potezo niso strinjali, saj da je bila naperjena h krepitvi nemštva v kraju in nič drugega. Rosina je menil, da gre tukaj za popolnoma nacionalno zadevo, saj da Vuzenica nima ne zdravilišča ne kakršnekoli druge poletne nastanitvene infrastrukture, prav tako v kraju ni bilo ne okrajnega sodišča, davčnega urada itd., da bi delitev na dva dela imela kakšen gospodarski ali drug pomen. Izpostavil je, da gre najbrž za volilni manevar, saj bo trška občina vključena v (nemško) mestno kurijo in jo na ta način dodatno ojačala. Deželni zbor je delitev na koncu podprl, slovenski poslanci pa so bili znova preglasovani.³³

Ozračje v deželnem zboru je bilo tedaj močno razgreto; dober teden nazaj je imel žolčno debato z nemškimi nacionalci, ki so zavrnilo ustanovitev kmetijske šole v Sv. Juriju ob Južni železnici, Ivan Dečko.³⁴ Slovenski poslanci

³¹ StLA, Stenographisches Protokoll über die 36. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 25. Februar. 1898, 622–31.

³² StLA, Stenographisches Protokoll über die 38. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. II. Session, 26. Februar. 1898, 704–08, 728, 729.

³³ StLA, Stenographisches Protokoll über die 26. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. III. Session, 3. Mai. 1898, 394–402.

³⁴ Čuček, Držite gobec, 10.

so čez nekaj dni proti temu vložili protest (Josip Sernek),³⁵ devetega maja pa interpelacijo proti kršenju jezikovne enakopravnosti. Fran Rosina jo je prebral v slovenščini, zaradi česar so nemški nacionalci sejo zapustili.³⁶ Slovenski poslanci so na zadnji seji (18. maja) še enkrat protestirali zaradi napredujoče germanizacije (predvsem subvencioniranje društva Südmark), potem ko je nemška večina odobrila 2000 gld. podpornih sredstev za celjski Studenten-heim, in predhodno zapustili dvorano.³⁷

V deželni zbor so se poslanci ponovno vrnili konec leta 1899, ko je 29. decembra potekala otvoritvena seja nove, četrte, sešije. Rosina je na deželni odbor naslovil vprašanje glede regulacije učiteljskih plač,³⁸ naslednji dan pa so imeli še eno sejo in zaključili z delom, tako da so lahko poslanci v miru pričakali začetek novega stoletja v družinskem krogu. Znova so se poslanci v Gradcu sestali konec marca 1900. Toda slovenskih poslancev tam ni bilo, saj so se isti dan, 26. marca, namesto tega sestali v Mariboru in se, zaradi neupoštevanja njihovih zahtev, odločili za ponovno abstinenco. Skupaj z mariborskim Slovenskim političnim društvom so napisali proglas, v katerem so utemeljili svoj izstop. Slovensko časopisje je podpiralo njihovo odločitev in s sloganom *Proč od Gradca!* seznanjalo bralce z aktualno slovensko potezo. »Čast slovenskega naroda in osebna čast jim brani, da bi še nadalje prenašali vsa preziranja, zasmehovanja in žaljenja, s kojimi so jih obsipavali zadnja leta nemški poslanci v deželnem zboru. Vse predloge in nasvete, ki so izhajali iz kroga slovenskih poslancev, je nemška večina dosledno odklanjala ter zraven očitno kazala sovraštvo do slovenskega življa. Slovenski narod se je v zbornici javno žalil ter imenoval narod roparjev in morilcev. Slovenskim poslancem so pretili z zaušnicami in s pasjim bičem ter jim podtikali najnesramnejše namene pri vseh njihovih dejanjih.«³⁹ S tokratno abstinenco so vztrajali do konca leta 1902, torej več kot dve leti; za ponoven vstop v deželni zbor so se tako odločili šele po novih volitvah.⁴⁰

³⁵ StLA, Stenographisches Protokoll über die 21. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. III. Session, 25. April 1899, 239.

³⁶ StLA, Stenographisches Protokoll über die 30. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. III. Session, 9. Mai 1899, 478, 479.

³⁷ StLA, Stenographisches Protokoll über die 38. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. III. Session, 18. Mai 1899, 755.

³⁸ StLA, Stenographisches Protokoll über die 1. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. IV. Session, 29. Dezember 1899, 5.

³⁹ *Slovenski gospodar*, 29. 3., 5. 4. 1900.

⁴⁰ Vekoslav Spindler, *Dr. Ivan Dečko in njegova doba* (Maribor, 1938), 54, 55.

NAMESTO EPILOGA

Delovanje slogaških poslancev očitno ni bilo vsem pogodu, pač pa je še dodatno zaostriło razdor (sicer zgolj navzven) enotne slogaške spodnještajerske politike. Urednik *Slovenskega gospodarja*, duhovnik in prefekt na mariborskem dijaškem semenišču Anton Korošec je namreč »napadel« poslance, češ da nič ne delajo, še sploh pa slogaško taktiko, ki da je brez vsakršnega programa.⁴¹ Neizogibni razpad je bil vseskozi prisoten, le še vprašanje časa je bilo, kdaj se bo dejansko zgodil. Korošec je tako imel idealno priložnost (ki jo je seveda izkoristil), da v času svojega urednikovanja (1898–1902)⁴² okrog časnika zgradi trdno »zavetišče« katolicizma. Hkrati se je Slovensko politično društvo v drugi polovici 90. let začelo omejevati povsem na Maribor in okolico, v Celju pa so ustanovili (liberalno) društvo Naprej. Oba idejnopolična pola sta sicer še vedno vztrajala pri slogi, a že dejansko operirala vsak s svojo organizacijsko strukturo.⁴³

Leta 1901 se je družina Rosina (marca 1898 se je poročil s hčerjo deželnozborskega kolega Frana Robiča, Karolino Robič)⁴⁴ preselila v Maribor, kjer so se dokončno ustalili.⁴⁵ Za razliko od Kranjske, kjer se je pluralizacija političnega življenja že močno zasedrila v javnosti, so morali štajerski Slovenci postopati slogaško ter mnogo bolj taktično in previdno.⁴⁶ Tudi Rosina se je v mestu ob Dravi hitro priključil slogaški stranki, se potegoval za enakopravnost slovenščine in hitro postal eden stebrov slovenstva. Toda za razliko od Ljutomera je bil Maribor ena izmed spodnještajerskih nemških »trdnjav«, kjer so bili Nemci absolutni gospodarji, zaradi česar je imel še več dela kot poprej. Tik pred selitvijo se je v Ljutomeru udeležil še predvolilnega shoda, kjer sta državnozborsko kandidature najavila okrajni glavar Franz Wratschko in dvorni svetnik Miroslav Ploj. Tam je izjavil, da je Wratschko nemškutar in schönererijanec. Zaradi teh žalitev ga je Wratschko tožil na ljutomerskem okrajnem sodišču, rešila pa ga je deželnozborska imuniteta, ki mu je deželni zbor ni odvzel z obrazložitvijo, da zaradi razžalitev v političnih bojih poslanec

⁴¹ Ibid., 55.

⁴² Več gl. Franc Rozman, »Anton Korošec – urednik Slovenskega gospodarja,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 42, št. 2–3 (2006): 161–71.

⁴³ Več o tem glej Branko Goropevšek, »Razpad sloge na slovenskem Štajerskem,« v: *Celjski zbornik* 1993, 143–61.

⁴⁴ Prim. Marjan Toš, »Franc Robič (1841–1913)«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1 (2007): 42–53.

⁴⁵ Alenka Šelih in Andrej Rosina. »Igor Rosina – v očeh otrok«, *Odvetnik in oblast. Dr. Igor Rosina (1900–1969)* (uredila Jure Gašparič in Katja Škrubej). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 11–20. Čuček, Oris življenja, 29–31.

⁴⁶ Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*. Maribor: Založba Obzorja, 1989, 74.

ne more izgubiti možnosti zastopstva svojih volivcev.⁴⁷ Tedaj pa se je že »udomačil« v Mariboru in očitno ocenil, da mu poslanski mandat jemlje preveč časa in energije. Tudi zato na novih volitvah leta 1902 ni več kandidiral.

VIRI IN LITERATURA

Časopisje

Slovenec, 1895.

Slovenski gospodar, 1900.

Slovenski narod, 1894.

Literatura

Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*. Maribor: Založba Obzorja, 1989.

Janez Cvirn, »Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895). *Kronika*, št. 1–2 (1997), 102–11.

Janez Cvirn, »Josip Sernec, rodoljub z dežele« (spremna študija). V: *Josip Sernec, Spomini* (ur. Janez Cvirn). 91–161. Celje: Novi tednik – Radio Celje, 1990.

Janez Cvirn, *Biser na Savinji*. Nazarje: EPSI, 1993.

Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.

Filip Čuček, »Držite gobec«. Dečkov drugi deželnozborski mandat (1896–1902). *Zgodovina za vse* 27, št. 1 (2021), 5–14.

Filip Čuček, »Ivan Dečko v deželnem zboru v svojem prvem mandatu (1890–96). *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3 (2020), 8–23.

Filip Čuček, »Oris življenja, dela in obdobja Frana Rosine, očeta Igorja Rosine«. *Odvetnik in oblast. Dr. Igor Rosina (1900–1969)* (uredila Jure Gašparič in Katja Škrubej). 21–38. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017.

Filip Čuček, *Svoji k svojim*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.

Branko Goropevšek, »Razpad sloge na slovenskem Štajerskem,« v: *Celjski zbornik* 1993, 143–61.

Branko Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2005.

Andrej Pančur, »Doba slogaštva«. *Slovenska novejša zgodovina* 1 (uredila Jasna Fischer et. al.). 30, 31. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Franc Rozman, »Anton Korošec – urednik Slovenskega gospodarja,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 42, št. 2–3 (2006), 161–71.

⁴⁷ StLA, Stenographisches Protokoll über die 28. Sitzung des steiermärkischen Landtages. VIII. Landtags-Periode. V. Session, 25. Juli 1901, 529.

Franc Rozman, »Politično življenje Nemcev v Mariboru«. *Od Maribora do Trsta* (uredila Darko Friš in Franc Rozman). 51–56. Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998.

Julia Schmid, *Kampf um das Deutschtum. Radikaler Nationalismus in Österreich und dem Deutschen Reich 1890–1914*. Frankfurt, New York 2009.

Vekoslav Spindler, *Dr. Ivan Dečko in njegova doba*. Maribor: Vekoslav Spindler, 1938.

Alenka Šelih in Andrej Rosina. »Igor Rosina – v očeh otrok«. *Odvetnik in oblast. Dr. Igor Rosina (1900–1969)* (uredila Jure Gašparič in Katja Škrubej). 11–20. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017.

Marjan Toš, »Dr. Fran (Franjo) Rosina – trden Slovenec in pošten rodoljub«. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2–3 (2009), 9–32.

Marjan Toš, »Franc Robič (1841–1913)«. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1 (2007), 42–53.

Tiskani viri

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VIII. Landtags-Periode:

- I. Session, 19., 22., 23., 24. Sitzung, 1897.
- II. Session, 12., 13., 16., 23., 25., 27., 30., 33., 35., 36., 38. Sitzung, 1898.
- III. Session, 21., 26., 30., 38. Sitzung, 1899.
- IV. Session, 1. Sitzung, 1899.
- V. Session, 28. Sitzung, 1901.
- Anhang A. Verzeichnis der Mitglieder des steierm. Landtages vom Jahre 1897/98.

Special-orts-repitorium von Steiermark. Graz, 1893.

“DEUTSCH, DEUTSCH!” FRAN ROSINA IN GRAZ REGIONAL PARLIAMENT

Summary

In the mid-1890s a young attorney Fran Rosina moved to Ljutomer where he soon became an active member of the Slovenian national movement. Even the small village of Ljutomer could not avoid the escalation of national conflicts. At the turn of the century, the citizens of Ljutomer were mostly nationally defined, and the slogan “Svoji k svojim” (transl. “To your own”) ruled the everyday life of people in Ljutomer. Because of his national focus (equality of the Slovene language), Rosina soon became a thorn in the side for Ljutomer’s Germans. Rosina was elected as a parliament member in the regional parliamentary elections in Ljutomer farmer curia in 1896.

Rosina joined a small group of Slovene parliament members that were in the vast minority in Graz. He first voiced himself at the end of February 1897, as a reporter of the municipal affairs committee, and reported the anticipated formation of the Maribor district court, which irritated the Lower-Styrian German parliament members. Right after that Rosina spoke twice more as a reporter of the municipal affairs committee about the municipal allowances in two smaller municipalities in Lower Styria. As a member of the parliament, he first spoke in the budget debate, when he called out the gendarmerie, saying that they should focus on their main mission (preserving law and order), and not abuse their

position and occasionally spy on the residents. The day after, he protested against the subsidy (200 gld.) that the regional parliament granted to the Südmark society.

The regional parliament was again summoned at the end of 1897 for the opening sitting of the second session. Rosina requested to speak at the end of January 1898. In a long speech, he appealed to the regional parliament to provide enough spray from the regional fond for poor farmers. Less than a week later, he read the Slovene interpellation about the dismissal of the equality of languages in the land register in Slovene, which caused a sharp response of the German national parliamentarians. The sharpness of the regional parliament showed that the national relations in the Styrian capital were completely broken. After the tumultuous sitting, in which Rosina showed what he was made of, he spoke in the next few sessions as the reporter about the municipal allowances and spoke once more at the proposition to change the voting order for the district representations. Two days later, Rosina reported about the current affairs as a member of the viticulture committee (downy mildew and financing spray from the regional fond, further operating of the agricultural chemical experimental station in Maribor etc.), then reported about the municipality allowances in the name of the municipal committee, and then (as a parliamentarian) joined the extensive discussion about the subsidisation of the local railway lines. The same day at the evening sitting, they had a predominantly national discussion about the letters to Slovene municipalities in German. In the last (evening) session, he spoke about the anticipated new municipal theatre in Graz and said that a new building is not needed. The session continued with the discussion about the hunting law, in which Rosina also participated.

So, that was it. The parliamentarians returned to the regional parliament at the end of 1898 for the opening sitting of the new, third session. Rosina first spoke in mid-April 1899, when he spoke about the required establishment of a viticultural school in Ljutomer.

„DEUTSCH, DEUTSCH!“ FRAN ROSINA IM GRAZER LANDTAG

Zusammenfassung

Mitte der 90er Jahre ließ sich der junge Jurist Fran Rosina in Ljutomer nieder und wurde schnell zu einem aktiven Mitglied der slowenischen Nationalbewegung. Auch der Markt Ljutomer konnte die Verschlechterung der nationalen Beziehungen nicht vermeiden. Um die Jahrhundertwende war die Bevölkerung von Ljutomer überwiegend national geprägt und auch das Motto „Eigene zu Eigenen“ prägte den Alltag von Ljutomer. Aufgrund seiner national orientierten Arbeit (Gleichheit der slowenischen Sprache) wurde Rosina den Deutschen von Ljutomer bald ein Dorn im Auge. Bei den Landtagswahlen im Jahr 1896 wurde er zum Abgeordneten der Bauernkurie von Ljutomer gewählt.

In Graz schloss sich Rosina einer kleinen „Kompanie“ slowenischer Abgeordneter an, die in der steirischen Landeshauptstadt in großer Minderheit war. Er trat erstmals Ende Februar 1897 auf, als er als Berichterstatter für den Kommunalausschuss einen Bericht über die geplante Einrichtung des Amtsgerichts Maribor verlas, was einige (niedersteirische) deutsche Volksabgeordnete verärgerte. Unmittelbar danach sprach Rosina als Berichterstatter des Ausschusses zweimal über die Erhebung von Gemeindebeiträgen in zwei kleinen Gemeinden der Untersteiermark, und als Landtagsabgeordneter sprach er erstmals in einer Haushaltsdebatte, als er die Gendarmerie kritisierte, sie solle ihre grundlegende Mission erfüllen (für Frieden und Ordnung zu sorgen), anstatt die Bevölkerung zu missbrauchen und gelegentlich auszuspionieren. Einen Tag später protestierte er gegen eine Subvention (200 Gulden) des Landtages an den Verein Südmark.

Die Provinzversammlung wurde dann Ende 1897 erneut einberufen, als die Eröffnungssitzung der zweiten Sitzung einberufen wurde. Rosina meldete sich Ende Januar 1898 erneut zu Wort, als er in einer ausführlichen Rede die Provinzversammlung aufforderte, aus dem Provinzfonds genügend Spritzmittel für die arme bäuerliche Bevölkerung bereitzustellen. Im Anschluss an die Sitzung unterbreitete er als Berichterstatter des Kommunalausschusses einen Vorschlag zur Änderung des Gesetzes über die Straßenpolizei und ihre Zuständigkeiten.

Weniger als eine Woche später las er eine slowenische Interpellation wegen der Missachtung der sprachlichen Gleichstellung im Grundbuch in slowenischer Sprache vor, wo er auf scharfe Reaktionen der deutschen Volksabgeordneten stieß. Die Schärfe der Landesversammlung wies auf die völlig zerrüttete nationale Lage in der steirischen Landeshauptstadt hin. Nach einer stürmischen Sitzung, in der Rosina zeigte, aus welchem „Teig“ er ist, trat er für die nächsten Sitzungen als Berichterstatter zu kommunalen Beihilfen auf und meldete sich erneut mit einem Vorschlag zur Änderung der Wahlordnung für die Bezirksabgeordneten zu Wort.

Zwei Tage später berichtete Rosina als Mitglied des Weinbauausschusses über den aktuellen Stand (Falscher Mehltau und Spritzmittelfinanzierung durch den Landesfonds, Weiterbetrieb der landwirtschaftlichen Chemie-Versuchsstation in Maribor etc.), dann im Auftrag des Kommunalausschusses über kommunale Beihilfen, und danach als (Abgeordneter) nahm er an einer ausführlichen Debatte über die Subventionierung von Lokalbahnen teil. Auf der Abendsitzung desselben Tages folgte eine etwas nationaler gefärbte Sitzung zu Briefen an slowenische Gemeinden in deutscher Sprache. An der letzten (Abend) Sitzung sprach er dann über das geplante neue Grazer Stadttheater und hielt einen Neubau für nicht nötig. Der Sitzung folgte eine Diskussion zum Jagdrecht, an der auch Rosina teilnahm.

Und das war alles. Ende 1898 kehrten die Abgeordneten in die Landesversammlung zurück, als die Eröffnungssitzung der neuen, dritten Sitzung folgte. Rosina trat erstmals Mitte April 1899 auf, als er über die Notwendigkeit sprach, in Ljutomer eine Weinbauschule zu gründen.

»Jugoslavija ni zapletena v kakšno vojsko in ker je pričakovati v prihodnjih mesecih splošni mir, sploh ne obstoja potreba za izvršitev zaklonišč!«¹

Maribor konec 30. in v začetku 40. let, ko je (skoraj) vsem jasno, da je začetek vojne še samo vprašanje časa

Aleksander Duh*

1.03 Kratki znanstveni prispevek
UDK 94(497.4Maribor)"193/194"

Aleksander Duh: »Jugoslavija ni zapletena v kakšno vojsko in ker je pričakovati v prihodnjih mesecih splošni mir, sploh ne obstoja potreba za izvršitev zaklonišč!« Maribor konec 30. in v začetku 40. let, ko je (skoraj) vsem jasno, da je začetek vojne še samo vprašanje časa. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 1, str. 40–66

Čas konec 30. in v začetku 40. let prejšnjega stoletja je bil zaznamovan s pripravo na vojno, ki se je že širila po Evropi in samo vprašanje časa je bilo, kdaj bo vojna izbruhnila tudi v Kraljevini Jugoslaviji. To je bil čas, ko je mestna oblast v Mariboru zapovedovala civilnemu prebivalstvu, da naj se pripravi na zračne napade. Hkrati je mestna oblast sodelovala s podjetji in tudi njim zapovedovala pripravo zaklonišč za delavce, da bi bili ob morebitnem bombardiranju kar najbolj varni.

Ključne besede: zaklonišča, evakuacija, zračni napadi, bombardiranje, zasilni izhod, obokane kleti, Maribor

¹ Pokrajinski arhiv Maribor, signatura 1111015/508 Uradna poročila, Mestna občina Maribor. *Zaščita pred zračnimi napadi – gradnja zaklonišč ad X štev. 10607/1-1651/40.*

* Aleksander Duh, profesor sociologije in zgodovine, doktorski študent zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Ulica heroja Bračiča 18, 2000 Maribor, Slovenija, aleksander.duh@guest.arnes.si

1.03 Short scientific article
UDC 94(497.4Maribor)"193/194"

Aleksander Duh: "Yugoslavia is not entangled in any army, and since general peace is to be expected in the coming months, there is no need at all for the implementation of shelters!" Maribor in the late 1930s and early 1940s, when it was clear to (almost) everyone that the outbreak of war was only a matter of time. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 1, pp. 40–66

The late 1930s and early 1940s were marked by preparations for war, which was already spreading across Europe, and it was only a matter of time before war would also break out in the Kingdom of Yugoslavia. It was a time when the city authorities in Maribor were ordering the civilian population to prepare for airstrikes. At the same time, the city authorities were also collaborating with the companies and ordering them to prepare shelters for the workers so that they would be as safe as possible in the event of a bombardment.

Keywords: shelters, evacuation, air raids, bombing, emergency exit, vaulted cellars, Maribor

UVOD

Po prvi svetovni vojni in razpadu Avstro-Ogrske države ter nastanku države SHS (Slovencev, Hrvatov in Srbov) je nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo. Država je bila upravno razdeljena v banovine in Maribor, okolica in vsa spodnja Štajerska so imeli pomembno mesto v Dravski banovini in celotni državi.

Slovenska Štajerska ni bila geografska ali upravopolitična enota, saj jo je opredelovala predvsem tradicionalna zavest prebivalstva o deželni pripadnosti. Obsegala je ozemlje med Muro in Savo ter Sotlo in povirjem Savinje. Njen manjši del je sestavljal v porečju zgornjega toka Savinje visokogorje. Polovica Štajerske je odpadla na hribovje v obmejnem vzhodnem Kozjaku, vzhodnem Pohorju, sredogorskem delu Karavank med Uršljo goro in Macljem, v Zgornji Savinjski dolini in Posavskem hribovju. Drugi del so sestavljale subpanonske prodne in na robu zamočvirjene ravnine (Dravsko in Ptujsko polje, Savinjska dolina) ter gričevje iz prhkkih terciarnih kamnin.²

Štajerska je bila kmetijska pokrajina, saj je imela nadpovprečno veliko rodovitne zemlje. Industrija, ki se je naglo razvijala, se je zgostila v nekaterih industrijskih središčih (Maribor, Celje, Šoštanj, Velenje, Hrastnik, Trbovlje). Najbolj razvite so bile tekstilna, kovinska in kemična industrija; veliko zaposlenih je bilo v premogovništvu in na železnici; trgovina in obrt pa sta zaostajali za razvojem industrije.³

² Teropšič, Tomaž. *Štajerska v plamenih*. Brežice: Posavski muzej, 2012, str. 13.

³ Prav tam, str. 13.

Maribor se je v dvajsetih letih intenzivno razvijal in hitro začel kazati značaj industrijskega mesta. Glavni pospeševalni moment je bila novost, cene električna energija iz falske elektrarne, drugi, novo dejstvo, je bila bližina meje, ki je omogočala prihranke v prometu z razvitimi državami srednje Evrope, od koder se je nabavljala oprema za industrializacijo in kjer so bila tudi finančna središča.⁴

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je nastalo v mestu petnajst večjih tekstilnih tovarn z vsaj 7029 zaposlenimi in Maribor v tedanjem časopisju pogosto imenujejo *jugoslovanski Manchester*. Poleg tekstilne industrije je postajala vedno pomembnejša tudi kovinska industrija, predvsem nekateri obrati na Teznu – Splošna stavbena družba, ki je izdelovala železne konstrukcije, in metalurška industrija Kovina, v Orešju pa obrat za vlivanje kovin Ježek K & Co.⁵

Mariborska mlinska industrija je po prvi svetovni vojni zaradi vojvodinske konkurence zašla v težave, zato so se tukajšnji obrati morali preusmeriti v nove dejavnosti, na primer v izdelavo testenin in pekovskih izdelkov. Med obrati mariborske živilske industrije omenimo Franzov in Scherbaumov mlin in tovarno mesnih izdelkov v Košakih ter pivovarno Tscheligi, tovarno čokolade Mirim in tovarno marmelade, kompotov in sadnih sokov Margo.⁶

In čeprav je bilo leta 1921 pri štetju prebivalstva prijavljeno od vsega mariborskega prebivalstva le 21 % Nemcev, drugo so bili Slovenci (61 %) ter Srbi in Hrvati, Čehi, Slovaki in drugi (12,7 %), sta nemški kapital in gospodarski vpliv v mestu ostajala. Nemški vpliv je bil največji v tekstilni industriji, tudi v gradbeništvu in kovinski industriji, močan je bil tudi v obrti in trgovini. Po objavljenih podatkih so bile v Gosposki ulici takrat le tri slovenske trgovine, medtem ko so prevladovali nemški in avstrijski trgovci – tu so imele svoje lokale tudi nekatere večje gospodarske družbe, na primer trgovina Humanic in trgovina s kolonialnim blagom Julius Meinel.⁷

Bogati mariborski Nemci so bili tudi lastniki najboljših vinogradov in kmetijskih posestev v mestni okolici, pomembno vlogo so imeli v bankah in posojilnicah in bili so lastniki dveh tretjin stanovanjskih in drugih poslopij v Mariboru.⁸

Po bolj množičnem priseljevanju Slovencev v mesto, zlasti Primorcev, predvsem po letu 1922 (fašizem), se je pomen nemškega jezika nekoliko

⁴ Leskovec, Antoša. *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1792–1941*. Zbornik Maribor skozi stoletja. Maribor 1991, str. 363.

⁵ Premzl, Primož. *Novi Maribor, mesto v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primoža Premzla, 2017, str. 118.

⁶ Prav tam, str. 119.

⁷ Prav tam, str. 121.

⁸ Prav tam, str. 121.

zmanjšal, s tem pa se je zmanjšala tudi navezanost mesta na nemški kulturni prostor.⁹

Socialne razmere v mestu so se začele občutno slabšati že konec dvajsetih let 20. stoletja, ko se je priseljevalo vedno več okoliških prebivalcev, ki so iskali zaposlitev v mariborskih tovarnah, v mestu pa je zanje primanjkovalo stanovanj ... ljudje so spali po kletih, pod mostom, v drvarnicah in hlevih. Mnogi drugi revni Mariborčani pa so stanovali v majhnih, nezdravih stanovanjih, neredko po dve družini skupaj, v tako imenovanih *šparhet cimrih*, to je sobi s štedilnikom. Zaradi velikega pomanjkanja stanovanj so v Mariboru nastajala tudi barakarska naselja, na primer na Taboru in na Teznu, ljudje so stanovali v bednih razmerah, celo v odsluženi železniški vagonih.¹⁰

V času med obema vojnama, ko se je proletarizacija mariborskega agrarnega zaledja šele začela, je bilo mesto še močno povezano z življenjem kmečkega prebivalstva v njegovi okolici. Kmetje so ob jutrih z vozovi prihajali v mesto po različnih opravkih, pripeljali so kmetijske izdelke za prodajo, po mestnih ulicah so gnali živino, prodajali so perutnino. Med podeželani pa so se gnetli različni domači prevozniki – prevladovali so vozovi in vozički, medtem ko so bili avtomobili dokaj redki, pa kolesarji, postreščki in pešci, med njimi tudi hlapci in služinčad, ki je hitela po opravkih.¹¹

Vse pa le ni bilo tako črno, po objavljenih podatkih je bilo leta 1919 na tedanjem območju občine Maribor kar 161 gostinskih lokalov, če štejemo tudi preproste pivnice in žganjarne. Po letu 1919 je začelo število teh obratov sicer upadati, a jih je bilo v mestu glede na število njegovih prebivalcev še vedno veliko.¹²

Posebno vlogo v industrializaciji Maribora in njegove širše okolice ima Josip Hutter, jugoslovanski državljani, po rodu kočevski Nemec. Podjetje, v katerem je imel Hutter za družabnika poleg žene Betke, roj. Hribar, še Richarda Pocheja iz Lienza kot zastopnika avstrijskega podjetja Hoffellner, je začelo obratovati s tovarno hlačevine (1926) in postavilo nato še tkalnico klotov (1929), predilnico (1933), tovarno sukanca (1937) in tkalnico za svilo (1939).¹³

Celotno medvojno obdobje, do začetka druge svetovne vojne, sta v mestu obstajali dve močni skupnosti, slovenska in nemška, na javnih mestih pa se je govorilo tako v slovenskem kot v nemškem jeziku. Odnos med tema dvema skupinama prebivalcev je bil strpen in razmeroma dober, drastično pa se je poslabšal ob priključitvi Avstrije k Tretjemu rajhu (leta 1938), ko so začeli

⁹ Prav tam, str. 122.

¹⁰ Prav tam, str. 127.

¹¹ Prav tam, sre. 130.

¹² Prav tam, str. 150.

¹³ Leskovec, Antoša. *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1792–1941*. Zbornik Maribor skozi stoletja. Maribor, 1991, str. 364.

mariborski Nemci in nemškutarji javno izražati nacionalsocialistične ideje in javno nastopati in je spet oživila že leta 1931 ustanovljena zveza Kulturbund, ki je bila od leta 1935 prepovedana.¹⁴ Tega leta (1938) je bila v Mariboru ponovno ustanovljena nemška kulturna zveza Kulturbund in že v tem predvojnem obdobju so v Mariboru ob Hitlerjevem rojstnem dnevu plapolale zastave Tretjega rajha – izobešena je bila, na primer, na hrvaškem konzulatu in na magdalenski cerkvi, kjer je te ideje širil protestantski duhovnik Johann Baron.¹⁵

K ohranjanju nemštva v Mariboru je pripomogel tudi nagli industrijski razvoj mesta, kajti lastniki tekstilnih in drugih tovarn so bili večinoma Nemci ali nemško govoreči Judi. Ti niso le ustanovili tukajšnje tovarne, ampak so se v mestu tudi naselili in to s svojimi nemško govorečimi družinami in služinčadjo ... In čeprav so nekateri tuji tovarnarji živeli v mestu več desetletij, se niso naučili slovenskega jezika in so za poslovanje uporabljali le nemški jezik ... v tovarni Thoma in Co. pa so se po pisanju tedanjih časopisov nekateri zaposleni med seboj celo pozdravljali z nacističnim pozdravom.¹⁶

Zavedni Slovenci so prepoznali poslabšanje razmer in nevarnost nove vojne in nemške zasedbe tega dela Štajerske ... Mladi so tudi na javnih krajih v mestu, na primer na mariborski promenadi, z odporom opazovali opogumljene hitlerjance, ki so se tu sprehajali v irhastih hlačah in belih dokolenkah in javno izražali simpatije do nacistične ideologije.¹⁷

Slika 1: Maribor v 30. letih.
Osebni arhiv.

¹⁴ Premzl, Primož. *Novi Maribor, mesto v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primoža Premzla, 2017, str. 124.

¹⁵ Prav tam, str. 125,

¹⁶ Prav tam, str. 125.

¹⁷ Prav tam, str. 125.

Trideseta leta 20. stoletja za Mariborčane torej niso bila le leta urbanistične širitve in vsestranskega razvoja mesta, ampak tudi obdobje, ko je Maribor doživel grožnjo izbruha nove velike vojne.¹⁸

Ob naraščajoči grožnji fašizma in nacizma v Evropi je v drugi polovici tridesetih let pogosto čutiti nelagodje in strah tudi v dnevnem časopisu Mariborski večernik »Jutra«, kasneje Večernik, v časopisu Mariborer Zeitung in tudi v humorističnem časopisu Toti list (1938–1941). Nestrpnost nemških prebivalcev mesta do vseh drugih je postajala vedno bolj izrazita. Slutnja bližajoče vojne je bila v »zraku«. Zaradi aktualnosti je bila že v okviru 5. Mariborskega tedna leta 1936 tudi razstava protiplinske obrambe s simulacijo zaklonišča in prikazom zaščitne opreme, hkrati pa so v Grajskem kinu vsak dan ob 11. uri predvajali film o protiplinski obrambi.¹⁹

Kako hitro je prihajala slovenska zemlja v obmejnih krajih iz slovenskih v nemške roke, vidimo iz poročila poslanca dr. Ivana Jančiča, ki je v letu 1937 v skupščini navedel, »da je v okraju Gornja Radgona leta 1919 bilo v nemških rokah 22 odstotkov zemlje, leta 1937 pa že 48 odstotkov kakovostno najboljše zemlje! V okraju Maribor – levi breg je v obdobju od 1928 do 1937 prešlo v nemške roke 23 kmečkih posestev, v okraju Radlje (Marenberg) pa 19 veleposestev! Samo v štirih letih (1933–1937) je v okraju Gornja Radgona prešlo iz slovenskih v nemške roke 214 kmetij, v Št. Lenartu 75 zemljišč in v okraju Maribor – levi breg 245 zemljišč. Najbolj se je povečala nemška zemljiška posest v Slovenskih goricah in deloma tudi v Halozah. V Mariboru sta bili dve tretjini hiš in zemljišč v nemški lasti, na Ptuju skoraj 60 odstotkov, v Celju pa približno 40 odstotkov.«²⁰

Na spodnjem Štajerskem so imeli Nemci močne postojanke predvsem v treh večjih mestih, v Mariboru, Celju in na Ptuju, na podeželju pa v Apaški in Dravski dolini.²¹ Ko je Hitler prišel dan po priključitvi Avstrije, 13. marca 1938 na Dunaj, se je na Ringu zbrala velika množica Dunajčanov. Za Dunajem je Hitler obiskal tudi Gradec, ki je od tedaj postal glavni center avstrijskih propagandnih, petokolonskih in gestapovskih priprav za napad na Jugoslavijo. V tem času avstrijski nacisti osnujejo »Jugovzhodni nemški inštitut (Südostdeutsches Institut) v Gradcu, porojen iz bivših pangermanskih združenj Südmark in Schulverein, ki ga je vodil dr. Helmut Carstanjen. V inštitutu so se zbirali podatki in poročila, ki so se nanašala na teritorialne zahteve na škodo Jugoslavije, podatki o bodočem nasilnem izganjanju slovenskega prebivalstva in naseljevanju avstrijskega in nemškega prebivalstva, dalje podatke o ljudeh,

¹⁸ Prav tam, str. 125.

¹⁹ Prav tam, str. 312.

²⁰ Zakonjšek, Rado. *Štajerska 1941*. Ljubljana: Založba Borec, 1980, str. 20.

²¹ Prav tam, str. 12.

ki so v Jugoslaviji delovali za nemške cilje, in o osebah, ki so sovražno razpoložene proti Nemcem ter jih je treba v ugodnem trenutku odstraniti. Tako je bilo v inštitutu zbranega zelo veliko materiala zgodovinskega, geografskega, etnografskega, statističnega in splošno informativnega značaja o pokrajinah, za katere si je prizadeval, da bi bili priključeni k Tretjemu rajhu.²²

Po septembru 1939 je začelo naraščati pomanjkanje: primanjkovalo je živil, surovin za tekstilno industrijo, drv za kurjavo, bencina ... Občina je začela nabavljati rezervno hrano za prebivalstvo in graditi javna zaklonišča za zaščito pred letalskimi napadi, vadili so oblike pasivne obrambe pred temi napadi.²³

V zadnjih mesecih pred nemškim napadom na Jugoslavijo je Maribor sicer še dajal videz slovenskega mesta, toda rezultati večletnega intenzivnega petokolonskega delovanja mariborske organizacije Kulturbund so bili vse opaznejši. Poskusi naprednih in domoljubnih Slovencev, da bi preprečili rušilno raznarodovalno dejavnost v Mariboru, so bili zaman, ker represivni ukrepi oblasti proti vse pogostejšim nacističnim in iredentističnim izpadom Nemcev niso zalegli, obenem pa je mariborska mestna policija močno poostrila ukrepe proti komunistom in antifašistom. Nemška manjšina, naslonjena na močan nemški finančni, industrijski in trgovski kapital ter razen redkih izjem strjena v vrstah Kulturbunda, je v povezavi z nacističnimi centri in ustanovami v Nemčiji in Avstriji, zlasti v Gradcu, pripravila vse potrebno za »ponovno osvoboditev« Maribora in ostale slovenske Štajerske. V nemških osvajalnih in potujčevalnih načrtih je bila Mariboru namenjena posebna vloga.²⁴

Mestno poglavarstvo je tesno sodelovalo tudi z vojsko in le-ta ji je v začetku meseca junija 1939 poslala načrte, kako se na bližajoče čase pripravlja Švica. V dokumentih je zapisana dvomesečna zaloga hrane za prebivalce: »*Dakle neophodno je potrebno, da svako gastinstvo, restoran, panzion, sirotni dom, azil, bolnica slična ustanova, obrazuje jednu količino životnih potreba, koja će biti dovolna za dva meseca. Evo spiska robe, čija će prodaja biti zabranjena: šečer, pirinač, variva/ pasulj, grašak, sočivo/ testenine, proizvodi od ječma i ovsa, brašno, griz i brašno kukurozno, mast za ishranu, maslo, ulje za prženje i za salatu, so.*«²⁵

Kraljevska banska uprava dravske banovine je že v septembru leta 1939 poslala načelnikom oddelkov, šefom samostojnim odsekov kraljevske banske uprave, sreskim načelnikom in predsednikom mestnih občin dopis, v katerem

²² Prav tam, str. 16.

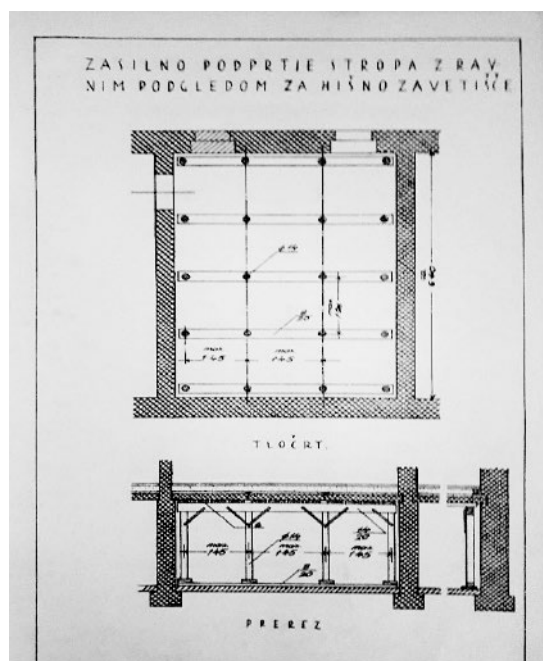
²³ Prav tam, str. 312.

²⁴ Leskovec, Antoša. *Maribor med okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem*. Zbornik Maribor skozi stoletja. Maribor, 1991, str. 415.

²⁵ SI-PAM/1111015/523 Rezerva hrane za stanovništvo u Švajcarskoj.

jih obvešča, da so upravnim oblastem bila izdana navodila za izdajanje uredbe o zaščiti pred zračnimi napadi. Uprava je opazila, da se predpisi pomanjkljivo ali sploh ne izvajajo. »To velja med drugim glede obveznosti gradnje zaklonišč in maskiranja objektov. Vrše se namreč nove gradnje, ne da bi bila v načrtih predvidena naprava zavetišč, četudi zapoveduje pravilnik za zaščito pred zračnimi napadi v točki 12 izrecno, da oblastva, ki izdajajo gradbeno dovoljenje, takih dovoljenj za večje zgradbe ne smejo podeljevati, ako v načrtih ni predvideno tudi ustrezno zaklonišče redi zaščite pred zračnimi napadi.«²⁶

Komite tehničnega dela v Ljubljani je v septembru 1939 izdal in založil brošuro »Kako si uredimo naše domove proti letalskim napadom«, ki jo je »poljubno spisal ing. Stanko Dimnik«²⁷

Slika 2: Skica zasilnega podprtja stropa.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/523.

Odbor za obrambo mesta Maribora proti napadom iz zraka, pododbor za propagando, je v septembru leta 1939 poslal vsem mariborskim časopisom »Pojasnilo prebivalstvu«, v katerem »predpisuje poleg splošne zračne obrambe tudi izdelavo načrtov za evakuacijo večjih krajev že v mirnem času.«²⁸

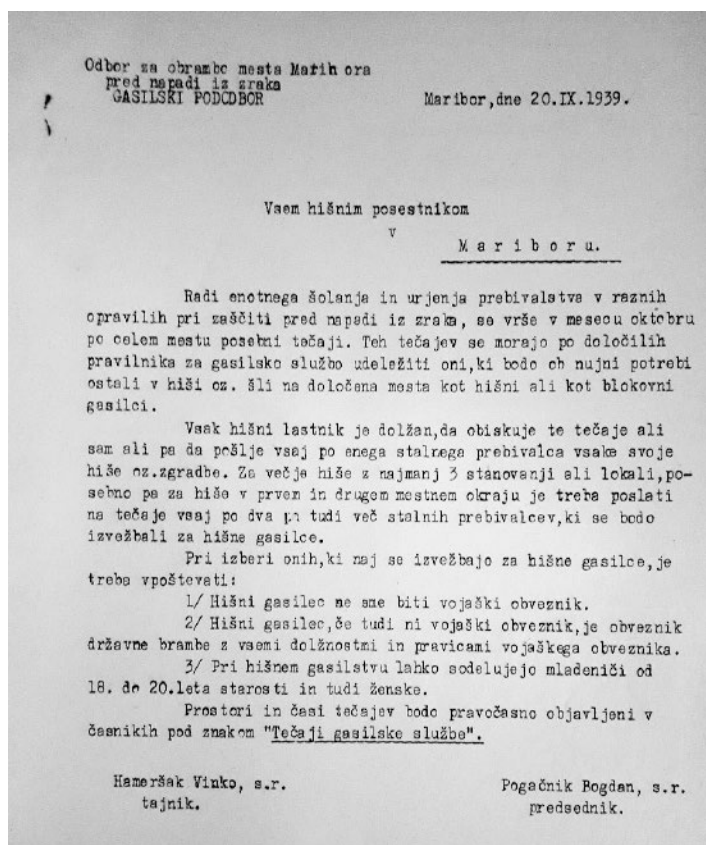
²⁶ SI-PAM/1111015/523 Zaščite pred zračnimi napadi, gradnja zaklonišč.

²⁷ SI-PAM/1111015/523 Brošura: Kako si uredimo naše domove poti letalskim napadom.

²⁸ SI-PAM/1111015/523 Pojasnilo prebivalstvu.

Odbor je prav tako poslal uredništvom Slovenca, Jutra, Večernika, Maribor Zeitunga, Slov. naroda in Slov. doma brezplačno naslednje obvestilo: »Odbor za obrambo mesta Maribora proti napadom iz zraka bo v soboto, 30. septembra 1939, ob 9. uri zjutraj in 12. uri opoldne preizkusil neko novo sireno. Prebivalstvo se ob tem obvešča z opozorilom, da poizkusno piskanje te sirene ob navedenih časih ne bo pomenilo nikake vaje pred napadom iz zraka oz. nikakega zračnega alarma. Promet na ulicah in vse ostalo se naj nadaljuje ob piskanju sirene v naveden času normalno.«²⁹

V mesecu oktobru so se vršili tečaji, katerih se morajo udeležiti »oni, ki bodo ob nujni potrebi ostali v hiši, oz. šli na določena mesta kot hišni ali kot blokovni gasilci.«³⁰

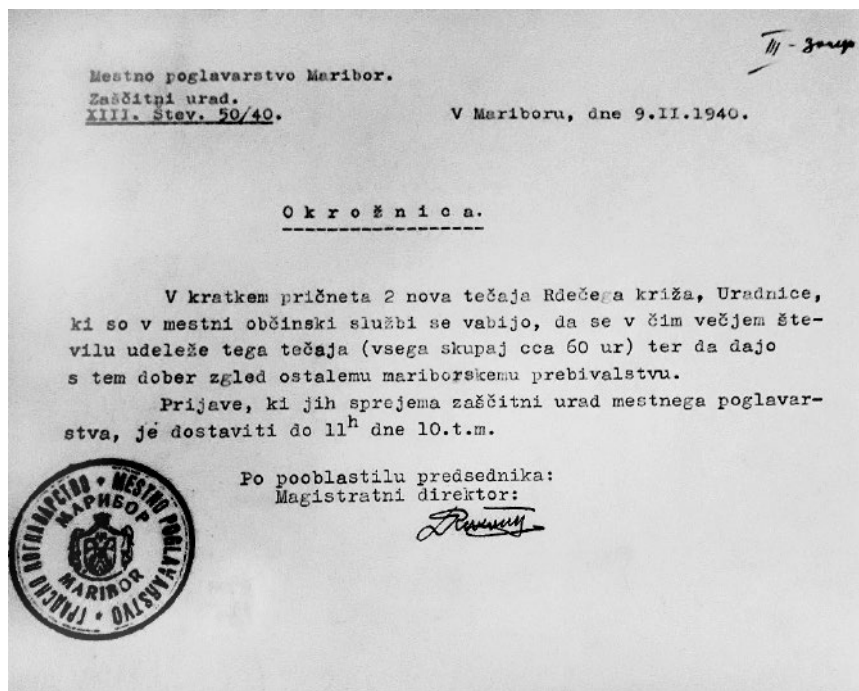

Slika 3: Tečaj gasilstva.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/523.

²⁹ SI-PAM/1111015/523 Preizkus neke nove sirene.

³⁰ SI-PAM/1111015/523 Tečaj gasilstva.

Mestno poglavarstvo je 23. in 24. januarja 1940 organiziralo v »Ljudski univerzi, s pričetkom ob 18. uri propagandno-poučni predavanji pred napadi iz zraka za mestne nameščence.³¹ V februarju leta 1940 je izdalo okrožnico, v kateri poziva uradnice, ki so v mestni občinski službi, da se udeležijo tečaja Rdečega križa »ter da dajo s tem dober zgled ostalemu mariborskemu prebivalstvu.«³²

Slika 4: Tečaj Rdečega križa.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/523.

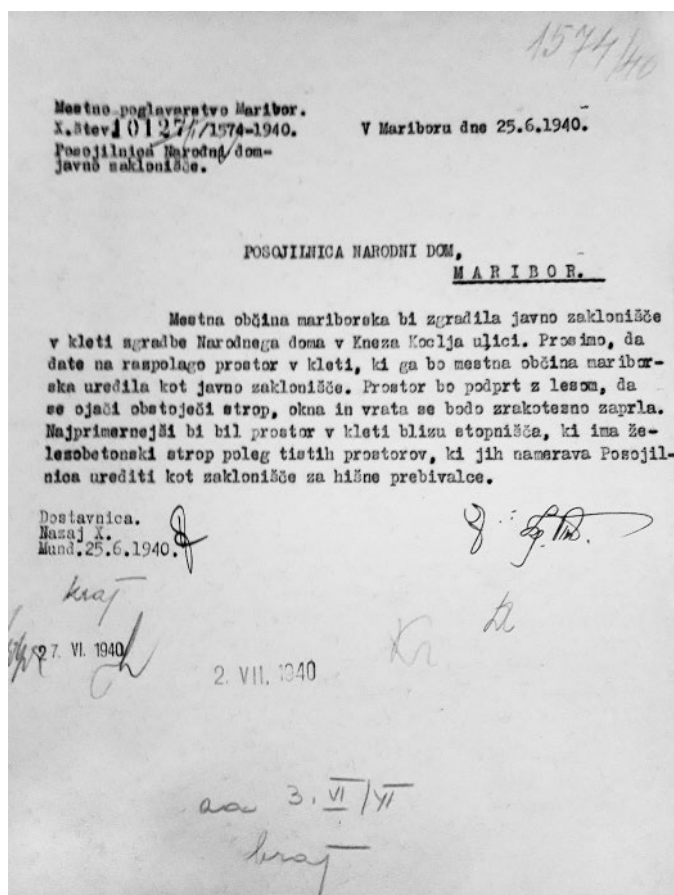
V aprilu je sklenilo, da bo v gradu uredila javno zaklonišče, ki bo v pritličju bastije³³ in v posojilnici Narodni dom v Kneza Koclja ulici. Uredila bi ga v kleti tako, da bi prostor podprli z lesom, okna in vrata bi se zrakotesno zaprla. Hkrati bi se v posojilnici uredilo zaklonišče za »hišne prebivalce«.³⁴

³¹ SI-PAM/1111015/523 Propagandno-poučni predavanji.

³² SI-PAM/1111015/523 Tečaj Rdečega križa.

³³ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče v gradu.

³⁴ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče v posojilnici Narodni dom.

Slika 5: Preureditev kleti Narodnega doma.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

Mestna občina mariborska je želela avgusta 1940 urediti sanitetno postajo v kleti Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Sodni ulici. Vsi stroški bi šli v breme mestne občine.³⁵ V juniju so želeli urediti javno zaklonišče v zasebni hiši Josipa Piricha, trgovca z usnjem na Meljski cesti.³⁶ Prav tako so sklenili da bo javno zaklonišče v kleti zgradbe carinske pošte, ki je bila svoj čas zapor.³⁷

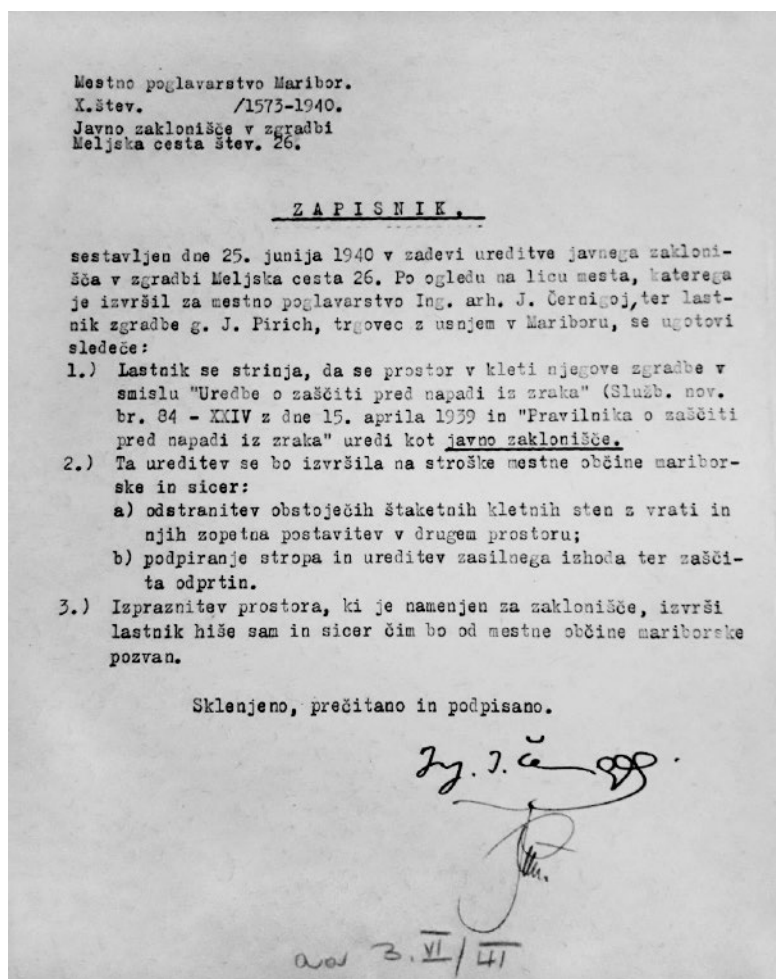
Pri urejanju javnih zaklonišč v zasebnih hišah Mestno poglavarstvo ni naletelo na gluha ušesa in lastnik zgradbe na Meljski cesti se je z ureditvijo kleti v javno zaklonišče strinjal.³⁸

³⁵ SI-PAM/1111015/508 Sanitetna postaja v Sodni ulici.

³⁶ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče na Meljski cesti.

³⁷ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče v kleti carinske pošte.

³⁸ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče na Meljski cesti.

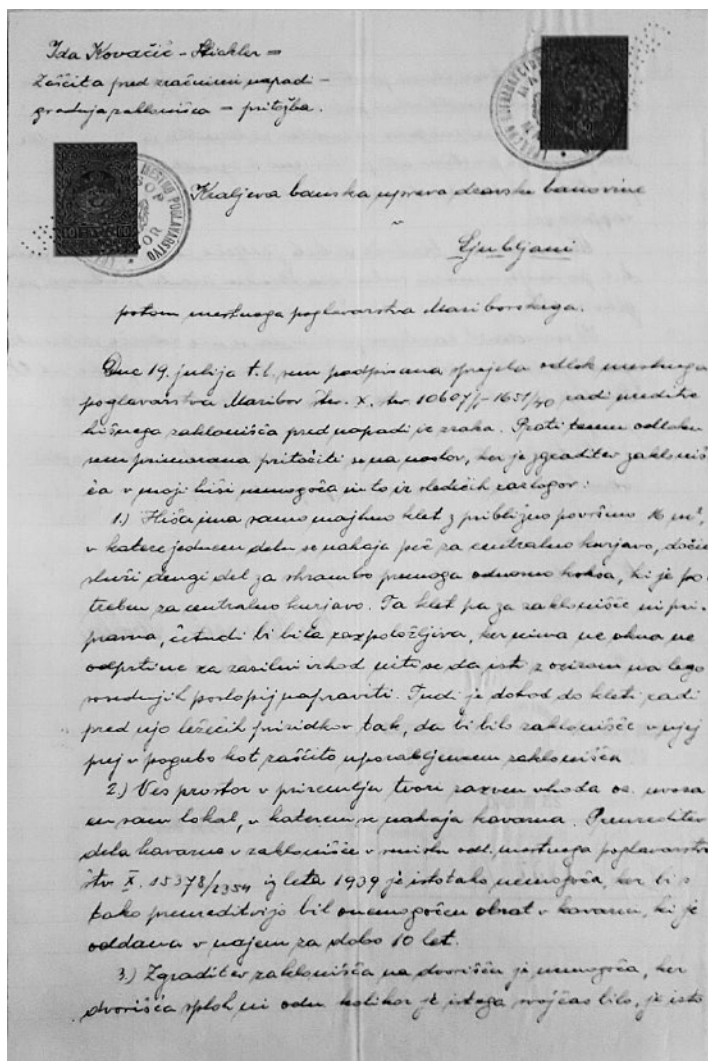

Slika 6: Ureditev javnega zaklonišča.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

Vsi se seveda z gradnjo zaklonišč niso strinjali in so podali pritožbe. Pritožili so se na kraljevsko bansko upravo, naslovili pa so tudi pismo predsedniku mestne občine. Največkrat sta vzrok pomanjkanje denarja, pa tudi datum, do katerega se morajo zaklonišča urediti (1. september 1940). V odgovoru mestno poglavarstvo odgovarja, da tudi sami niso mislili, da bodo zaklonišča urejena do določenega datuma, želeli so vsaj, da bi lastniki stavb določili prostor, v katerem bi se uredilo zaklonišče.³⁹ V mnogih stavbah v kletnih prostorih ni bilo mogoče urediti zaklonišč, ena takšnih je bila tudi hiša na Gosposki ulici

³⁹ SI-PAM/1111015/508 Pritožba lastnikov zgradb glede gradnje zaklonišč.

21. Podan je bil predlog, da se zaklonišče uredi v sosednji stavbi, v hiši z naslovom Ulica 10. oktobra številka 5.⁴⁰

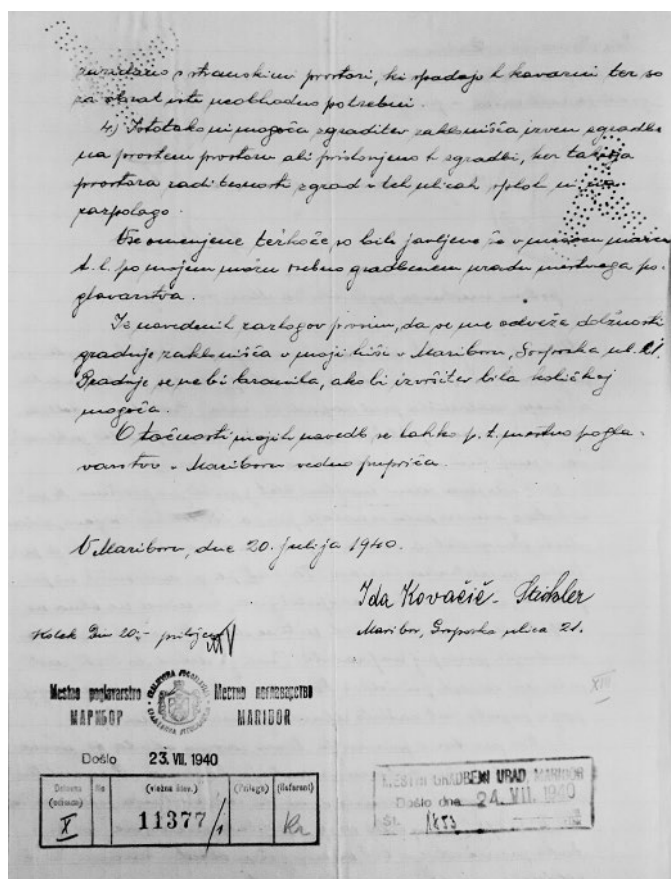
Slika 7: Pritožba krajanke.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

V nekaterih primerih (Koroška cesta 22), lastniku ni bilo potrebno graditi zaklonišča, ker je njegova stavba imela močno obokano klet. Treba je bilo urediti samo še zasilni izhod.⁴¹ Odvetniška pisarna na Trubarjevi ulici, številka 4,

⁴⁰ SI-PAM/1111015/508 Ureditev zaklonišča v sosednji stavbi.

⁴¹ SI-PAM/1111015/508 Zaklonišče v obokani kleti.

je sporočila, da je odvetnik odsoten in prosijo, da se rok za izvedbo zaklonišča podaljša do 1. 10. 1940.⁴²

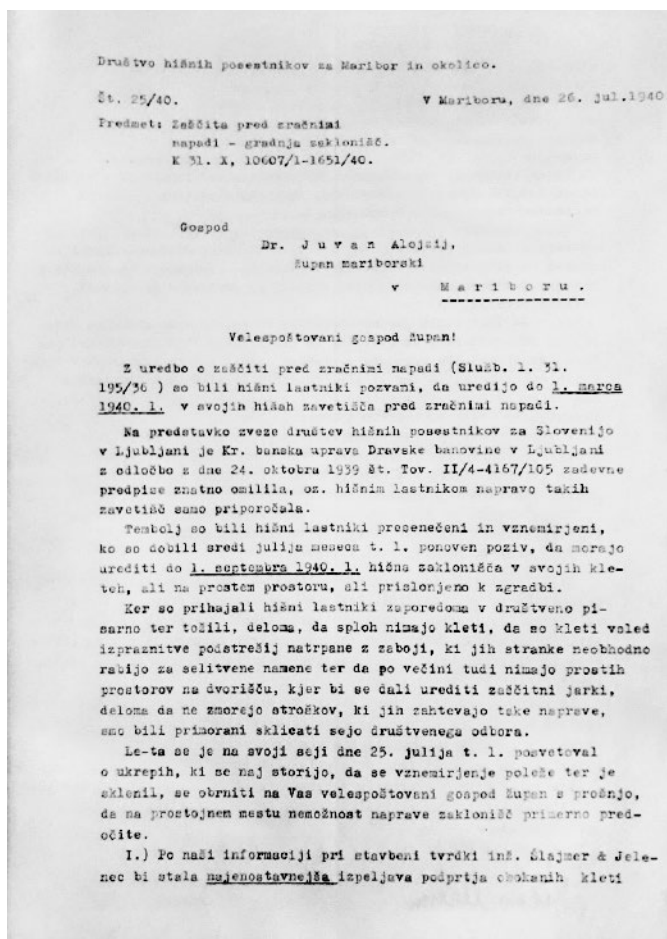
Slika 8: Pritožba krajanke II. del.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

Mnogi lastniki stavb v Mariboru so se pritožili Društvu hišnih posestnikov za Maribor in okolico, ki je 26. julija 1940 mariborskemu županu, g. Alojziju Juvanu poslalo pritožbo, v kateri navaja, da je Kraljeva banska uprava v Ljubljani zadeve omilila in lastnikom stavb zaklonišča samo priporoča. Društvo župana še obvešča, da mnogi lastniki stavb kleti sploh nimajo, da so kleti napolnjene z zaboji, ki so jih prinesli s podstrešij in da mnogi tudi nimajo prostorov na dvorišču, kjer bi se dali urediti zaščitni jarki, ali ne zmorejo stroškov, ki jih zahtevajo »take naprave«. Sporočajo še, da pride v poštev v Mariboru približno 1000 hiš, v katerih bi se dalo narediti zaklonišča, in da

⁴² SI-PAM/1111015/508 Podaljšanje roka za izvedbo zaklonišča.

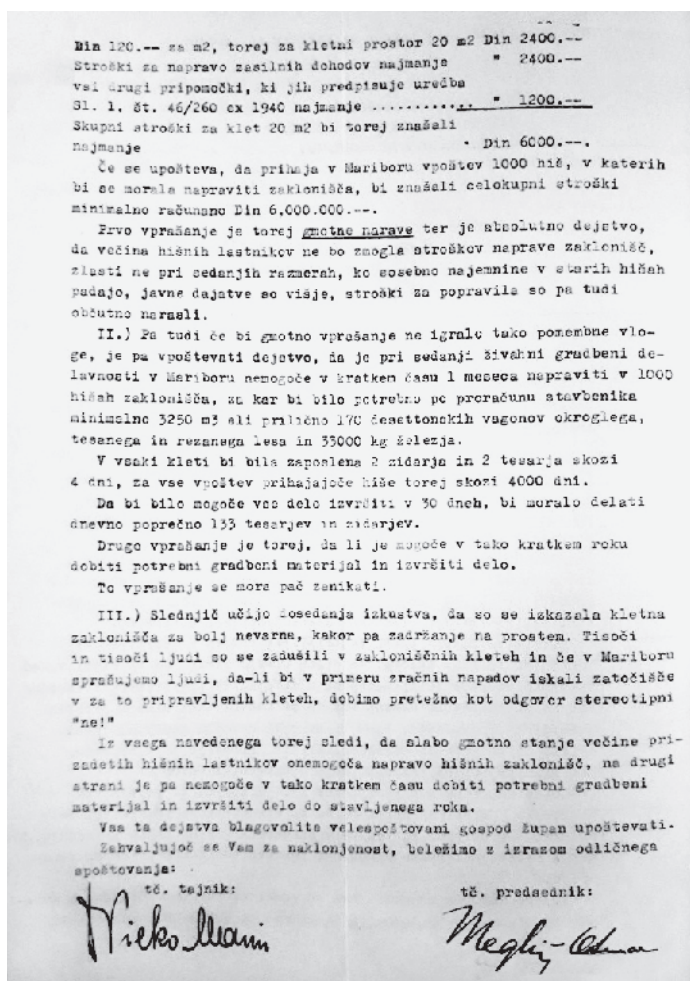
je najbolj pereč problem gmotne narave in da večina hišnih lastnikov ne bi zmogla stroškov, »ko najemnine v starih hišah padajo, javne dajatve so višje, stroški za popravila pa so tudi občutno narastli.«

Društvo še seznanja župana, da bi gradnja zaklonišč v določenem roku zahtevala »minimalno 170 desettonskih vagonov okroglega, tesanega in rezanega lesa in 33 000 kg železa. Potrebovali bi tudi 133 tesarjev in zidarjev. Člani društva se sprašujejo, »da li je mogoče v tako kratkem roku dobiti potrebni gradbeni material in izvršiti delo?« In odgovor, »to vprašanje se mora pač zanikati!« In na koncu se kletna zaklonišča kažejo kot bolj nevarna kakor pa zadrževanje na prostem.⁴³

Slika 9: Pritožba društva hišnih posestnikov za Maribor in okolico.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

⁴³ SI-PAM/1111015/508 Pritožba Društva hišnih posestnikov za Maribor in okolico.

Slika 10: Pritožba društva hišnih posestnikov za Maribor in okolico II. del.
 Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

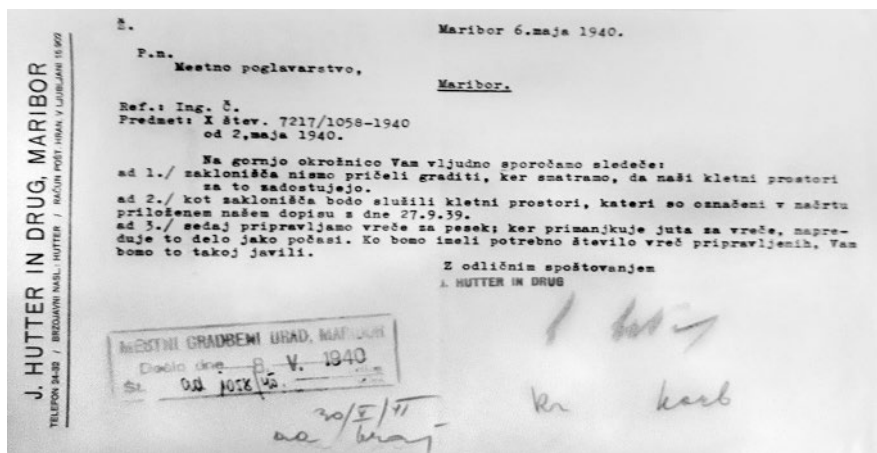
Ob skrbi mestne uprave, da bodo lastniki hiš uredili svoje kleti kot zaklonišča pred napadom iz zraka, je uprava urejala tudi sanitetne in gasilske postaje. Tako so bile v letu 1940 urejene gasilske postaje v ljudski šoli na Ruški cesti, v Krčevini, v Tomšičevi ulici 1, na Meljskem hribu, na poti h Kalvariji.⁴⁴

Mestna uprava je pri pripravi za napad iz zraka sodelovala tudi s podjetji, ki so v Mariboru poslovala. Tako je v sama podjetja pošiljala komisije, ki so zaklonišča pregledala in napisala zapisnike. Tako je bil v sredini meseca junija 1940 opravljen ogled zaklonišča v Mariborski tekstilni tvornici.⁴⁵ A

⁴⁴ SI-PAM/1111015/508 Ureditev gasilskih postaj.

⁴⁵ SI-PAM/1111015/508 Ureditev zaklonišča v Mariborski tekstilni tvornici.

tudi tukaj ni šlo brez težav. Podjetje Gradivo C. Pickel je mestni upravi, med drugim napisalo »trdno smo prepričani, da bo sledila evtl. splošna mobilizacija, predno bo »sovražnik« napadel iz zraka t.j., da ne bomo po toči zvonili. Ker je vodstvo in administracija našega podjetja sestavljena iz samih vojnih obveznikov in bo mobiliziran gros delavstva – bo podjetje še predno bomo napadeni – evakuirano, zaprto in prepuščeno usodi. Če pa bi bili presenečeni in okupirani, predno bi naša vojska bila pripravljena, potem pa nam vsem skupaj življenje ni vredno piškavega oreha.«⁴⁶ Podjetje Margo – Mariborska mlekarina in tovarna sadnih konzerv sporoča, da je za zaklonišče pripravila kletne prostore.⁴⁷ Pivovarna Union se je maja leta 1940 pripravljala na izgradnjo zaklonišč.⁴⁸ Tovarna Jugoekta, tovarna pletenin, je prav tako meseca maja 1940, mestni upravi sporočila »z ozirom na vaš gornji poziv (gradnja zaklonišč v industrijskih in obrtnih zgradbah), vam moramo vljudno sporočiti, da naše podjetje, če bi naša država bila v vojnem stanju, ne bi obratovala, temveč bi se morala evakuirati, vsled česar postane gradnja zaklonišč pri nas popolnoma brezpredmetna. Razen tega, se naše podjetje težko bori za obstanek in nima na razpolago ustreznih sredstev za takšne investicije.«⁴⁹ V podjetju J. Hutter in drug mestni upravi sporočajo, da zaklonišč ne nameravajo graditi, ker mislijo, da za to zadostujejo njihovi kletni prostori.⁵⁰

Slika 11: Odgovor mestni upravi podjetja J. Hutter in drug.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

⁴⁶ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja Gradivo preje C. Pickel.

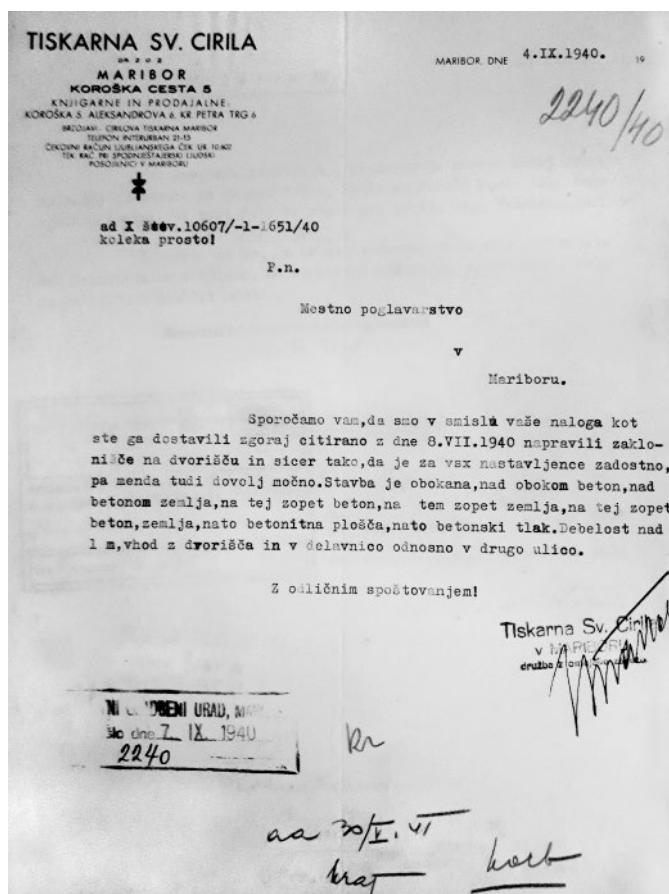
⁴⁷ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja Margo – Mariborska mlekarina in tovarna sadnih konzerv.

⁴⁸ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi pivovarne Union.

⁴⁹ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja Jugoekta.

⁵⁰ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja J. Hutter in drug.

Uprava tiskarne Sv. Cirila s sedežem na Koroški cesti je mestni upravi v mesecu septembru leta 1940 sporočila, da so napravili zaklониšče na dvorišču.⁵¹

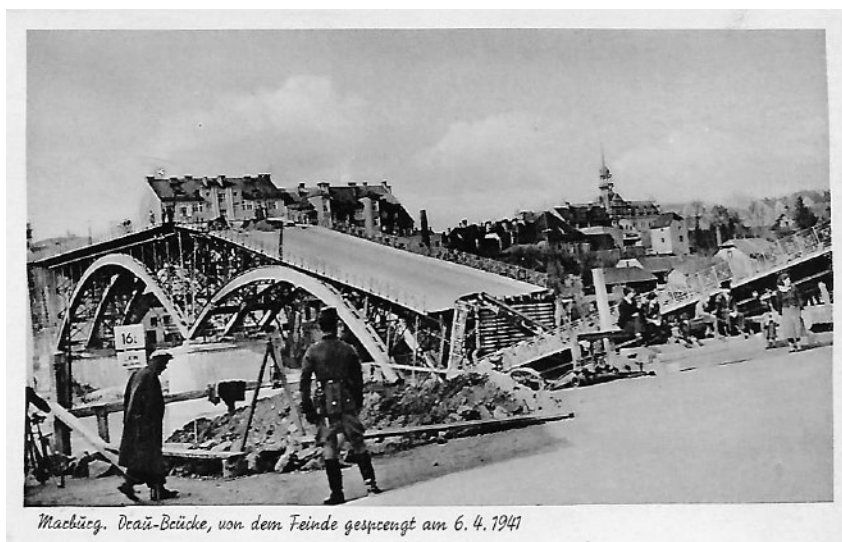

Slika 12: Odgovor mestni upravi tiskarne Sv. Cirila.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

»Naredite mi to deželo spet nemško«, je rekel Hitler 26. 4. 1941 in nemška manjšina na Štajerskem, ki se je nato zadnja tri leta organizirano ter skoraj javno pripravljala, si ni dala dvakrat reči. Povsod kamor so prišle nemške čete, so isti hip dobile v roke pripravljene sezname ljudi, ki jih je treba zapreti, odgnati, izseliti.⁵²

⁵¹ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi tiskarne Sv. Cirila.

⁵² Mikeln, Miloš. *Pekel 1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981, str. 90.

Slika 13: Porušen Stari most v Mariboru 6. 4. 1941.

Osebni arhiv.

V časopisu Marburger Zeitung je gaulajter dr. Uiberreither (šef civilne uprave) 12. maja objavil zahvalo članom kulturbunda za njihove zasluge pri pripravah za zasedbo Spodnje Štajerske.

Avstrijsko-nemškim nacistom se je po zasedbi slovenske Štajerske strahovito mudilo, da bi čim prej spremenili videz dežele. Že v dneh, ko še ni bila vzpostavljena civilna uprava in je kulturbund na svojo pest prevzemal oblast, je župan mesta Maribor izdal odlok, objavljen 10. aprila 1941 v Marburger Zeitung, v katerem poziva obrtnike in druge meščane, naj takoj odstranijo slovenske napise oziroma jih prekrijejo z nemškimi. Lastniki nemških firm so na to komaj čakali in kmalu so se na pročeljih njihovih hiš pojavili nemški napisi, največkrat v gotici, da bi tako dokazali pripadnost germanstvu.⁵³

Slovenska Štajerska je bila pod vojaško upravo samo tri dni. Že 14. aprila 1941 je Hitler izdal odlok o začasni upravi v Spodnji Štajerski, s katerim je bila vzpostavljena civilna uprava okupirane dežele. V prvih dveh členih iz tega odloka piše: »V zasedbenih predelih Spodnje Štajerske, ki so bili nekdanj avstrijski, bo državni namestnik in gaulajter Uiberreither kot šef civilne uprave na civilnem področju. Šef civilne uprave mi bo podrejen neposredno in mu bom sam dajal navodila. Po njih mora skrbeti za redno upravljanje zasedbenih predelov. Izdaja lahko odredbe pravnega značaja ...«⁵⁴ Meja nemškega rajha se je premaknila na vzhodno mejo današnje Slovenije oziroma jugovzhodno

⁵³ Prav tam, str. 107.

⁵⁴ Prav tam, str. 114.

mejo nekdanje avstrijske dežele Štajerske, kjer je mejila na novoustanovljeno deželo Neodvisno državo Hrvaško (NDH).⁵⁵ Sledila je upravna delitev območja ter njegova priprava na priključitev rajhu. K temu naj bi pripomogli množičen izgon Slovencev, kolonizacija Nemcev ter popolno ponemčenje ostalega prebivalstva. Na podlagi rasne ocene ter primernosti za ponemčenje so veliko prebivalcev predvideli za izselitev v Nemčijo, Srbijo in na Hrvaško. To je vodil preselitveni štab v Mariboru s pomočjo nekaterih preselitvenih taborišč, na primer Rajhenburg.⁵⁶

Dr. Siegfried Uiberreither je bil deželni vodja avstrijske Štajerske s sedežem v Gradcu. Za šefa civilne uprave v okupirani Štajerski ga je Hitler postavil še pred napadom na Jugoslavijo. Star je bil trideset let, po rodu Avstrijec in zagrizen nacist. Uiberreither se je pripeljal v Maribor 14. aprila 1941. Mariborski kulturbundovci in drugi hitlerjanci so pripravili Hitlerjevemu namestniku veličasten sprejem. Posebna delegacija nacističnih privržencev se je odpeljala do Šentilja, kjer je na mejnem bloku počakala na Uiberreitherja in njegovo spremstvo. Ko se je pripeljal, ga je predsednik kulturbunda za Slovenijo Hans Baron, pastor evangelijske cerkve v Mariboru, slovesno nagovoril in mu poročal o položaju v pravkar osvobojeni Spodnji Štajerski. Simbolično mu je v imenu svoje organizacije predal oblast v Spodnji Štajerski. Oblast, ki so si jo kulturbundovci po zlomu Jugoslavije nasilno in nezakonito prisvojili.⁵⁷ Nacisti so si zamišljali postavitev urada šefa civilne uprave kot začasno funkcijo, ki bi jo s priključitvijo Spodnje Štajerske k rajhu ukinili. Priključitev so nameravali izvesti 1. oktobra 1941, so jo pa zaradi osvobodilnega gibanja nato odložili, končno pa sploh opustili, ker jim je to preprečil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda.⁵⁸ Z Uiberreitherjem je prispel v Maribor tudi komandant varnostne policije in varnostne službe Otto Lurker s svojim štabom in pravcato armado policije. SS – štandartenfirer Otto Lurker je do tedaj služboval v Gradcu, kjer je bil vodja odseka varnostne službe. Šef državnega glavnega varnostnega urada Reinhard Heydrich ga je najprej imenoval za svojega pooblaščenca, kmalu si je prevzel naziv komandanta. Lurker je imel že pred prihodom v Maribor obsežno gradivo o položaju v deželi, poleg številnih podatkov in informacij, ki jih je nacistična vohunska služba zbrala s svojimi agenti v slovenski Štajerski.⁵⁹

⁵⁵ Mikša, Peter, Zorn, Matija. *Obsotelje – jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020, str. 1.

⁵⁶ Mikša, Peter, Zorn, Matija. *Življenje ob meji: Rogaška Slatina in Obsotelje kot jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020, str. 22.

⁵⁷ Mikeln, Miloš. *Pekel 1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981, str. 114.

⁵⁸ Prav tam, str. 114–115.

⁵⁹ Prav tam, str. 115.

Okupatorji so takoj začeli vključevati slovenske industrijske obrate v lastno gospodarstvo. Pretežni del slovenske industrije se je preusmeril v proizvodnjo za vojaške namene. Zlasti v prvih letih se je proizvodnja zelo povečala, spremljala jo je tudi rast zaposlenosti. Najbolj so se trudili Nemci, ki niso zgolj dvignili proizvodnje in števila zaposlenih, temveč so celo modernizirali in povečali zmogljivosti na slovenskem ozemlju. Za nemškega okupatorja je bila zelo pomembna oborožitvena industrija, predvsem železarstvo in kovinarstvo, vanjo je tudi veliko vlagal (graditev tovarne aluminija v Strnišču/Kidričevo), tovarna letalskih delov na Teznu (TAM), itd. Pomembna je bila tudi delovna sila, zato je okupator hitro odpravil brezposelnost, uvedel obvezno registracijo delovnih moči in jih pošiljal na delo v avstrijske in nemške pokrajine.⁶⁰

ZAKLJUČEK

Maribor je po 1. svetovni vojni doživel gospodarski razcvet. Mesto se je širilo, nastajale so nove in nove tovarne, ki so potrebovale nove delavce. Najbolj razvita je bila tekstilna industrija, ki jo je podpiral pretežno tuji (nemški) kapital. Tudi samo mesto je živelo v strpnosti dveh narodov, dveh jezikov – slovenskega in nemškega. To sobivanje se je konec 30. let začelo spreminjati. Nemci so vedno bolj rušili to strpnost in se vedno bolj povezovali z Nemci čez mejo, še posebej po letu 1938, ko se je Avstrija priključila Nemčiji.

Mestna oblast je bila seznanjena z dogajanjem v Evropi in se je zavedala, da je vojna še samo vprašanje časa. Poznali so osnove nemškega načina napadanja, njihovo bliskovito vojno, v kateri najprej napadejo iz zraka, porušijo zgradbe in infrastrukturo, potem kombinirane tankovsko-pehotne sile ozemlje dokončno zasedejo. Prav zaradi tega so izdali odloke, v katerih so od lastnikov stavb v mestu zahtevali, da v določenem roku v kletih poslopij pripravijo zaklonišča, ki bodo primerna za napade iz zraka. Ti odloki so pri prebivalcih naleteli v glavnem na neodobravanje, saj je priprava zaklonišč zahtevala veliko dela, časa, in kar je najpomembnejše – denarja, ki ga mnogi niso imeli. Veliko je dokumentov, ki pričajo, kako so se prebivalci upirali mestni oblasti, hkrati pa se zavedali, da neko kritje oz. prostor, kamor se bi v primeru zračnega napada zatekli, vseeno potrebujejo.

Enake zahteve je mestna uprava imela tudi do podjetij, ki so delovala v Mariboru in okolici. Tudi ta so se srečevala z mnogimi težavami – od pomanjkanja prostora do pomanjkanja denarja.

Sama mestna uprava ni samo zahtevala, kontrolirala in sankcionirala, ampak se je tudi sama trudila, da bi v mestu pripravila kar največ lokacij, ki

⁶⁰ Teropšič, Tomaž. *Štajerska v plamenih*. Brežice: Posavski muzej, 2012, str. 29.

bi služile kot zaklonišča, sanitetne ali gasilske postaje. Organizirala je tečaje sanitete in gasilstva, tudi svoje prostore je urejala v javna zaklonišča.

V »aprilski vojni« se je izkazalo, da so bila zaklonišča nepotrebna. Okupator je s svojo silo, pa tudi s pomočjo svojih pomagačev, brez večjih težav prečkal mejo in zasedel Maribor. Obrambna linija Kraljevine Jugoslavije, na Koroškem in Štajerskem imenovana 6. sektor, je v kratkem času klonila in Nemci so brez večjih izgub lahko napredovali.

Pomen Maribora in vse spodnje Štajerske se je pokazal že v mesecu aprilu, saj so Nemci naše ozemlje smatrali kot svoje in so predvidevali, da bi to ozemlje postalo njihova južna meja.

Zaklonišča so v prvih letih samevala, so jih pa prebivalci še kako potrebovali konec vojne, točneje od začetka leta 1944 vse do aprila leta 1945. Maribor je bil med drugo svetovno vojno pomembno prometno križišče iz rajha na jug Balkana in na italijansko fronto, zato je jeseni 1944 tudi postal tarča ameriških in angleških bombnikov. Njihov cilj so bila prometna, predvsem železniška infrastruktura (glavni kolodvor in železniški most), železniške delavnice na Studencih in vojaška industrija na Teznu.⁶¹

Načrtno bombardiranje Maribora, ki je trajalo vse do 12. aprila 1945, se je začelo s tretjim napadom, do katerega je prišlo 14. oktobra 1944 okrog pol enajstih dopoldne. Napad tega dne sodi med največje, saj je 40 ameriških bombnikov tipa B-24 Liberator odvrгло na Maribor 560 bomb, ki so Mariboru prizadejale ogromno materialno škodo in terjale veliko število človeških življenj. Bombniki so ubili kar 76 ljudi ter ranili 152 oseb. Brez strehe je ostalo 800 Mariborčanov, kajti 44 stanovanjskih hiš je bilo popolnoma porušениh, poleg tega pa še 45 težko, 74 srednje in 590 lažje poškodovanih.⁶² Izredno velika je bila škoda na industrijskih in javnih poslopijih, med drugimi so bile stavbe sodišča, kaznilnice in urada za delo močno poškodovane, številne barake delovnega političnega urada Heimatbund, ki so stale na bivšem starem pokopališču, so požarne bombe dobesedno izbrisale. Tudi klavnica, štiri tovarne v Melju in kurilnica na studenški železniški postaji so utrpele veliko škodo. Protiletalsko topništvo je tedaj sestrelilo tri letala ...⁶³

Celotna bilanca bombnih napadov na Maribor je katastrofalna. 268 letalskih alarmov (prvi 9. septembra 1942, zadnji 25. aprila 1945), 1517 letal je odvrгло na mesto kar 12.593 rušilnih in 3200 zažigalnih bomb v skupni

⁶¹ Radovanovič, Sašo. *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015, str. 12.

⁶² Žnidarič, Marjan. Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske. *Borec*, 28, 1976, str. 330.

⁶³ Radovanovič, Sašo. *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015, str. 13.

teži preko 4750 ton ali 475 vagonov bomb.⁶⁴ V bombardiranju je bilo ubitih 483 prebivalcev Maribora in tudi mnogo vojakov. Protiletalska obramba in nemški lovci so nad Mariborom sestrelili 32 ameriških in britanskih letal.⁶⁵

Kljub temu da je od konca vojne minilo že več kot petinsedemdeset let, je strah, ki so ga nad mestom sejale bombe, prisoten še danes. Mnogokrat se zgodi, da se ob zemeljskih delih na območju bombardiranj odkrijejo še neeksplozirane bombe.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

Pokrajinski arhiv Maribor, signatura 1111015/508 Uradna poročila, Mestna občina Maribor.

Pokrajinski arhiv Maribor, signatura 1111015/525 Odbor za obrambo mesta.

Časopisni viri

Mladina, posebna izdaja tednika – Druga svetovna vojna v Sloveniji, Ljubljana, december, 2015.

Večer, Večer v soboto, Hitler v Mariboru, Maribor, 16. april 2016.

Literatura

Mitchell Beazley, *Zgodovina 2*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.

Matjaž Bizjak, *Italijanski obrambni načrti proti Kraljevini SHS/ Kraljevini Jugoslaviji in gradnja utrjenega obrambnega pasu na italijanski vzhodni meji (Rateče–Reka), 1927–1941*. Doktorsko delo, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem. Koper, 2016.

Zdenko Čepič, Damijan Guštin, Nevenka Troha, *Slovenija v vojni 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.

Janez Čuček, Zoran Jerin, Miloš Mikeln, Andrej Novak, Božidar Pahor, Kazimir Rapoša, Janez Stanič, Jože Šircelj, Jaka Štular, *Stoletje svetovnih vojn*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.

Miloš Habrnal, *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbe 1926–1941*. Ljubljana: Fortprint, 2005.

Duncan Hill, Darko Čuden, Zorka Jakoš, Damijan Guštin, *Kronika vojne od leta 1914 do danes*. Ljubljana: Založba Morfem, 2012.

⁶⁴ Žnidarič, Marjan. Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske. *Borec*, 28, 1976, str. 451–452.

⁶⁵ Radovanovič, Sašo. *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015, str. 78.

Aleksander Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija in Alpski zid, utrjevanje Rapalske meje med letoma 1932 in 1941*. Vrhnika: Galerija 2, 2004.

Aleksander Jankovič Potočnik, *Utrdbe na Slovenskem*. Logatec: Ad pirum, 2008.

Aleksander Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija – odkrivanje utrdb ob rapalski meji*. Logatec: Ad pirum, 2009.

Saša Jereb, *Po sledih Rupnikove linije*. Slovenija IV: (ekskurzija Ljubljanskega geografskega društva). Ljubljana: Založba ZRC, 2007.

Gregor Jerman, Franc Fideršek, Boris Pšeničnik, Rudolf Holzer, Ludvik Puklavec, *Prisilna mobilizacija na Štajerskem*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941/45, 2003.

Marijan Krajnc, *Kako je dravska divizija vojske Kraljevine Jugoslavije organizirala obrambo in 1941. leta branila Prlekijo*. Zgodovinski listi, 1/2007, Ljutomer, 123–143. Pridobljeno s <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/clanki-c58.html> (Dostop: november 2020).

John Keegan, *Zgodovina vojskovanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede UL, 2005.

Vida Košmelj Beravs, *Spomini na utrjevanje meje (Rupnikovo linijo)*. Loški razgledi 49/1, 2002. Pridobljeno s https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-OENQWHTD?eua_pi=1&query=%27keywords%3drupnikova+linija%27&pageSize=25 (Dostop: november 2020).

Borut Kotnik, »Logistična zagotovitev izgradnje Rupnikove linije.« Diplomsko delo, Višja prometna šola Maribor, 2012. Pridobljeno s <http://dk.mors.si/Dokument.php?id=615> (Dostop: november 2020).

Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1792–1941. Maribor skozi stoletja*. Razprave I. Maribor, 1991, str. 313–414.

Mala splošna enciklopedija. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1976.

Zvezdan Markovič, »Vojska Kraljevine Jugoslavije in utrjevanje zahodne meje na slovenskem 1937–1941.« Diplomsko delo, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1995.

Janez Messnel, *Soška fronta*. Ljubljana: Prešernova družba, 2009.

Peter Mikša, Matija Zorn, *Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine*. Nečakov zbornik, procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018.

Peter Mikša, Matija Zorn, *Življenje ob meji: Rogaška Slatina in Obsotelje kot jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Peter Mikša, Matija Zorn, *Obsotelje, jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Dušan Nečak, Božo Repe, Kriza: *svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2008.

Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor (Maribor v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja) I*. Maribor: Založba obzorja, 1981.

Richard James Overy, *Tretji rajh: kronika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*. Koper: Založba Lipa, 1995.

Jože Pirjevec, *Jugoslavija nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa, 1995.

Primož Premzl, *Novi Maribor, mesto v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primoža Premzla, 2017.

Sašo Radovanovič, *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015.

Božo Repe, *S puško in knjigo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

RUPNIKOVA LINIJA: *Misteriozni jugoslovenski bunker koji nikada nije poslužio svojoj svrsi*. Dnevno.rs, Odabašić, J., 29. 4. 2015. Pridobljeno s <https://bit.ly/2KEdOfi> (Dostop: oktober 2020).

Aleš Sovinc, »Izgradnja vojaških utrdbenih linij v Evropi med obema svetovnima vojnama.« Diplomsko delo, Višja prometna šola Maribor, 2013. Pridobljeno s <http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=577> (Dostop: november 2020).

Cyrus Leo Sulzberger, *Druga svetovna vojna*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.

Svetovna zgodovina, od začetkov do danes. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.

Janez Švajncar, *Vojna zgodovina*. Ljubljana: DZS, 1998.

Janez Švajncar, *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.

Velimir Terzić, *Jugoslavija u aprilskom ratu*. Titograd: Grafički zavod, 1963.

Valentin Varl, Dušan Tomažič, Sašo Radovanovič, *Mariborske zgodbe*. Maribor: Založba kapital, 1997.

Vojna enciklopedija. Beograd: Knjigotisak, bakrotisak, ofset i povez, 1972.

Tomaž Weber, ur. *Zgodovinski atlas sveta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2013.

Rado Zakonjšek, *Štajerska 1941*. Ljubljana: Založba Borec, 1980.

Matija Zorn, Peter Mikša, *Die Rappalo – Grenze nach dem ersten Weltkrieg – von den Staatsgrenzen zwischen Italien und Jugoslawien bis zur Phantomgrenze*. Innsbruck: Universität Innsbruck, 2017.

Marjan Žnidarič, Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske. *Borec*, 28, 1976, št. 10, str. 529–536.

Mito Žnidarko, »Evropske utrdbene črte med obema svetovnima vojnama.« Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, UL, 2006. Pridobljeno s <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Znidarko-Mito.PDF> (Dostop: november 2020).

Grega Žorž, »Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. Armadnega zbora.« Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, Univerze v Ljubljani, 2016.

Grega Žorž, *Po poteh Rapalske meje – zgodovinska pot Podbrdo*. Slovenija VIII: (ekskurzija geografskega društva). Ljubljana: Založba ZRC, 2018.

Grega Žorž, *Alpski zid*. Slovenija VI: (ekskurzija Ljubljanskega geografskega društva). Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

“YUGOSLAVIA IS NOT ENTANGLED IN ANY ARMY, AND SINCE GENERAL PEACE IS TO BE EXPECTED IN THE COMING MONTHS, THERE IS NO NEED AT ALL FOR THE IMPLEMENTATION OF SHELTERS!”

MARIBOR IN THE LATE 1930S AND EARLY 1940S, WHEN IT WAS CLEAR TO (ALMOST) EVERYONE THAT THE OUTBREAK OF WAR WAS ONLY A MATTER OF TIME

Summary

Maribor experienced an economic boom after World War I. The city was expanding, new factories were being built and new workers were needed. The textile industry was the most developed, supported mainly by foreign (German) capital. The city itself lived in the tolerance of two nations, two languages – Slovenian and German. This coexistence began to shift at the end of the 1930s. The Germans increasingly shattered this tolerance and became more and more involved with the Germans across the border, especially after 1938, when Austria was incorporated into the German Reich what is known as the Anschluss.

The late 1930s and early 1940s were marked by preparations for war, which was already spreading across Europe, and it was only a matter of time before war would break out here. It was a time when the city authorities were ordering the civilian population to prepare shelters, food supplies, clothing and to be as prepared as possible for a possible air raid. At the same time, the city authorities were cooperating with the companies that had a large presence in Maribor, and they were also ordered to prepare shelters for the workers, so that they would be as safe as possible in the event of an air raid. The city authorities prepared laws, decrees, lectures, organised sanitary services, fire brigades and tried to be as prepared as possible for the threatening evil. The population and businesses, struggling to cope with the day-to-day problems, had to invest their time, money and labour in preparing for war.

The war took a large part of the population by surprise. The Germans did not need to bomb Maribor and then invade the city. On 6 April 1941, the army of the Kingdom of Yugoslavia unsuccessfully defended the borders of the country, the defence line, the so-called Rupnik Line, could not withstand the attack and the invader advanced further into Maribor without much difficulty.

Although the shelters were empty during the first years of the war, they were much needed by the inhabitants at the end of the war, from the beginning of 1944 until April 1945. Maribor was an important transport crossroads from the Reich to the southern Balkans and the Italian front during the Second World War, which is why it became a target for American and British bombers in the autumn of 1944. Their targets were the transport infrastructure, especially the railway infrastructure (the main train station and the railway bridge), the railway workshops in Studenci and the military industry zone in Tezno.

„JUGOSLAWIEN IST IN KEINE ARMEE VERWICKELT, UND DA IN DEN KOMMENDEN MONATEN EIN ALLGEMEINER FRIEDEN ZU ERWARTEN IST, BESTEHT ÜBERHAUPT KEINE NOTWENDIGKEIT FÜR DIE ERRICHTUNG VON LUFTSCHUTZBUNKERN!“

MARIBOR IN DEN SPÄTEN 1930ER UND FRÜHEN 1940ER JAHREN, ALS (FAST) ALLEN KLAR IST, DASS DER AUSBRUCH DES KRIEGES NUR NOCH EINE FRAGE DER ZEIT IST

Zusammenfassung

Nach dem Ersten Weltkrieg erlebte Maribor einen wirtschaftlichen Aufschwung. Die Stadt wuchs, viele neue Fabriken wurden gebaut, und es wurden neue Arbeitskräfte benötigt. Am weitesten entwickelt war die Textilindustrie, die hauptsächlich durch ausländisches (deutsches) Kapital unterstützt wurde. Die Stadt selbst lebte in der Toleranz zweier Nationen, zweier Sprachen – Slowenisch und Deutsch. Diese Koexistenz begann jedoch Ende der 1930er Jahre zu bröckeln. Die Deutschen haben diese Toleranz immer mehr eingeschränkt und verbündeten sich zunehmend mit den Deutschen jenseits der Grenze, vor allem nach 1938, als der Anschluss Österreichs an das Deutsche Reich erfolgte.

Die späten 1930er und frühen 1940er Jahre waren geprägt von den Vorbereitungen auf den Krieg, der sich bereits über Europa ausbreitete, und es war nur noch eine Frage der Zeit, bis der Krieg auch bei uns ausbrechen würde. Dies war eine Zeit, in der die städtischen Behörden die Zivilbevölkerung aufforderten, Luftschutzbunker einzurichten und Lebensmittelvorräte sowie Kleidung vorzubereiten und sich so gut wie möglich auf einen möglichen Bombenangriff vorzubereiten. Gleichzeitig arbeiteten die städtischen Behörden mit den Unternehmen zusammen, die in Maribor stark vertreten waren, und auch sie wurden aufgefordert, Luftschutzbunker für ihre Arbeiter einzurichten, damit sie im Falle eines Bombenangriffs so sicher wie möglich sein würden. Es wurden Gesetze und Verordnungen vorbereitet, Vorträge gehalten sowie Sanitätsdienste und Feuerwehren organisiert, um sich bestmöglich auf das drohende Übel vorzubereiten. So waren die Bevölkerung und die Unternehmen, die mit den alltäglichen Problemen zu kämpfen hatten, gezwungen, ihre Zeit, ihr Geld und ihre Arbeitskraft in die Vorbereitung auf den Krieg zu investieren.

Der Krieg kam für einen großen Teil der Bevölkerung überraschend. Die Deutschen brauchten Maribor nicht zu bombardieren, um in die Stadt einzumarschieren. Am 6. April 1941 verteidigte die Armee des Königreichs Jugoslawien erfolglos die Grenzen des Landes, die Verteidigungslinie, die so genannte Rupnik-Linie, konnte dem Angriff nicht standhalten und der Angreifer rückte ohne große Schwierigkeiten weiter nach Maribor vor.

In den ersten Jahren standen die Luftschutzbunker zwar leer, doch bei Kriegsende, von Anfang 1944 bis April 1945, wurden sie von den Bewohnern durchgehend genutzt. Maribor war während des Zweiten Weltkriegs ein wichtiger Verkehrsknotenpunkt zwischen dem Reich und dem südlichen Balkan sowie der italienischen Front, weshalb die Stadt im Herbst 1944 zum Ziel amerikanischer und britischer Bombenangriffe wurde. Ihre Ziele waren die Verkehrsinfrastruktur, insbesondere die Eisenbahninfrastruktur (der Hauptbahnhof und die Eisenbahnbrücke), die Eisenbahnwerkstätten in Studenci und die Militärindustriezone in Tezno.

Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta

Peter Mikša,* Matija Zorn**

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 94:796.52(497.4)

Peter Mikša, Matija Zorn: Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 1, str. 67–88

Slovenske gore so danes del slovenske nacionalne identitete. Vsako leto jih obiše skoraj poldrugi milijon ljudi, ki imajo na voljo prek 10.000 kilometrov planinskih poti ter mrežo planinskih postojank s 181 objekti in približno 7400 ležišči. Vsa planinska infrastruktura je seveda opremljena s slovenskimi napisi. Ob tem se danes le malokdo zaveda, da še pred dobrim stoletjem ni bilo tako. Takrat so se morali naši predniki še kako potruditi, da so ohranili »slovenskost« našim goram. Slovenskemu nacionalnemu boju za gore lahko sledimo v štirih fazah: 1) med Slovenci in Nemci (od konca 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne), 2) med Slovenci in Italijani (od konca prve svetovne vojne do začetka druge svetovne vojne), 3) med Slovenci, Italijani in Nemci (med drugo svetovno vojno), 4) konec nacionalnega boja (po drugi svetovni vojni).

Ključne besede: zgodovina, gore, nacionalni boj, identiteta, Slovensko planinsko društvo

1.02 Review article
UDC 94:796.52(497.4)

Peter Mikša, Matija Zorn: The national battle for the mountains and the Slovenian identity. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 1, pp. 67–88

Slovenian mountains are nowadays part of Slovenian national identity. Each year, they are visited by almost 1,5 million people, who have at their disposal more than 10.000

* dr. Peter Mikša, docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Slovenija, peter.miksa@ff.uni-lj.si

** dr. Matija Zorn, znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, Slovenija, matija.zorn@zrc-sazu.si

kilometers of hiking trails as well as a network of mountain posts with 181 huts and approx. 7400 beds. Of course, all mountain infrastructure is equipped with Slovenian inscriptions. Today, however, only a few realize that only a century ago the situation was quite different. At that time, our ancestors had to go to extreme lengths to preserve the "Slovenianness" of our mountains. The Slovenian national struggle for the mountains took place in four phases: 1) between Slovenes and Germans (from the end of the 19th Century to the beginning of the First World War), 2) between Slovenes and Italians (from the end of the First World War to the beginning of the Second World War), 3) between Slovenes, Italians and Germans (during the Second World War), 4) the end of national struggle (after the Second World War).

Key words: history, mountains, national struggle, identity, Slovenian mountains society

UVOD¹

Kljub močni vpetosti gora v slovensko identiteto² geografski kazalci kažejo na majhnost alpskega visokogorja glede na površje celotne Slovenije, zane-marljivo pa je tudi število »pravega« alpskega prebivalstva. Območja nad 1500 metrov obsegajo komaj 1,5 % površja Slovenije, nad 2000 metrov pa je površja zgolj 0,4 %. Še manj »gorskosti« najdemo pri razporeditvi poselitve po višinskih pasovih. Zgolj neznaten delež prebivalstva (0,3 %) živi nad 1000 metrov, nad 1330 metrov pa stalne poselitve ni.³ Kako je torej kljub tem skromnim številkam mogoče, da se samopercepcija Slovencev močno središči okoli gorskosti in se imamo tako kulturno kot zgodovinsko za alpski/gorski narod? Prepričani smo, da je to »neskladje« vezano (tudi) na zgodovinsko dogajanje, ki ga imenujemo »nacionalni boj za gore«.

Oblikovanje identitete je kompleksen pojav, ki ga sooblikujejo različni dejavniki. V prispevku kot pomembnega izpostavljamo slovenski nacionalni boj za gore, ki mu lahko sledimo v štirih fazah:

- 1) med Slovenci in Nemci (od konca 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne);
- 2) med Slovenci in Italijani (od konca prve svetovne vojne do začetka druge svetovne vojne);
- 3) med Slovenci, Italijani in Nemci (med drugo svetovno vojno);
- 4) konec nacionalnega boja (po drugi svetovni vojni).

¹ Prispevek temelji na raziskovalnem projektu *Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško!* Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva (J6-8248) ter v raziskovalnih programih *Slovenska zgodovina* (P6-0235) in *Geografija Slovenije* (P6-0101), ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Mikša, Zorn, *Slowenische Gebirgswelt*.

³ Mikša idr., *Od kod gorska*, 25.

»BOJI« ZA GORE

»Boji« za gore niso slovenska posebnost, saj sorodno dogajanje lahko spremljamo tudi drugod po Alpah, na primer s »tekmo« za osvojitev Matterhorna in prvim pristopom nanj leta 1865 (na goro se prva povzpne angleška odprava pod vodstvom Edwarda Whymperja s švicarske strani, le dva dni pozneje se z italijanske strani nanj povzpne Italijan Jean-Antoine Carrel s svojo ekipo).⁴

Nacionalna plezalna tekma po prvenstvu v Alpah se najbolj razplamti v 30. letih 20. stoletja s »plezalnim bojem« za prestižni prvi (nacionalni) vzpon v severnih stenah Matterhorna (za vzpon preko severne stene Matterhorna leta 1931 plezalcema Toniju in Franzu Schmidtu, na olimpijskih igrah v Los Angelesu naslednje leto podelijo zlato medaljo, eno od le petih do sedaj za alpinistične dosežke), Grandes Jorasses in Eigerja, ki višek doživi z vzponom v severni steni slednjega leta 1938. Prvi vzpon v tekmi med italijanskimi, francoskimi, švicarskimi in drugimi plezalnimi navezami na koncu uspe avstrijsko-nemški navezi. Alpinisti so takrat (tudi) predstavljali narod in prvi »zmagovalci« Eigerja so bili s strani Hitlerja odlikovani za »velike zasluge za nemški narod«. Po 2. svetovni vojni se je tovrstno markiranje prostora nadaljevalo v najvišjih svetovnih gorstvih, predvsem v Himalaji z »bojem« za prvi vzpon na osematisočak (uspe Francozom, ki kot prvi osvojijo Anapurno leta 1950) in seveda z vzponom na najvišji vrh sveta Everest (britanska odprava leta 1953; na vrhu zaplapola (!) zastava Velike Britanije).⁵

»Boji« za gore pa niso zgolj nacionalni, v sodobnosti smo na primer tudi priča »bojem« med naravovarstvom in težnjami po njihovi urbanizaciji.⁶

NACIONALNI BOJI ZA GORE NA SLOVENSKEM

Med Slovenci in Nemci (od konca 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne)

Organizirano gorniško delovanje se pojavi vzporedno z naraščanjem športnih in čustveno-doživljajskih motivov hoje v gore. V Londonu je bila leta 1857 ustanovljena prva planinska organizacija na svetu *Alpine Club*.⁷ Prvo planinsko društvo v Alpah (avstrijsko) je bilo ustanovljeno leta 1862. Že naslednje

⁴ Hansen, *The Summits of Modern Man*, 186–193.

⁵ Za tekmo v Eigerju glej Harrer, *Beli pajek*; za tekmovanje na osematisočakah pa Herzog, *Anapurna*.

⁶ Mikša, Zorn, *The Julian Alps*. Mikša, Zorn, *Urbanizacija Triglava*.

⁷ Mathieu, *Die Alpen*, 135.

leto sta mu sledila švicarsko in italijansko društvo, leta 1869 pa nemško društvo, kmalu najštevilčnejše na svetu.⁸

V slovenskih deželah so se najprej pojavila deklarativno nemška društva, ne pa tudi slovenska. Prvo izmed uradnih društev v slovenskih deželah je bila Kranjska podružnica Nemško–avstrijskega planinskega društva (*Deutscher und Österreichischer Alpenverein* – DÖAV), ustanovljena 30. marca 1874 v Ljubljani. Društvo je v slovenskih deželah ustanovilo pet podružnic, in sicer kranjsko, mariborsko, celjsko, beljaško in primorsko v Trstu.⁹ Poleg DÖAV so na Slovenskem delovala še druga nemška planinska združenja, kot je Avstrijski turistovski klub (*Österreichischer Touristen Club* – ÖTC), ustanovljen leta 1869 na Dunaju. Tudi ta je ustanavljal podružnice v slovenskih deželah, a v nasprotju z DÖAV predvsem v manjših krajih. Do leta 1886 so na ozemlju Kranjske in slovenske Štajerske ustanovili sedem podružnic.¹⁰

Če so bili Nemci prvi na Slovenskem v organiziranju planinstva, pa so jih pri postavitvi prve planinske koče, bolje rečeno zavetišča, prehiteli Slovenci. Leta 1871 je gorski vodnik Jožef Škantar – Šest iz bohinjske Srednje vasi na pobudo skupine slovenskih domoljubov iz Bohinja, ki se je poimenovala Triglavski prijatelji, na Triglav uredil stezico in pod Triglavom na Prodih (v bližini današnje koče Planika) zgradil preprosto majhno zidano kočo, kjer bi lahko prenočili trije do štirje ljudje. Zavetišče, imenovano Triglavski tempelj, je že nekaj let kasneje zamrlo.¹¹

Triglavski tempelj pa je bil zgolj slovenski »preblisk« v obdobju nemške prevlade, ki je v gorah trajala najmanj naslednji dve desetletji. Podružnice DÖAV in ÖTC so začele z gradnjo svojih poti in koč (slika 1). Glavnino prizadevanj so Nemci namenili Triglavu in okolici. Najprej so obnovili propadajoči Triglavski tempelj in kočo poimenovali *Triglav-Hütte* ter jo kasneje prekrstili v *Maria-Theresien Hütte* (današnja Planika).¹² Predvsem DÖAV je odločno nasprotoval dvojezičnim kažipotom in postavljal zgolj nemške napise, v kočah pa so oskrbniki govorili nemško in dajali prednost nemškim obiskovalcem.¹³

Sledila je izgradnja koče pri Utah v Dolini Triglavskih jezer, imenovana *Erzherzog Franz Ferdinand Hütte*¹⁴ ter leta 1887 *Triglav-Hütte*,¹⁵ ki so jo kmalu preimenovali v *Deschmannhaus* – imenovana je bila po Karlu Dežmanu, predsedniku Kranjske podružnice DÖAV. Karl (Dragotin) Dežman je bil do

⁸ Mikša, Ajlec, Slovensko planinstvo, 24.

⁹ Prav tam, 27.

¹⁰ Prav tam, 29–31.

¹¹ Lovšin, V Triglavu, 142.

¹² Hoch hinaus, 221.

¹³ Mlakar, Iz mojega nahrbtnika, 9–10.

¹⁴ Današnja Koča pri Triglavskih jezerih. Debelak-Deržaj, Kronika Triglava, 338.

¹⁵ Današnji Dom Valentina Staniča. Hoch hinaus, 222.

leta 1861 velik rodoljub, nato pa je prestopil v nemško stranko in postal njen voditelj. Ko je postal predsednik stranke, se je podpisoval le še v nemški različici priimka, to je Deschmann.¹⁶ Postavitev koče in hkratna ureditev poti skozi dolino Kot do vznožja Triglava je za obiskovanje Triglava pomenila »*novo dobo, dobo planinstva v širšem pomenu besede*«. ¹⁷ Če so se prej do Koče Marije Terezije povzpeli le posamezniki preko steze čez Komarčo in po Dolini Triglavskih jezer, je z »*udobno kočo vrh Pekla, s stezo skozi Kot in nadelano potjo na vrh postal Triglav razgledna gora in izletni cilj širšim krogom*«. ¹⁸ Ob tej priložnosti naj bi zastopnik DÖAV iz Berlina imenoval Triglav za nemškega kralja Julijskih Alp. Odprtje koče 31. julija leta 1887¹⁹ pa je bila še posebej zaznamovana s sklepnim stavkom Dežmanovega govora: »*Und du, Altvater Triglav, strecke deine Hand schützend über unsere deutsche Erde*«. ²⁰

Slovenci takrat niso imeli svoje planinske organizacije, ki bi se lahko uprla nemškemu pritisku. Slovensko planinsko društvo je bilo ustanovljeno šele šest let pozneje. 27. februarja 1893 je v vrtnem salonu hotela Malič v Ljubljani (na mestu današnje Name) potekal ustanovni občni zbor Slovenskega planinskega društva (SPD). SPD je deloval predvsem z narodnoobrambnim namenom kot branik slovenskega jezika, saj je stremel k uporabi slovenščine pri označevanju poti in k uporabi slovenskih imen gora. SPD je imelo geslo: »*Ohranimo slovensko lice slovenskim goram*«. ²¹

Z gradnjo koč in poti, z uporabo slovenskih imen vrhov in označevanjem le-teh v slovenščini, posebno v triglavskem pogorju, kjer so bila narodnostna nasprotja največja, je želel čim prej onemogočiti Nemce pri prisvajanju slovenskega gorskega sveta. Ti so za slovenske koče upravičeno uporabljali izraz *trutzhütte*²² – kljubovalne koče, ker so bile postavljene iz kljubovanja nemškemu delovanju, medtem ko so svoje imenovali *schutzhütte* – koče za zavetje.²³

¹⁶ Pirjevec, Karl Dežman.

¹⁷ Debelak-Deržaj, Kronika Triglava, 45.

¹⁸ Prav tam, 45.

¹⁹ Od Triglavskega podnožja, 3.

²⁰ Debelak-Deržaj, Kronika Triglava, 46. Henrik Tuma se spominja nekoliko drugače: »Živo so mi zazvenele v spomin besede Dežmanove, ki je takrat govoril slavnostni govor ter, z razprostrto roko kaže na Triglav, klical: 'Und du höher Triglav, blicke auf uns deutsche Söhne und schüttele beschützend dein Haupt über unsere deutsche Erde!'« (Tuma, Po se verni, 193).

²¹ Mikša, Ajlec, Slovensko planinstvo, 33–36. Janko Mlakar je ob 60. obletnici ustanovitve SPD zapisal, da je bilo društvo ustanovljeno »... ne toliko iz navdušenja za planine, marveč v prvi vrsti kot obramba nemškemu navalu ...«, saj »... se je tujec počutil v naših planinah kakor doma, mi pa smo se čutili tujce na domačih tleh.« (Mlakar, 60 let, 213).

²² Ravnihar idr., Pozdrav z vrhov, 7.

²³ Mikša, Triglav in Jakob Aljaž.

V prvem letu delovanja so ustanovili dve podružnici, Kamniško in Savinjsko. Sledile so ustanovitve še več podružnic, med drugimi v Radovljici, Tolminu, Idriji, Pazinu v hrvaški Istri, češke podružnice v Pragi, Trstu itn.

Že v drugem letu delovanja, leta 1894, je SPD zgradil prvo planinsko kočo, Orožnovo kočo na Črni prsti, poimenovano po Franu Orožnu, načelniku osrednjega društva v Ljubljani. Le nekaj tednov kasneje je SPD odprl še Kocbekovo kočo na Molički planini pod Ojstrico.²⁴

V času vse ostrejšega nemškega nacionalizma je bilo vsako odprtje slovenske koče, ki jo je postavil SPD s svojimi podružnicami, pravi nacionalni praznik. Člane in odbornike SPD, goste in ostale udeležence odprtja so že v kraju pod goro, kjer je stala nova koča, pričakali pokajoči možnarji in slavoloki z vznesenimi napisi, kot sta »Pozdravljamo vas, planinski sinovi, ki delujete v slavo domovini!« ali »Odpira prva koča se planinska, raduje vsa dolina se bohinjska!«²⁵ Ob otvoritvah so pogosto izdali razglednice s podobami novo zgrajenih slovenskih koč, ki so bile izredno priljubljene in številčne. Bile so dokaz o slovenski prisotnosti v gorah.

Leta 1895 je Jakob Aljaž od dovške občine za 1 goldinar kupil zemljišče na vrhu Triglava²⁶ ter dal na vrhu postaviti slaba dva metra visok in v premeru dober meter širok jekleni stolpič, izdelan iz debele pocinkane pločevine in železnih stebrov, zlitih z betonom.²⁷ Stolp, ki se ga je nemudoma prijelo ime Aljažev stolp, je v naslednjih desetletjih postal za večino Slovencev nacionalni simbol, v času nastanka pa je bil »strelovod« boja za gore med Nemci in Slovenci. Poleg tega je dal Aljaž leta 1896 postaviti še dve planinski koči – Triglavsko kočo na Kredarici,²⁸ in Aljažev dom v Vratih.²⁹ Jakoba Aljaža so Nemci zaradi postavitve stolpa in gradnje koč celo tožili, češ da je na primer na Triglavu uničil triangulacijsko točko prvega reda. Aljaž je obtožbe uspel odbiti, stolp in koče so ostale.³⁰

Gradnjo »Kredarce« je vzpodbudil dogodek v nemški Deschmannhaus avgusta 1895 ob postavljanju Aljaževega stolpa. Aljaž se spominja: »Takrat smo prenočili v stari, mali Dežmanovi koči, saj Slovenci tam nismo imeli še nobene koče. Bila je gosta megla. Zato zjutraj jaz nisem šel na vrh Triglava, ampak sem ostal v Dežmanovi koči, odkoder sem poslušal, kako zbijajo skupaj posamezne kose Triglavskega stolpa. Pogovarjal sem se z oskrbnikom Dežmanove koče [...]. Ta mi je prijazno in zaupno rekel: 'To je sreča za Vas, da nocoj ni bilo Nemcev

²⁴ Rapoša, Stoletje v gorah, 20.

²⁵ Ravnihar idr., Pozdrav z vrhov, 7.

²⁶ Mikša, Da je Triglav, 117.

²⁷ Prav tam, 117–118.

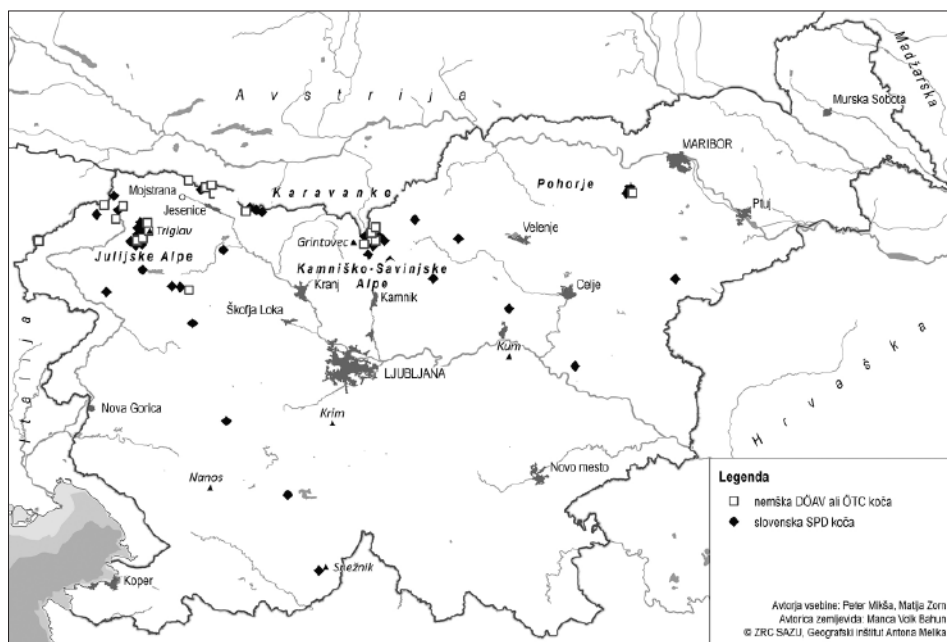
²⁸ Mikša, Vehar, Kredar'ca.

²⁹ Mikša, Da je Triglav, 121.

³⁰ Prav tam, 118–122.

tukaj; sicer bi za Vas ne bilo prostora.' [...] Nemški turisti, člani 'Alpen-Vereina' – seveda – imajo prednost pred Slovenci. V tistem trenutku sem sklenil, da naredim Triglavsko kočo, in sicer kočico samo za sebe in za par prijateljev. Če pa se bo Slov. Plan. Društvo na moj poziv zdramilo, bomo delali veliko kočo, kje, to bom prihodnji teden ogledal; če drugod ne najdem prostora in mi nihče ne pomaga, bom svojo kočico postavil vstric Dežmanove koče 10 korakov od nje ...: – tako užaljen je bil moj narodni ponos.³¹ Kočo so slavnostno odprli 10. avgusta naslednje leto in jo poimenovali Triglavsko kočo na Kredarici.³²

SPD je samo v prvih desetih letih delovanja ustanovil 13 podružnic in zgradil 18 koč; do prve svetovne vojne oziroma po dobrih dvajsetih letih delovanja je bilo že 26 podružnic in 37 planinskih koč (slika 1).³³

Slika 1: Nemške in slovenske planinske koče na današnjem ozemlju Slovenije pred prvo svetovno vojno.³⁴

Slovenske gore so se skozi ta nacionalni boj trdno usidrale v slovensko identiteto ter postale viden simbol razpoznavanja in reprezentativnosti na ravni številnih posameznikov, kar se kaže v množičnosti pošiljanja razglednic

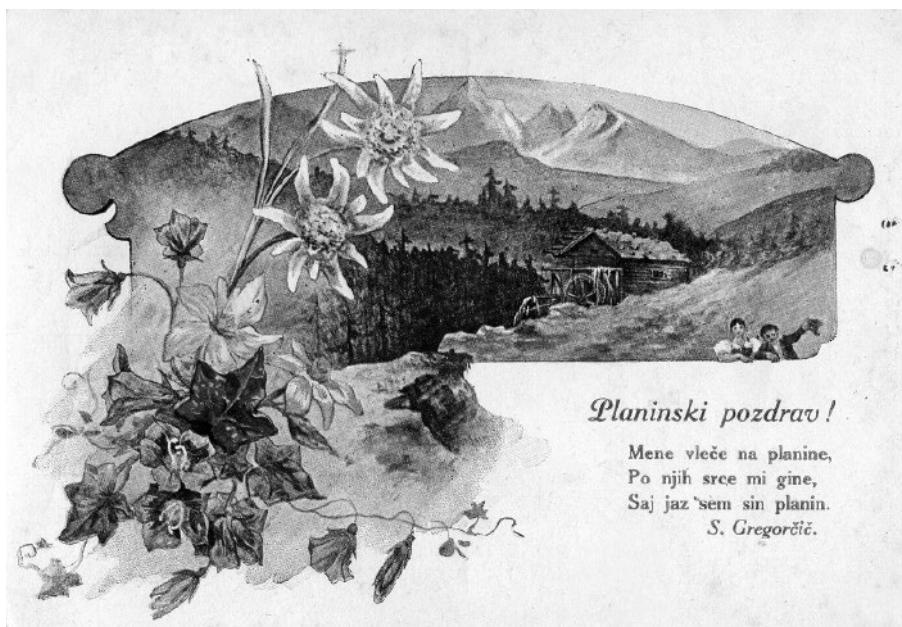
³¹ Aljaž, Planinski, 84–85.

³² Slavnostna otvoritev, 122–124

³³ Mikša, Zorn, National, 27.

³⁴ Mikša, Zorn, The »battle«, 211.

z motivom 'Pozdrav s Triglava', s podobo Aljaževega stolpa ali same gorske pokrajine (slika 2).³⁵

Slika 2: Slovenske gore so se skozi nacionalni boj na začetku 20. stoletja trdno usidrale v slovensko identiteto ter postale viden simbol. To se kaže v množičnosti pošiljanja razglednic z motivi in »Pozdravi s (slovenskih) planin«. Hrani Gornjesavski muzej Jesenice, enota Slovenski planinski muzej, Mojstrana.

Prvega obdobja slovenskega boja za gore je bilo konec po prvi svetovni vojni (v bistvu že z začetkom vojne leta 1914), ko je razpadla Avstro-Ogrska, večji del slovenskega ozemlja pa je postal del Kraljevine SHS, ki je delovanje tujih društev zakonsko prepovedala. SPD je prevzel lastništvo nad vsem premoženjem nemških planinskih organizacij na Slovenskem,³⁶ izgubil pa je številne objekte, člane in podružnice, ki so po rapalski pogodbi (z Italijo) in koroškem plebiscitu (v Avstriji) ostali izven meja nove države. SPD je izgubil 13 od 27 podružnic, 15 koč je bilo med vojno opuščenih ali uničenih, pet koč pa je ostalo na tujem ozemlju. Uvedba državne meje z Avstrijo na Karavankah je prekinila povezavo koroških podružnic v Pliberku, Velikovcu in Borovljah z matico na slovenski strani. Z uvedbo rapalske meje je goriška podružnica delovanje prenesla v Ljubljano in bila kmalu zatem ukinjena. Nekdanje nemške kočice na slovenskem ozemlju so dobile nova imena. Tako je na primer

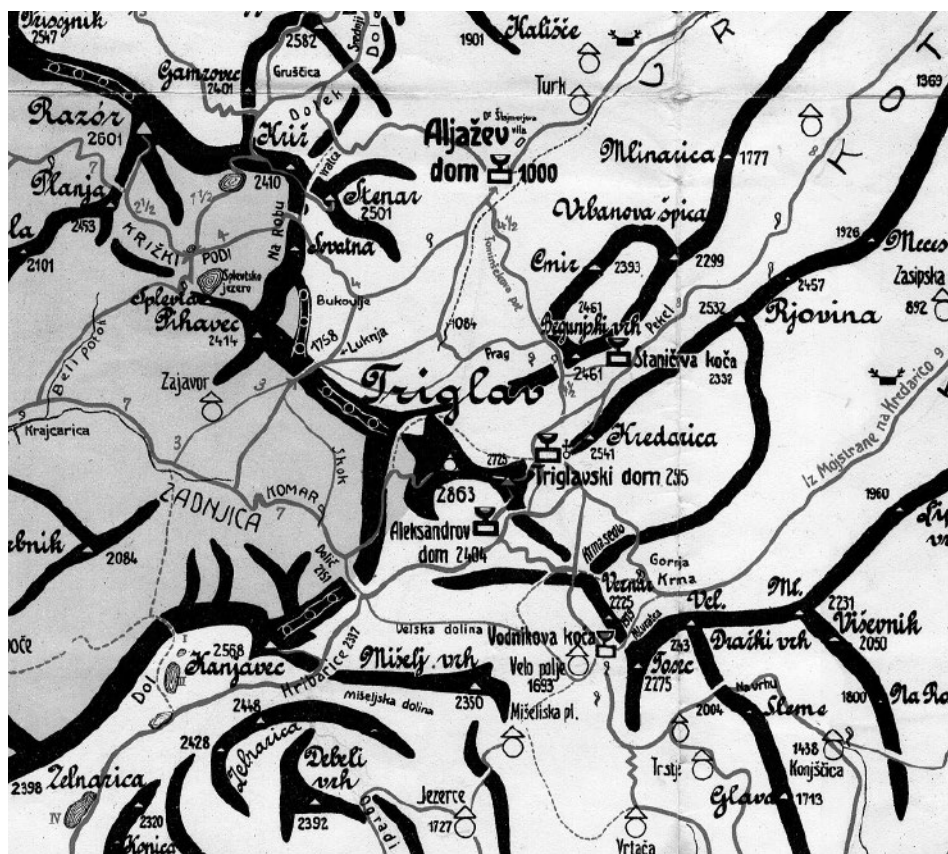
³⁵ Mikša idr., Od kod, 23.

³⁶ Strojin, Zgodovina slovenskega planinstva, 97.

Deschmannova koča postala Staničeva, Vossova Erjavčeva; nekatere, kot so Valvasorjeva, Zoisova in Piskernikova pa so imena obdržale.³⁷

Med Slovenci in Italijani (od konca prve svetovne vojne do začetka druge svetovne vojne)

Z razpadom Avstro-Ogrske in podpisom rapalske pogodbe med novoustanovljeno Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo leta 1920, je nova državna meja posegla v slovensko etnično ozemlje. Presekala je Julijske Alpe (slika 3) in nacionalni boj Slovencev se je preusmeril od Nemcev k Italijanom.

Slika 3: Izrez iz planinskega zemljevida Julijske Alpe Alojzija Knafelca iz leta 1923, ki prikazuje državno mejo, ki je po rapalski pogodbi leta 1920 razdelila Julijske Alpe.

Sivo obarvano območje pripada Kraljevini Italiji. Hrani Zemljepisni muzej Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

³⁷ Mikša, Ajlec, Slovensko planinstvo, 58.

Nova meja je med drugim potekala prek Triglava (sliki 4). Boj za gore, zlasti za Triglav, se je kazal v številu planincev, ki so se podali na njegov vrh z obeh strani, v številnih grafitih, ki so se pojavljali na Aljaževem stolpu ali na skalah na vrhu Triglava, kočah ipd., predvsem pa v t. i. »malarski/pleskarski vojni« na vrhu Triglava.³⁸

Slika 4: Rapalska meja je potekala tudi preko Triglava. Aljažev stolp je stal le dobra dva metra in pol znotraj Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije (na fotografiji je lepo viden mejni kamen). Pogosto je bil tarča »malarskih oz. pleskarski vojn« ter obarvan v nacionalne barve Italije in Jugoslavije. Hrani Gornjesavski muzej Jesenice, enota Slovenski planinski muzej, Mojstrana.

Zahodne Julijske Alpe so čedalje bolj dobivale italijansko podobo, na primer z italijanskimi zemljepisnimi imeni in simboli. Prav določevanje meje in italijanska ekspanzionistična politika sta najverjetneje pripomogla, da je Triglav posta(ja)l simbol Slovencev, k temu pa je gotovo pripomoglo tudi izražanje Triglava kot simbola Italije.³⁹ »Grafitne vojne« na vrhu Triglava pred določitvijo meje so po določitvi meje prerasle v »pleskarske vojne«, ⁴⁰ v katerih je bil »žrtev« Aljažev stolp, zdaj pobarvan v jugoslovanske nacionalne barve, zdaj v italijanske. Pomembnost Triglava kot simbola slovenstva se je

³⁸ Mikša, Ajlec, Slovensko planinstvo, 39.

³⁹ Perche l'Italia deve avere il suo confine sull'orlo orientale delle Alpi Giulie, Harvard University.

⁴⁰ Škodič, Streljanje.

v medvojnem obdobju vseskozi povečevala, tako je postal redna točka akcij jugoslovanske narodne organizacije Orjune, ki je uničevala mejnike državne meje. Skupaj je 75 km meje v Julijskih Alpah označevalo 936 mejnikov, ki so jih med letoma 1921 in 1925 postavljali italijanski vojaki, ki so posledično postali prvopristopniki na marsikaterem grebenu in vrhu.⁴¹

Obe strani sta mejo začeli dodatno utrjevati (predvsem v 30. letih) za potrebe bodočih mejnih sporov. Italijani so gradili sistem utrd in drugih obrambnih objektov, imenovan »Alpski zid«, na jugoslovanski strani pa so gradili obrambni sistem »Rupnikove linije«.⁴²

Planinska dejavnost je bila v Dravski banovini v času pred drugo svetovno vojno v razcvetu, saj je v slovenskih gorah leta 1940 delovalo kar 65 planinskih postojank.⁴³

Med Slovenci, Italijani in Nemci (med drugo svetovno vojno)

Med drugo svetovno vojno je del rapalske meje, ki je potekal prek Julijskih Alp, služil kot (mednarodno nepriznana) državna meja med Italijo in Nemčijo (slika 5). Nemci so slovensko visokogorje smatrali za južno mejo Tretjega rajha, zato so konec leta 1941 tudi to mejo zavarovali z minskimi polji, žičnatimi pregradami, stražnimi stolpi, strojnimi gnezdi ipd. Te so postavljali ne glede na težko dostopnost tudi v okolici visokogorskih prelazov v Julijskih Alpah (slika 6). Triglav so si Nemci ponovno tudi simbolno prisvojili, saj so ga kmalu umestili med podobe na državnih poštnih znamkah.⁴⁴ Leta 1943 so z italijansko kapitulacijo celotne Julijske Alpe prešle pod nemško upravo.

Slovenski boj za gore se je v tistem obdobju povezal v širši boj proti okupatorjem. Boja sta postala poenotena, kar se je med drugim kazalo v kapah odporniškega partizanskega gibanja, ki so jih nosili tudi v slovenskih ravninskih območjih – kape »triglavke« so imele stilizirano obliko Triglava oziroma njegovih »treh vrhov«.

⁴¹ Pogovor z alpinistom in največjim alpinističnim poznavalcem »primorske« strani Julijskih alp, urednikom digitalnega plezalnega vodnika za primorske stene (www.primorskestene.com). Korespondenco hranita avtorja.

⁴² Mikša, Zorn, Rapalska meja. Zorn, Mikša, *The Rapallo Border*.

⁴³ Strojín, *Zgodovina slovenskega planinstva*, 225.

⁴⁴ Mikša, Ajlec, *Slovensko planinstvo*, 77.

Slika 5: Sektorski mejnik številka 12 rapalske meje med Kraljevino Italijo in kraljevino Jugoslavijo na Prehodavcih v Julijskih Alpah je ostal mejnik tudi v času druge svetovne vojne, ko je razmejeval Italijo in Nemčijo. Črka »D« je označevala Nemčijo. Letnica 1920 označuje leto podpisa rapalske pogodbe (foto: Matija Zorn).

Slika 6: Pod sedli je bila meja na nemški strani močno zastražena. Približno sto višinskih metrov pod sedlom Dovška vrata nad dolino Vrat lahko prečno na dolino še vedno sledimo nekdanji žični ograji (foto: Matija Zorn).

Predvsem pa se je povezanost obeh bojev kazala v tem, da je Triglav leta 1941 postal simbol odporniške Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF): v njenem ilegalnem tisku (slika 7), na letakih in plakatih, denarju in na obveznicah posojila svobode, v imenih njenih podskupin in glasil, na štamplijkah itd.⁴⁵ Leta 1944 je Triglav dobil dodaten simbolni pomen, saj so partizani na vrhu izobesili slovensko zastavo ter izruvali mejni kamen rapalske meje pod motom »Na tem vrhu nikdar več meja!«.⁴⁶

Slika 7: Triglav na naslovni strani glasila Slovenski poročevalec novembra 1941.

Druga svetovna vojna je pomenila skoraj popolno ustavitev vsakega udejstvovanja SPD. Mnoge planinske koče so bile požgane, koče na Gorenjskem pa so dobile nemška imena in Nemcem naklonjene upravitelje.⁴⁷ Osrednje društvo SPD pravzaprav niti ni imelo dostopa do gora, saj je bila Ljubljana v času okupacije obdana z žično ograjo, nedaleč stran pa je bila še utrjena državna meja z Nemčijo. Društveni prostori so postali zbirališče podpornikov odporniškega gibanja, predvsem pa so postali točka, kjer so našli zavetišče tisti planinski tovariši iz celotne Jugoslavije, ki so bežali pred okupatorjem.⁴⁸ Sodelovanje v boju proti okupatorju je doseglo celo takšen obseg, da je bila pozimi 1942 ustanovljena Osvobodilna fronta SPD Matica, katere vodstvo so prevzeli člani Osrednjega odbora SPD, ki so se še nahajali v Ljubljani. OF SPD je zbiral različne potrebščine za partizane, kot so zdravila, obveze, alkohol za razkužilo, daljnoglede, zemljevide, perilo, obleko ter obutev in hrano.⁴⁹ Delovanje društva je bilo zelo okrnjeno, saj je na primer *Planinski vestnik* v vojnem času izhajal z večmesečnimi premori.⁵⁰

Tudi slovenski planinci in alpinisti so občutili stroge omejitve v delovanju in gibanju. Gore so, vsaj v prvih tednih vojne, postale nedostopne. Italijani so vsaj na začetku SPD in Turistovskemu klubu Skala zajamčili prosto delovanje

⁴⁵ Mikša, Kako je Triglav, 20, 22.

⁴⁶ Čurin, Nikoli več.

⁴⁷ Tiplič, SPD, 22.

⁴⁸ Mikša, Ajlec, Slovensko planinstvo, 76.

⁴⁹ Prav tam, 76.

⁵⁰ Prav tam, 77.

v prihodnosti; SPD se je temu prilagodil in v zelo okrnjenem stanju deloval skozi vsa leta vojne, Skala pa z Italijani ni hotela sodelovati in se je razpustila.⁵¹ Če so Italijani vsaj v začetku še dopuščali delno društveno aktivnost, pa je nemški okupator na svojem zasedenem ozemlju takoj zatrl vse podružnice SPD, vse planinske domove, koč in zavetišča pa izročil nemškemu *Alpenverein*. Nekatere koč so bile poleti 1941 še oskrbovane, kasneje pa po večini opuščene, številne tudi uničene, saj bi lahko služile kot zatočišče. V Aljažev domu v Vratih, takrat sicer preimenovan v »Kugy-Haus«, je bila jeseni 1941 nastanjena nemška »Zoll-Polizei«.⁵²

Mnoge najbolj delavne društvene funkcionarje, planinske delavce in alpiniste so zaprli, poslali v koncentracijska taborišča ali jih prisilno izselili. Med tistimi, ki so ostali doma, pa so se številni pridružili narodnoosvobodilnemu boju. Miha Potočnik, kasneje večletni predsednik Planinske zveze Slovenije, se spominja: »Kmalu po okupaciji Slovenije leta 1941, se je ogromna večina članov SPD, Skale in drugih ljubiteljev gora znašlo v vrstah OF, med partizanskimi borci, talci, jetniki in trpini po koncentracijskih taboriščih, tam, kjer je bil uporni slovenski narod in njegovo najzvestejše jedro«.⁵³

Konec nacionalnega boja (po drugi svetovni vojni)

Konec nacionalnega boja v slovenskih Alpah je sovpadal s koncem druge svetovne vojne in dokončnim oblikovanjem večnacionalne, socialistične Jugoslavije leta 1946 ter zakoličenjem zahodne jugoslovanske meje leta 1947. Poimenovanje vrhov, prvenstvenih poti, koč in drugih nacionalnih »markacij« v visokogorju je postalo slovensko. »Konec« boja seveda pomeni za območja, ki so postala del Jugoslavije, na slovenskem etničnem ozemlju izven jugoslovanskih meja pa smo nacionalističnim in raznarodovalnim težnjam večinskih narodov priča vse do danes.

Triglav je iz slovenskega simbola (leta 1945 je postal poglavitni del slovenskega republiškega grba; slika 8) postal tudi simbol Jugoslavije, a je hkrati podzavestno označeval Slovence. Zimski in drugi športi, povezani z gorami, so postali slovenski nacionalni športi. Vse to je znatno prispevalo k slovenski identiteti in patriotizmu. Ob razglasitvi samostojne Slovenije leta 1991 je na zasneženem vrhu Triglava zaplapolala slovenska trobojnica (slika 9), simbol Triglava pa je prešel v slovenski državni grb in preko njega v zastavo.⁵⁴ Z uved-

⁵¹ Mikša, Gradnik, Trden kakor skala, 99.

⁵² Tiplič, SPD, 24.

⁵³ Potočnik, Ob skalaškem jubileju.

⁵⁴ Mikša, Kako je Triglav, 26.

bo evra v Sloveniji so Triglav in z njim slovenske gore prišle tudi na evrske kovance in tako označuje gorsko identiteto Slovencev tudi v večnacionalni evropski povezavi.

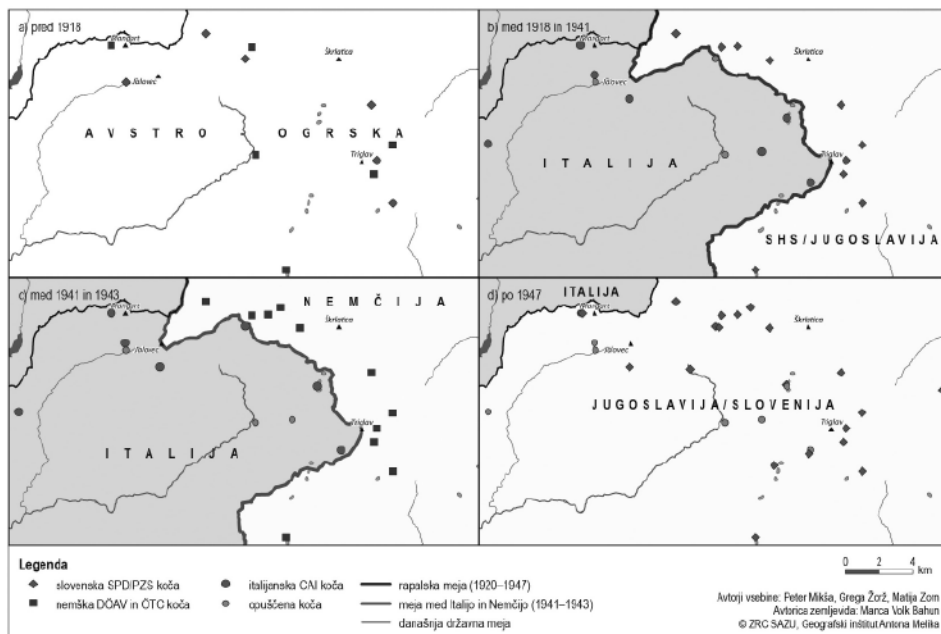
Slika 8: Triglav v slovenskem grbu na zasedanju ustavodajne skupščine leta 1946. Hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Slika 9: Razvitje zastave na vrhu Triglava ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije 25. junija 1991. Posnetek je nastal 12. junija 1991 (fotografiral Joco Žnidaršič, snemala RTV Slovenija), posnetke pa so predvajali 25. junija zvečer, ko je Slovenija razglasila samostojnost. Posnetki na državni proslavi so se za vedno usedli v spomin in v kolektivno zavest Slovencev, Triglav pa je dokončno postal nezamenljiv in glavni simbol slovenstva. Hrani Gornjesavski muzej Jesenice, enota Slovenski planinski muzej, Mojstrana.

SKLEP

Planinstvo je danes del slovenske nacionalne identitete in pravi slovenski nacionalni šport. Naše gore in hribe vsako leto obišče skoraj poldrugi milijon ljudi, ki imajo na voljo slabih 2000 označenih planinskih poti s skupno dolžino več kot 10.000 kilometrov; za prenočevanje, počitek in okrepčilo skrbi mreža planinskih postojank s 181 kočami, zavetišči in bivaki, v katerih je obiskovalcem na voljo približno 7400 ležišč. Vsa planinska infrastruktura je seveda opremljena s slovenskimi napisi. Ob tem se le malokdo zaveda, da še pred dobrim stoletjem ni bilo tako. Takrat sicer bistveno redkejše markirane poti so bile označene z nemškimi napisi in tudi v planinskih kočah so po večini gospodovali Nemci, kasneje tudi Italijani (slika 10).⁵⁵

Slika 10: Boji za gore v Julijskih Alpah – lastništvo planinskih koč pred prvo svetovno vojno, med prvo in drugo svetovno vojno, v času druge svetovne vojne ter po drugi svetovni vojni.

Danes je planinstvo del slovenske nacionalne identitete in predstavlja ne-ločljivi del naše kulture. Odigralo pa je tudi pomembno zgodovinsko vlogo v narodnostnem boju.

⁵⁵ Mikša, Zorn, National, 23.

Slika 11: V poletnih mesecih je Triglav največje slovensko »romarsko« središče (foto: Matija Zorn).

Gore danes obiskujejo množice ljudi (slika 11), gorska motivika pa ima posebno mesto v slovenski kulturi in umetnosti. Najvišja gora, Triglav, pa je simbol slovenstva.⁵⁶

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS, AS 380, Miha Potočnik, t.e. 3, Ob skalaškem jubileju, 3.

Literatura

Jakob Aljaž, Planinski spomini. *Planinski vestnik* 22/6, 1922, 81–86.

Jože Čurin, Na Triglavu nikoli več meje! *Slovenske novice*, 15. 9. 2007.

Mira Marko Debelak-Deržaj, Kronika Triglava. *Planinski vestnik* 48/11–12, 1948, 336–345.

⁵⁶ Prav tam, 23; Grabar, Simbolne plasti Triglava.

Mira Marko Debelak-Deržaj, Kronika Triglava. *Planinski vestnik* 49/2, 1949, 45–55.

Jože Grabar Kos, Simbolne plasti Triglava: najvišja gora v Julijcih je postala splošni simbol slovenstva v zadnjih dveh stoletjih. *Planinski vestnik* 110/11, 2005, 26–30.

Peter H. Hansen, *The Summits of Modern Man: Mountaineering after the Enlightenment*. Cambridge (Mass.); London: Harvard University Press, 2013.

Herich Harrer, *Beli pajek: zgodovina Eigerjeve severne stene*. Maribor: Obzorja, 1984.

Maurice Herzog, *Anapurna*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1956.

Hoch hinaus! Wege und Hutten in den Alpen, Band 2. Köln: Böhlau, 2016.

Evgen Lovšin, *V Triglavu in v njegovi soseščini*. Ljubljana, Slovensko planinsko društvo, 1944.

Jon Mathieu, *Die Alpen: Raum, Kultur, Geschichte*. Stuttgart: Reclam, 2015.

Perche l'italia deve avere il suo confine sull'orlo orientale delle Alpi Giulie, Harvard University, 1918.

Peter Mikša in Kornelija Ajlec, *Slovensko planinstvo*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2015.

Peter Mikša in Maja Vehar, *Kredar'ca: ob 120-letnici postavitve prve koče pod Triglavom*. Ljubljana: Planinsko društvo Ljubljana–Matica, 2016.

Peter Mikša; Elizabeta Gradnik, *Trden kakor skala: kratka zgodovina Turistovskega kluba Skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017.

Peter Mikša in Matija Zorn, Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine. *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja. Historia* 25. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.

Peter Mikša in Matija Zorn, The Julian Alps (Slovenia): between protection and »modernization«. *Ekonomski i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 13, 2017, 147–158.

Peter Mikša in Matija Zorn, National »marking« of Slovenian mountains before World War I. *Igra ustvarjalnosti – teorija in praksa urejanja prostora* 6, 2018, 22–29.

Peter Mikša in Matija Zorn, The »battle« for the mountains: Germans versus Slovenes in the south-eastern Alps in the late 19th and early 20th century. *Advances in Environmental Research* 65, 2018, 199–227.

Peter Mikša in Matija Zorn, Slowenische Gebirgswelt als Nationalsymbol. *Religion und Gesellschaft in Ost und West* 47/1, 2019, 17–19.

Peter Mikša in Matija Zorn, Urbanizacija Triglava. *Življenje v Alpah: življenje v Alpah nekoč in danes – od prve obljudenosti visokogorskega sveta pred več tisoč leti do trajnostnega razvoja turizma danes*. Stara Fužina: Turizem Bohinj, 2020, 123–130.

Peter Mikša, Matej Ogrin in Kristina Goljek, Od kod gorska identiteta Slovencev. *Geografski obzornik* 64/3–4, 2017, 10–28.

Peter Mikša, »Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga«: Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju. *Zgodovinski časopis* 69/1–2, 2015, 112–123.

Peter Mikša, Kako je Triglav pristal v grbu Republike Slovenije. *Triglav 240*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, 15–28.

Peter Mikša, *Triglav in Jakob Aljaž*. Ljubljana: Viharnik, 2017.

Janko Mlakar, 60 let slovenskega planinstva. *Planinski vestnik* 53/5, 1953, 209–221.

Janko Mlakar, *Iz mojega nahrbtnika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968.

Od Triglavskega podnožja. *Slovenec* 15/175, 4. avgust 1887, 3.

Avgust Pirjevec, Dežman, Karel (1821–1889). *Slovenski biografski leksikon*, 1. zvezek. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925, 131–135.

Kazimir Rapoša (ur.), *Stoletje v gorah*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Manica Ravnihar, Nejka Dolar in Miran Dolar (ur.), *Pozdrav z vrhov: slovensko planinstvo na starih razglednicah*. Žirovnica: Medium, 2009.

Slavnostna otvoritev Triglavske koče na Kredarici dne 10. avgusta 1896. *Planinski vestnik* 2/8, 1896, 122–127.

Tone Strojín, *Zgodovina slovenskega planinstva: Slovenska planinska organizacija: SPD-PZ: 1893–1948–2003*. Radovljica: Didakta, 2009.

Dušán Škodič, Streljanje in pleskarske vojne na Triglavu. *Planinski vestnik* 115/7–8, 2016, 10–11.

Ljubo Tiplič, SPD v borbi z okupatorjem. *Planinski vestnik (Planinski zbornik)* 45/1, 1945, 17–29.

Henrik Tuma, Po severni steni Triglava. *Planinski vestnik* 16/9, 1910, 191–197.

Matija Zorn in Peter Mikša, The Rapallo Border between Italy and Yugoslavia after the First World War. *Historie des Alpes* 23, 2018, 165–181.

THE NATIONAL BATTLE FOR THE MOUNTAINS AND THE SLOVENIAN IDENTITY

Summary

Today, Slovenians have a strong connection with the mountains. Mountaineering is part of Slovenia's national identity and a true national sport. Slovenian mountains and hills are visited by almost 1.5 million people every year and there are at least 2,000 marked alpine paths with a total length of more than 10,000 kilometres. Accommodation, rest and refreshments are provided by a network of alpine posts consisting of 181 huts, shelters and bivouacs. This is no coincidence, as Slovenia is a very diverse country in terms of relief – only about one tenth of its surface is flat, but the high mountains of the Julian Alps, the Kamnik-Savinja Alps and the Karawanks in the north and north-west of the country stand out.

Triglav is the highest peak of the Julian Alps range and a first-class national symbol for Slovenians. When Slovenia gained independence from Yugoslavia in 1991, the stylized depiction of Triglav's distinctive shape became the central element of the coat of arms of the Republic of Slovenia and, through the coat of arms, also appeared on the flag of the Republic of Slovenia. The figure of Triglav as a mountain finding its place in such important national symbols is unique in Europe.

If Slovenians are nowadays known for visiting mountains in large numbers, this was not the case a century ago. Marked trails leading to peaks were rare, and the existing ones were poorly marked. Very few hikers could find shelter in the few mountain huts, most of which were dominated by foreigners – Germans. They marked the mountain area with their own trails and huts.

At the end of the 19th century, a small group of Slovene patriots and lovers of the Slovenian mountains rebelled against this and founded the Slovene Mountaineering Society (SPD) in Ljubljana in 1893. The society was national defence-oriented and acted primarily as a bastion of Slovenianness and the Slovene language, as it strived to use Slovene in marking trails and to use Slovene geographical names. By building huts, using Slovenian names for the summits, constructing trails and marking them in Slovene, especially in the Triglav mountain range, where the national confrontations were the most intense, SPD wanted to hinder the Germans in conquering the Slovenian mountain world as soon as possible. They set up branches in the Slovene lands and built their own – Slovene – mountain huts in the mountains.

The “battle for the mountains” was most intense in the Triglav mountain range. The question is how the role of Triglav as a symbol of Slovenianness would be reflected today if Jakob Aljaž, a priest from the village of Dovje beneath Mount Triglav, had not bought the land on top of Triglav in 1895 and erected a steel tower there, which immediately became known as “Aljaž’s Tower”. The tower still stands today. Aljaž, a member of the SPD and a great opponent of the German conquest of the Slovenian mountains, thus erected the highest and most visible Slovenian marker, letting the Germans know that Triglav was Slovenian.

The period of the national battle for the mountains between the Germans and the Slovenes was temporarily over in the part of the Slovene ethnic territory which, after the First World War and the collapse of the Austro-Hungarian Empire, belonged to the Kingdom of SHS (later the Kingdom of Yugoslavia), as the activities of foreign associations were forbidden by law in the Kingdom of SHS; thus, the German huts were mostly given new, Slovene names. Temporarily, because the struggle between the Slovenes and the Germans was re-kindled during World War II. After the First World War, however, the national “struggle” continued in the Slovene ethnic territory that ended up outside the Kingdom of SHS, i.e., in German Austria between Germans and Slovenes, and in the Kingdom of Italy between Italians and Slovenes.

Despite the Germans’ clear initial dominance, the course of history turned the national struggle in the central and eastern Julian Alps, the Kamnik-Savinja Alps and the southern part of the Karawanks in favour of the Slovenes. The identity of the Slovenes as mountain people, which had already begun to take shape, was only strengthened through it. Thus, after the First World War, Slovenians entered the Kingdom of SHS from Austria-Hungary with an identity that had already been formed, in which the mountains, and especially Triglav as the central symbol of Slovenianness, played an important role. Even after the Second World War in socialist Yugoslavia, Slovenians did not “shake off” the label of a nation linked to the mountains.

Mountaineering was and is a powerful pillar of Slovenianness and a keystone of Slovenian national identity. Through the national struggle, the Slovenian mountains became firmly anchored in the national consciousness and became a visible symbol.

DER NATIONALE KAMPF UM DIE BERGE UND DIE SLOWENISCHE IDENTITÄT

Zusammenfassung

Die Slowenen sind stark mit ihren Bergen verbunden. Wandern in den Bergen oder Bergsteigen ist Teil der slowenischen Identität und ein wahrer Nationalsport. Das slowenische Hochgebirge und auch das Hügelland werden jedes Jahr von fast 1,5 Mio. Menschen besucht, die dort mindestens 2000 markierte Bergwege mit einer Gesamtlänge von mehr als 10 000 Kilometern vorfinden. Für Übernachtung, Erholung und Stärkung sorgt ein Netz von Berghütten mit 181 Hütten und Biwaken. Dies ist kein Zufall, denn Slowenien ist ein sehr abwechslungsreiches Land – das Flachland nimmt nur etwa ein Zehntel der Oberfläche ein, wobei die hohen Berge der Julischen Alpen, der Kamnik-Savinja-Alpen (Steiner Alpen) und der Karawanken im Norden und Nordwesten des Landes deutlich abheben.

Der höchste Berg Sloweniens ist der Triglav in den Julischen Alpen, der für die Slowenen ein erstklassiges Nationalsymbol darstellt. Nach der Unabhängigkeit Sloweniens 1991 von Jugoslawien wurde der stilisierte Gipfel auch zum zentralen Symbol im Wappen der Republik Slowenien und über das Wappen gelangte der Triglav auch auf die Flagge der Republik Slowenien. Das Bild des Triglav als Berg, der in solch wichtigen nationalen Symbolen seinen Platz gefunden hat, ist einzigartig in Europa.

Wenn Slowenien heute für die Vielfalt an Besuchsmöglichkeiten in den Bergen bekannt ist, so war dies vor einem guten Jahrhundert noch nicht der Fall. Ausgebaute Wege, die auf die Gipfel führten, waren selten, die Pfade waren schlecht markiert und nur wenige Wanderer konnten in den wenigen Berghütten Zuflucht finden, die meist von Ausländern – Deutschen – betrieben wurden. Sie markierten und besetzten das Berggebiet mit eigenen Wegen und Hütten.

Gegen Ende des 19. Jahrhunderts rebellierte eine kleine Gruppe slowenischer Patrioten und Liebhaber der slowenischen Berge dagegen, die 1893 in Ljubljana den Slowenischen Alpenverein gründete. Dieser war auf Heimatschutz ausgerichtet, er diente vor allem als Bollwerk des Slowenentums und der slowenischen Sprache, da er danach trachtete, die Pfade auf Slowenisch zu markieren und die slowenischen Namen der Berge zu verwenden. Durch den Bau von Hütten, die Verwendung slowenischer Gipfelnamen, die Art des Ausbaus der Wege und die Markierung in slowenischer Sprache, insbesondere in der Nähe des Triglav, wo die nationalen Gegensätze am stärksten waren, wollten die slowenischen Bergwanderer die Ausländer von der slowenischen Bergwelt fernhalten. Sie gründeten Sektionen in den slowenischen Ländern und bauten ihre – slowenischen – Berghütten in den Bergen.

Dieser nationale Kampf zwischen Slowenen und Deutschen ließe sich auch als „Kampf um die Berge“ bezeichnen. Die meisten Gefechte entfachten sich am Triglav. Die Frage ist, welche Rolle dieser heute spielen würde, wenn Jakob Aljaž, ein slowenischer Priester aus dem Dorf Dovje am Fuße des Triglav, 1895 nicht die Spitze des Triglav gekauft und dort einen Stahlturm errichtet hätte, der sofort den Namen Aljaž-Turm (sl. Aljažev stolp) bekam. Der Turm steht noch heute. Damit setzte Aljaž, der ebenfalls Mitglied des Slowenischen Alpenvereins und ein Gegner der deutschen Aneignung der slowenischen Berge war, die höchste und sichtbarste Markierung in den slowenischen Bergen und ließ die Deutschen wissen, dass der Triglav slowenisch ist.

Die Periode des deutsch-slowenischen nationalen Kampfes um die Berge als eine Art Markierung der geographischen Codes der einzelnen Nationen in den slowenischen Alpen ging mit dem Ersten Weltkrieg bzw. dem Zerfall der Habsburgermonarchie vorübergehend zu Ende. Die slowenischen Gebiete wurden danach größtenteils Teil des neu gegründeten

„Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen“ (Königreich SHS; später Königreich Jugoslawien), das die Tätigkeit ausländischer Vereine in den Bergen auch per Gesetz untersagte. Nach dem Ersten Weltkrieg bekamen die deutschen Hütten zum großen Teil neue, slowenische Namen. Vorübergehend darum, denn dieser „Kampf“ flammte während des Zweiten Weltkriegs wieder auf. Nach dem Ersten Weltkrieg wurde der nationale „Kampf“ jedoch in den slowenischen Volksgruppengebieten fortgesetzt, die außerhalb des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen lagen, d.h. in Deutschösterreich zwischen Deutschen und Slowenen und im Königreich Italien zwischen Italienern und Slowenen.

Trotz der anfänglichen Vorherrschaft der Deutschen hat sich der nationale Kampf in den zentralen und östlichen Julischen Alpen, den Kamnik-Savinja-Alpen und dem südlichen Teil der Karawanken im Verlauf der Geschichte zugunsten der Slowenen gewendet. Die Identität der Slowenen als Gebirgsnation, die sich schon früher zu formieren begonnen hatte, wurde dadurch noch verstärkt. So traten die Slowenen nach dem Ersten Weltkrieg aus Österreich-Ungarn in das Königreich SHS mit einer bereits gebildeten Identität hinüber, in der die Berge und insbesondere der Triglav als zentrales Symbol des Slowenentums eine wichtige Rolle spielten. Das Etikett als einer mit den Bergen verbundenen Nation wurde von den Slowenen auch nach dem Zweiten Weltkrieg im sozialistischen Jugoslawien nicht aufgegeben.

Das Bergsteigen war und ist eine starke Säule der slowenischen Identität und ein wichtiger Bestandteil der nationalen Identität Sloweniens. Durch den nationalen Kampf haben sich die slowenischen Berge fest im nationalen Bewusstsein verankert und sind zu einem sichtbaren Symbol geworden.

IN MEMORIAM

In memoriam profesorici dr. Cvetki Hedžet Tóth (1948–2020)

Prof. dr. Cvetka Hedžet Tóth¹

*Noben človek ni OTOK, povsem sam zase;
vsak človek je kos CELINE, del kopne zemlje;
če MORJE odpravi grudo prsti, je EVROPE manj,*

¹ Hladnikm. (2020). Cvetka Tóth [fotografija]. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cvetka_T%C3%B3th_03.jpg#/media/File:Cvetka_T%C3%B3th_03.jpg. CC BY-SA 4.0

*prav tako, kakor da je bil RTIČ,
prav tako, kakor da je bilo posestvo tvojih prijateljev ali tvoje lastno;
ob smrti vsakega človeka je mene manj, kajti vključen sem v ČLOVEŠTVO.
In zato nikdar ne pošiljaj vpraševat, komu zvoni, zvoni tebi.*

(Angleški pesnik iz 16. stoletja John Donne.)

Lansko leto 14. decembra me je zjutraj poklical po telefonu župan Svetega Jurija ob Ščavnici gospod Anton Slana in mi sporočil, da je umrla profesorica Cvetka. Ko pa je omenil njen priimek, se mi je zdelo nemogoče. Še štirinajst dni pred tem sva se več kot uro pogovarjala po telefonu in premlela dogajanje na političnem in kulturnem področju. S profesorico Cvetko Hedžet Tóth me je vezalo prijateljstvo še iz let, ko sem bil član uredniškega odbora revije Znamenje, bolj pa sva sodelovanje poglobila kasneje, ko sem postal njen urednik. Bila je stalna članica uredniškega odbora in leto za letom v vsaki od števil sodelovala s svojimi razpravami, včasih tudi z več. Zavzeto je iskala tudi nove sodelavce in kar nekaj njenih doktorantov je takrat objavljalo v naši reviji.

* * *

Cvetka Hedžet Tóth je bila duhovna aristokratinja, ki je s prvinskim erosom »ljubezni do modrosti« zajemala iz globokega studenca filozofske misli in tudi področij, ki se je dotikajo. Njena poklicna kolegica filozofinja Marija Švajncer je v recenziji njene zadnje zajetne knjige *Demaskirajoče tendence* o njej zapisala, da je »ena vodilnih in nadvse ustvarjalnih slovenskih filozofin«, ki se pogloblja »v interdisciplinarno usmerjene teoretike frankfurtske šole, nekatere vidne teologe in pisatelje« in ob njih »oblikuje in razvija lastni filozofski sistem, v katerem ima največjo veljavo etika«, ki ji »postavlja zanesljive temelje in pri tem poudarja pomen skupnosti, solidarnosti, poštenosti, enakopravnosti, svobode in zvestobe sami sebi.« O njeni kritično naravnani filozofski misli pa, da »ohranja vrednote revolucionarne tradicije in narodnoosvobodilnega boja, uveljavlja antropologijo upornišтва ter se naravnost razglaša za prepričano in nepremakljivo levičarko in ateistko. Kritična je do deviacij v preteklosti, od holokavsta do vsakršnega nasilja, zastavlja si vprašanja, zakaj je propadel socializem in kakšno družbo bi si želeli v prihodnosti. Ker se porajajo nove meje in pregrade ter je očitna pretirana politizacija, spodbuja k svetovljanskemu pogledu in realizmu. Zaveda se, kakšno moč imajo fundamentalizmi, vse svetovne religije se po njenem mnenju namreč gibljejo med toleranco in nasiljem.«² V njenem raziskovalnem delu izstopajo

² Marija Švajncer, *Cvetka Hedžet Tóth: Demaskirajoče tendence*, str. 340. (Objavljeno: <https://search.proquest.com>)

znana filozofska imena Arthur Schopenhauer, Theodor W. Adorno, Georg Simmel, Hermann Cohen, György Lukács, Ernst Bloch, Richard Rorty, Jürgen Habermas, Peter Sloterdijk, filozofi in teologi Paul Tilich, Albert Schweitzer in pravkar umrli oče svetovnega etosa teolog Hans Küng ter naši Primož Trubar, Edvard Kocbek, škof Vekoslav Grmič in teoretičarki filozofinji Hannah Arendt in Simone Weil.

Za velikimi filozofskimi, etičnimi in družbeno-političnimi temami, ki jih je odpirala v svojih številnih delih ob študiju velikih imen filozofije, potem predavanjih doma in v tujini, mentorstvih in znanstvenem raziskovalnem delu, pa je skritih toliko prečutih noči in odrekanj, da bodo nadaljnji podatki iz njenega življenja in bogatega ustvarjalnega opusa izzveneli le za suhoparno naštevanje letnic.

Univerzitetna profesorica Cvetka Hedžet Tóth se je rodila v Murski Soboti 28. oktobra leta 1948. Odraščala je v Razkrižju pri Ljutomeru. Diplomirala je leta 1972 na Filozofski fakulteti v Ljubljani (A-predmet Filozofija in B-predmet Sociologija). Magisterij iz filozofije je opravila leta 1975 in leta 1987 uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo na temo Lukácsevo pojmovanje dialektike. Že naslednje leto je bila izvoljena v naziv docentka za predmet Ontologija in gnoseologija, leta 1994 v izredno profesorico za ontologijo, metafiziko in gnoseologijo, leta 1999 pa v naziv redne profesorice za ontologijo in metafiziko. V tem času je opravljala več upravnih funkcij: med njimi je bila tudi predstojnica katedre za sistematsko filozofijo.

Področja njenega širšega znanstvenoraziskovalnega in predavateljskega delovanja so bila povezana z ontologijo, metafiziko, etiko in aksiologijo. Predavala je na Hebrew University v Izraelu, Univerzi na Dunaju v Avstriji, na univerzama v Regensburgu in Münchenu v Nemčiji in z vsemi temi tudi strokovno sodelovala. Bila je kodirektorica mednarodne konference Marxist and Phenomenological Approaches to literature and Culture, Dubrovnik, Inter-university Centre of Postgraduate Studies, en mandat pa tudi podpredsednica Društva visokošolskih profesorjev Univerze v Ljubljani in članica uredništev in izdajateljskih svetov revij *Anthropos*, 2000, *Znamenje*, *Borec* in *Stati* inu obstati ter drugih.

Njena bibliografija obsega 913 knjižnih enot in naslednje knjižne izdaje:

- *Spontanost in avtonomnost mišljenja*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1994, 254 strani.
- *Metafizika čutnosti*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1998, 269 strani.
- *Med metafiziko in etiko*, Pomurska založba – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Murska Sobota – Ljubljana 2002, 207 strani.
- *Hermenevtika metafizike*, Društvo 2000, Ljubljana 2008, 207 strani.
- *Dialektika refleksijskega zagona*, Društvo 2000, Ljubljana 2015, 274 strani.

- *Materialistično-idealistična zarezka*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2015, 244 strani.
- *Demaskirajoče tendence*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2018, 442 strani.

* * *

V najinem zadnjem pogovoru mi je ponovno s ponosom omenila svoja prizadevanja za izdajo spominov na revolucionarno leto 1968, ki so bili zanjo več kot samo spomin na neko daljne dogajanje izpred petdesetih let. Zapis je začela zelo nostalgичno: »Z otožnostjo se lotevam teme, ki je ponotranjeni del mene in mojega študentovstva.«³ K tej temi se je že leta pred tem vračala v številnih razpravah, v katerih je obujala spomine na leta od 1968 do 1971, ki niso bila zanjo prelomna samo v času njenega študija, ampak so odločilno zaznamovala tudi njeno nadaljnjo življenjsko pot univerzitetne profesorice filozofije na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete v Ljubljani in družbeno-politične aktivistke: »Nekaj zelo romantičnega je spremljalo mojo pot na univerzo in moja generacija 68 je s svojim jurišem na nebo doživljala nepozabno in enkratno potrebo po pravičnosti in čutu za poštenost.«⁴ Potrebo po pravičnosti in čutu za poštenost so v mladi vedoželjni študentki s poslušom za družbena, socialna in filozofska vprašanja spodbudili številni premiki v tedanji družbi, ki so svoj vrhunec dosegli v študentskih nemirih: »Spominjam se, da je čas, ko sem začela študirati na Filozofski fakulteti, bil čas, ko so ameriška letala vsak dan bombardirala Severni Vietnam, in v kakšnem prijetnem študentskem lokalu smo ob toplih zgodnjepoletnih večerih s pestmi polnimi gneva tolkli po mizah in vpili: 'Ho, Ho, Ho Ši Minh'. Še pred tem je nekega dne prišla do mene novica, da je v Kolumbiji v boju za svoje ideale – boril se je skupaj s komunisti – februarja 1966 padel duhovnik – Camilo Torres, ki je v eni od svojih poslanic – ta me je še posebej pretresla – izjavil: 'dejal sem, da kot Kolumbijec, kot sociolog, kot kristjan in duhovnik ne morem biti antikomunist. Kot Kolumbijec nisem antikomunist, kajti antikomunizem preganja moje tovariše v deželi, ki protestirajo, pa naj so komunisti ali ne, in katerih večidel so reveži.' Kmalu zatem v nedeljo, 8. oktobra 1967, pa je bil ubit še legendarni Che Guevara. V letu 1968 sem s češkimi kolegi doživljala evforijo njihove t. i. 'češke pomladi' in v Pragi smo vpili: 'Naše morje – vaše morje.' Potem pa nadaljuje: »Bil je trenutek, ko je izgledalo, da ima evrokomunizem – čisto nasprotje boljševizmu kot vzhodnemu totalitarizmu – lepe možnosti,

³ Spomini na leto 1968: človek je mnogo več kot samo privesek ekonomije, str. 97 (Objavljeno: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si>).

⁴ O dialogu kot človeškosti, *Znamenje* 3–4, 2003, str. 32.

da uspe. Ideja organizirane solidarnosti, predvsem pa možnost za dosego tega, nas je prevzela tako, da smo govorili o socializmu kot o svetovnem procesu. V poletu moje in vaše mladosti tj. generacije 68 smo sanjali o univerzalni človeškosti, o domovanju v svetu, verjeli smo, da je to, da bi vsepovsod v svetu bivali kot doma, možno v tem tako zelo kratkem življenju, ki nam je dano živeti med rojstvom in smrtjo.«⁵

Cvetka Hedžet Tóth za svojo generacijo ugotavlja, da je živela v najbolj spolitiziranem času in tudi sama »verjela v vseobsegajočo moč politike«,⁶ ki jo je razumela kot »sinonim za etizacijo«, ne pa »kot cilj« in prav tako »ne kot boj za oblast, ampak kot sredstvo«, ki je »primerno za etizacijo.« To svojo misel potem utemelji, ko pravi, da je najvišja vrednota politike »pravičnost« in negovanje prijateljstva, ki ju razume kot tisti vrednoti in ideala, ki omogočata, »da je politika lahko sredstvo, da se ljudje v tem kratkem življenju, ki ga živimo med rojstvom in smrtjo, počutimo kot doma.«⁷ Ali kot je verjela njena generacija, da bo lahko ustvarila svet, »v katerem ni nebes in pekla pod nami, le modro nebo nad nami, tudi ne držav in prav ničesar, za kar bi se pobijali in za kar bi morali umreti. V svetu brez religij in cerkva bi živeli v miru /.../ to bi bil svet brez trpljenja, lakote, kot en sam bratski svet, v katerem ni pohlepa, zavisti in tudi ne zasebne lastnine in vsi ljudje bi si med seboj vse pravično delili in v tem svetu bi prav vsak človek bival varno, imel varen dom.«⁸ To, kar se je takrat razglašalo za socializem na Vzhodu, ni bil njihov ideal socializma kot oblike »organizirane solidarnosti«, ki bi zanjo veljalo, da je »samo druga plat pravičnosti.«⁹ Zato je bil njihov upor usmerjen v prizadevanje za takšen socializem, ki bi lahko bil »edina in dejanska alternativa kapitalizmu«,¹⁰ ki se je razglašal za edinega varuha univerzalnih človekovih pravic, svobode in pravic. Z obžalovanjem kasneje ugotavlja, kako so to bile samo sanje neke generacije, ki se nekaj desetletij kasneje ni znašla »onkraj dveh totalitarizmov, vzhodnega in zahodnega«, ampak prebudila v neoliberalizmu, ki ga metaforično imenuje »kobiličarski kapitalizem«.¹¹ Ta je nekoč trdno postavljene socialno-solidarnostne kategorije postavil povsem na ekonomske temelje, prizanesel ni niti področjema kulture in etike, in vse »utopil

⁵ O dialogu kot človeškosti, *Znamenje* 3–4, 2003, str. 31–32.

⁶ Spomini na leto 1968: človek je mnogo več kot samo privesek ekonomije, str. 98.

⁷ M. Šelek, Človeštvo je podivjalo, *Zarja*, 1. avgust 2016 (Objavljeno: <https://revijazarja.si>). O tem glej tudi Spomini na leto 1968: človek je mnogo več kot samo privesek ekonomije, str. 103.

⁸ Prav tam, str. 98.

⁹ C. Hedžet Tóth, Koliko morale prenese bogastvo, str. 335 (Objavljeno: <https://www2.arnes.si>).

¹⁰ Prav tam, str. 104.

¹¹ Prav tam, str. 97.

v 'ledeno mrzli vodi egoističnega računarstva'.¹² V njem je človek postal le še sredstvo za vse večje bogatenje peščice bogatih, ki jih motivira pohlep po denarju. Kant ga enači s častihlepjem in oblastizeljnostjo,¹³ kar so razkrile tudi politične spremembe v vzhodni Evropi po letu 1990. Lastninjenje se je s pojavljanjem tajkunov kmalu izkazalo za prefinjeno obliko kraje družbenega premoženja, malikovanje svobodnega trga in poudarjanje, da je smisel politične svobode v služenju denarja,¹⁴ večino pa potisnilo med lumpenproletarce. Zato se beg iz preteklega komunizma v neoliberalizem ni izkazal za rešitev,¹⁵ na kar opozarja tudi znani filozof Sloterdijk, ki ogorčen ugotavlja, kako so postale po tem prebegu »nekdanje socialistične države leglo najbolj nesramnega in prevarantskega kapitalizma«, ki se je razkril kot »nekakšna čudna odlika 'avanture postkomunistične duše'«. ¹⁶ Z njim je postalo žal po letu 1990 solidarno tudi »salonsko in medijsko levičarstvo«. Z obžalovanjem ugotavlja, kako uporniškega duha generacije 68 – po Marxu – za spreminjanje sveta in razmer v njem, ni zaznati tudi pri novi »kulturni levici«, in kako se je »ideja organizirane solidarnosti /.../ po letu 1989 povsem sesula«. ¹⁷ Prizna pa svoji generaciji: iz vseh teh stranpoti se je naučila nečesa zelo pomembnega, da je moč obstoječe stanje neke družbe »razbrati z njenih obrobij oz. na njenih mejah« – danes s tistih mej –, na katerih se drenjajo prekarci, reveži, brezposelni in nemočni upokojenci – skratka avtsajderji. ¹⁸

* * *

O svoji generaciji 68 z zanosom pove: »Bili smo uporniki«, ¹⁹ in to iz potrebe po udejanjanju temeljnih vrednot »pravičnosti in občutka za poštenost«. ²⁰ In v tem smislu je ostala Cvetka Hedžet Tóth upornica zoper krivične politične, ekonomske in socialne razmere, saj je pretežni del raziskovanja posvetila utemeljevanju pomembnosti etaizacije globaliziranega sveta, opozarjanja na nujnost življenja iz temeljnih načel svetovnega etosa ²¹ in končno na potrebo po samoohranitveno naravnani etiki, ki kliče k udejanjanju moralnega imperativa: »pusti življenju živeti – in biti, da je, da biva, da še-je«, da bo ohranjeno

¹² Prav tam, str. 327.

¹³ Prav tam, str. 327.

¹⁴ Prav tam, str. 333.

¹⁵ Prav tam, str. 332.

¹⁶ Prav tam, str. 338.

¹⁷ *Hermenevtika metafizike*, str. 12.

¹⁸ Prav tam, str. 99.

¹⁹ Prav tam, str. 108.

²⁰ Prav tam, str. 108.

²¹ Obširneje je o projektu svetovni etos pisala v razpravi *Etika kot orientacijski čut – o projektu svetovnega etosa*, v: *Hermenevtika metafizike*, str. 265–313.

»to, kar ne more regenerirati, če je enkrat poškodovano in uničeno.«²² Zato je po tolikih razmislekih o etiki in svetovnem etosu lahko na koncu zapisala: »Verjamem, da je možna etika onkraj teizma in ateizma, kar pomeni, da je možna ena etika – univerzalna – ki nikdar ne zatira razlik in ravno zaradi svoje univerzalnosti nikogar ne izloča.«²³ In še njeno utemeljeno svarilo pred etiko, ki izhaja iz »tiranije dobrega, ki bi nekoga spet izločevala ali ga po znanih tragičnih, preteklih vzorcih celo getoizirala.«²⁴

* * *

In še nekaj zelo pomembnega je opazila pri generaciji 68: da je bila njena gonilna sila utopično upanje, ki ji nikoli ni dovoljevalo, da bi zašla v »bližino nevarnega gosta« nihilizma, kljub priseganju postutopične dobe, da so utopije mrtve. Da niso nikoli končale na smetišču zgodovine, jo je znova opogumil pogled z avtobusa na grafit: »Na pragu nove revolucije /.../ na ruševinah kapitalizma bomo zgradili pravičnejši svet.«²⁵ Njegovo sporočilo zanjo ni bila obsojanja vredna packarija, nad katero so se verjetno zgražali številni »liberalni kapitalisti«, ki so se peljali mimo, ampak sporočilo z globokim etičnim nabojem in izzivom, da »očitno ti za nami – vsaj nekateri – niso otopeli za trpljenje, solidarnost, socialno pravičnost.«²⁶

* * *

Ljubezen do modrosti jo je vodila skupaj z njenimi izbranci filozofi, teologi in številnimi razumniki in umetniki »onkraj teizma in ateizma« k tistemu motrenju resnice, ki ga je usmerjal njen v humanizem naravnani »orientacijski čut«, ki se je manifestiral v prizadevanjih, da bi se uveljavile temeljne vrednote, ki izhajajo iz povezovalne »dejavne resnice«, to je etične resnice, ki ne razdvaja ljudi različnih prepričanj in svetovnih nazorov, ampak jih združuje v skupnih prizadevanjih za socialno pravičnost, solidarnost, toleranco, strpnost in človekovo dostojanstvo. Prav v odgovornosti za drugega je prepoznavala enega temeljnih človekovih etičnih imperativov njegovega delovanja, v resnicoljubnosti pa temeljni imperativ njegove človečnosti. Ena njenih študentk je ob njeni smrti o njej zapisala prav to: »Kot njena študentka sem se večkrat imela priložnost prepričati na lastne oči, da je tudi v vsakdanjem življenju delovala po vzoru solidarnosti do sočloveka, za katero se je zavzemala v svojih predavanjih.

²² *Hermenevtika metafizike*, str. 35.

²³ »Upanje in hrepenenje duha, ki ne pozna meja«, *Znamenje* 1–2, 2005, str. 11.

²⁴ Prav tam, str. 11.

²⁵ O dialogu kot človeškosti, *Znamenje* 3–4, 2003, str. 33.

²⁶ Prav tam, str. 33–34.

To lahko potrdi mnogo njenih nekdanjih študentov, ki jim je pomagala pri reševanju tako eksistenčnih kot eksistencialnih kriz.«²⁷ V tem smislu je tudi govorila na shodih delavcev, da ljudje na svetu nismo za to, »da ga merimo s kapitalom in dobičkom«, ampak smo »bistveno več in mnogo več kot le privesek ekonomije.« Kajti najgloblji smisel našega življenja je v tem, »da v svetu ustvarjamo mir, skratka, da ga mirimo, ne pa, da ga merimo v milijonih dobička in kapitala«. In končno: »Ni miru in ga ne bo brez socialnega miru.«²⁸

* * *

Nikoli pa si profesorica Cvetka Hedžet Tóth ni zatiskala oči pred temami, ki ne bi smele nikogar pustiti neprizadetega. Ena od njih je tudi metafizika zla, ki ga je povezala s fenomenom koncentracijskega taborišča Auschwitz. S Theodorjem Adornom, Hansom Jonasom ter teologi Dorotheejo Sölle, Johannom Baptistom Metzom in Jürgenom Moltmannom si zastavlja vprašanje, koliko sta filozofija in teologija zaznamovani s holokavstom. Z Adornom ga je razumela kot imperativ, ki kliče k novi obliki preživetja in novi možnosti za metafiziko, v tem ji je pritrdil tudi začetnik nemške politične teologije Metz, ko je omenil, da bo zaradi njega potrebna tudi revizija teologije. S tem pa tudi na vprašanje, kako se soočiti s preteklostjo in zbrati dovolj poguma za upor proti vsakršni obliki propagande, še posebej politični. Kajti poravnava s preteklostjo, ki se dogaja na ravni propagande, omogoča, da se lahko ponovi to, kar se nikoli ne bi smelo zgoditi.²⁹

O njenem vpraševanju o metafiziki zla in dialektiki nemorale v novejši zgodovini pravi Andrej Leskovic: »Za Adornom sprašuje, 'kako se soočiti z bolečino Auschwitz, zaradi česar je ranjena tudi človečnost in /.../ je bila med drugim posamezniku kratena pravica do individualne smrti.'« Potem pa, kako ugotavlja, »da je bila iz velikega dela sodobne filozofije izgnana ideja nesmrtnosti, 'kot da bi holokavst človeku jemal pravico, da je bitje transcendence, in reduciral njegove doživljanje na čas brez konca v *nič* – in ne kot čas brez konca v *večnost*' /.../ ter z Adornom in Jonasom odločno vztraja pri tej ideji, ki je ni več mogoče misliti ob tradicionalnih metafizičnih predpostavkah in tudi ni več združljiva z ateizmom.«³⁰

²⁷ T. Tihelj, V spomin: dr. Cvetka Hedžet Tóth (1948–2020) (Objavljeno: <https://std-drustvo.si>).

²⁸ Koliko morale prenese bogastvo, str. 341.

²⁹ Prim.: O sili protesta, v: *Demaskirajoče tendence*, str. 309–349.

³⁰ Metafizika, materializem, etika, utopija, str. 390 (Objavljeno: <https://w.w.w.hippocampus.si>).

* * *

Tudi v obratu od sesutega levičarstva k desničarskemu angažmaju, ki je bil izrazito medijsko podprt, ni zaznala, da bi se kakorkoli povečevala pometafizična orientacija.³¹ Vzrok je videla v napačnem izhodišču: resnice se ne išče, ampak se jo dela in pred nobeno resnico, tudi pometafizično, se ne kleči. Kakršnakoli že je in od koderkoli že prihaja, se prej o njej dvomi, kot pa se nanjo prisega in zaklinja. In če smo pred njo na kolenih kot njeni zaklinjevalci, izginja vsakršna iskrenost, ki naj bi bila ena najpomembnejših drž intelektualcev.³²

* * *

Ob 60-letnici mi je na koncu sestavka, ki je bil objavljen v reviji Znamenje, pripisala: »Omika od intelektualca zahteva, da je razgledan tudi na področju humanistike. Žal pa je v osnutkih študijskih reform vse bolj potisnjena na obrobje. Zato si s svojim delom prizadevam za nadaljnji razvoj filozofije, ki je trajni temelj humanistike, in drugače ne more biti. Brez solidne humanistike ni trdnega temelja za kulturo in kar je še toliko pomembneje, znotraj naroda, v katerem velja kultura za narodotvorno in še nadalje si bom prizadevala, da bi ta naša slovenska filozofija, ki skuša razmišljati 'onkraj teizma in ateizma', še naprej bila ustvarjalna in s svojim čutom za etiko uspešno vzgajala generacijo mladih, znanja željnih ljudi, ki niso več zasvojeni s politiko, kajti zanje je politika samo sredstvo, nikdar cilj. Ti ljudje sledijo njenemu pozivu, da je treba negovati ideal življenja kot domovanja, težnjo, da bi v vsakem kotičku sveta prebivali kot doma. Ta ideal zahteva še, da ohranimo vedrino in optimizem, ki hkrati neguje idejo nesmrtnosti, da gre za dožemanja časa brez konca v večnost in tako kot Ernst Bloch verjamemo, da so med nami tudi ateisti po volji Boga.« In takšna je bila tudi ateistka in socialistka Cvetka Hedžet Tóth, ki je do konca ostala zvesta svojim načelom, ki jih zapisala o svoji generaciji 68: »Politični zasvojenosti svoje mladosti zdaj, ko nismo več mladi, oporekamo samo z življenjem samim – in ta 'rana' Karl Marx, ki je ostala, nas opozarja, da je svet treba še vedno spreminjati, da bi vsepovsod v svetu bivali kot doma. Domovanje v svetu je bil naš ideal – in ni nam žal. Svoj nekdanji levičarski politizaciji priznavamo, da nam je pomagala izostriti čut za verodostojnost življenja in kakšnemu zdajšnjemu kritiku – ki s polnim gobcem demokracije vpije, da tu gre spet za komunizem – se samo še nasmejemo. Nihče od nas ne čuti potrebe odgovarjati tovrstnim 'demokratom' antitotalitarizma.«³³

³¹ Prav tam, str. 36.

³² Prim. *Hermenevtika metafizike*, str. 36.

³³ Prav tam, str. 363.

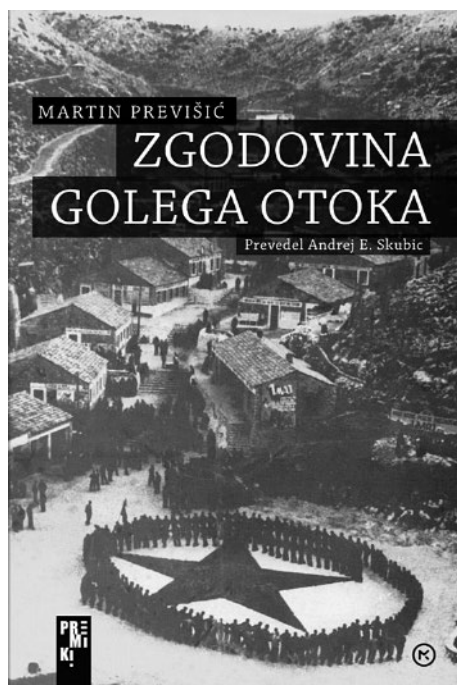
Nam pa je spoštovana profesorica Cvetka Hedžet Tóth zapustila bogato dediščino svojih misli, ki nas vedno znova silijo k razmisleku o našem bivanju in izzivajo, kako udejanjati svoje življenje tako, da bo svet postajal vse bolj naš dom, in se bodo v njem vsi počutili ne oziraje se na svojo raso, narodnost, vero in politično prepričanje kot doma.

Slava njenemu spominu!

Srečko Reher

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

MARTIN PREVIŠIČ: ZGODOVINA GOLEGA OTOKA. Prevod Andrej E. Skubic, Mladinska knjiga – zbirka Premiki, Ljubljana 2021, 622 str.

Dobili smo še eno zanimivo knjigo o zgodovini »ibejevskega« taborišča (zapor) na Golem otoku, ki je delovalo med leti 1949–1956. Knjiga temelji na arhivskih virih in literaturi, pa tudi na številnih pogovorih avtorja s preživelimi taboriščniki z Golega otoka in iz drugih taborišč in zaporov v času spora Tito – Stalin. Avtor, ki sodi med mlajše raziskovalce sodobne jugoslovanske zgodovine, se je pogovarjal s

25. preživelimi taboriščniki, ki bi jih lahko imenovali tudi zaporniki ali bolj enostavno – kaznjenci. Med njimi je bilo 21 moških in 4 ženske, od tega 9 iz Hrvaške, 14 iz Srbije in 2 iz Slovenije, različnih narodnosti. Eden od njih je bil celo visoki funkcionar Uprave državne varnosti (UDBE), drugi pa so bili kaznjenci z Golega otoka ter iz drugih jugoslovanskih zaporov za ibejevce. Nekateri med njimi avtorju niso dovolili objave imen in tudi ne snemanja pogovorov. Spregovorili so le o osebnih izkušnjah in doživetjih z Golega otoka, ki so avtorju služili kot kamenček v mozaiku zgodbe o »Otoku«.

Avtor na mnogih mestih v knjigi, ki jo bogatijo tudi izbrane dokumentarne fotografije in nekateri verodostojni dokumenti, uporablja sopomenke za poimenovanje Golega otoka, ki so jih uporabljali tudi kaznjenci, in sicer Otok, Marmor, Delovišče in Havaji. Za Upravo državne varnosti (UDBO) ponekod uporablja sopomenki, kot sta Varnostna služba ali samo Služba, za njene operativce izraz »udbovci«, za Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ) pa skrajšani izraz Partija. Za Sovjetsko zvezo uporablja kratico ZSSR. Vsi golootoški izrazi, kot so »upravnik«, »sobni starešina«, »kulturni« in »preiskovalec«, so ohranjeni v izvorni obliki, v kakršni so se uporabljali na Golem otoku. Osnova knjige je bila avtorjeva doktorska disertacija o ibejevskem taborišču Goli otok, ki jo je zagovar-

terih podrobnosti iz življenja kaznjencev. Tudi o znamenitem »špalirju«, skozi katerega je moral vsak novinec, ki so ga kaznjenci za »dobrodošlico« pošteno premikastili. Udbovci so si pri tem po pilatovsko umili roke in jim ni bilo treba opraviti umazanega dela. »Špalir« je bil uvodni del prevzgoje in hkrati skrajno ponižanje dostojanstva vsakega kaznjence. Avtor knjige je sam opozoril, da je z njo želel celovito predstaviti Goli otok in zato je delo zastavil tako, da bi bralcem pojasnil »logiko« tega taborišča, njegove cilje, smisel in posledice za kaznjence (taboriščnike). Vse od narave jugoslovanskega sistema v njegovi stalinistični fazi do motivov za podporo resoluciji informbiroja leta 1948, pa tudi definicije, kdo so ibejevci sploh bili, kako so bili preiskovani in kaznovani, kako je nastalo taborišče na Golem otoku in kako se je razvil celotni taboriščni sistem. Vključno s tehničnimi podrobnostmi o taborišču samem, o njegovem notranjem delovanju, obolevanju in umiranju kaznjencev. Osrednji poudarek knjige pa je zagotovo v razlagi in obrazložitvi poglavitne funkcije – vloge taborišča, to je procesa politične prevzgoje kaznjencev. Gradivo za knjigo je skrbno zbiral in se je v glavnem naslonil na bogate arhive UDBE v Beogradu in drugih varnostnih služb, tudi KOS-a. Poleg njih pa je zbral nekaj izredno ilustrativnih pričevanj nekdanjih kaznjencev, ki so Goli otok preživeli in po več kot 60. letih javno spregovorili o osebnih usodah.

Gre v bistvu za knjigo o dogajanju med leti 1948–1956, ki je bilo polno zgodovinskih in političnih ironij. S knjigo je podobno kot že nekateri drugi avtorji pred njim vnovič argumentirano pokazal, kakšni sta v resnici bili sta-

linistična revolucionarna ideologija in praksa. Kljub temu, da je knjiga pisana zelo objektivno in dokumentirano, pa se avtor le ni povsem izognil osebnim vrednostnim sodbam in komentarjem. Ocenil je, da se je ibejevcem »preprosto iztekel zgodovinski rok trajanja«. Goli otok je bil izrinjen iz jugoslovanskega javnega diskurza vse do 80. let minulega stoletja, ko so prišli nekdanji kaznjenci (taboriščniki, kar so v resnici tudi bili) pred oči javnosti kot žrtve partijske igre, s katerimi se je ne glede na karto, ki so jo sami igrali leta 1948, ravnalo preostro. S to oceno se moramo v celoti strinjati. Tako kot drži tudi avtorjevo mnenje, da je bila »*takšna ocena kratkega veka, saj so po razpadu svetovnega komunizma, ZSSR in SFRJ, postali žrtve brez ideologije, brez družbenega in političnega zagovornika in – kar je ključno – brez domovine*«.

Knjigi je dodan obširni znanstveni aparat, seznam vseh pričevalcev, seznam kratic in imensko kazalo.

Marjan Toš

TAJNA SKLADIŠČA OROŽJA TO V LETIH 1990–1991. Spominski zbornik – Zveza veteranov vojne za Slovenijo, avtor in urednik Vlado Žgeč, Ljubljana 2021, 268 str.

V letu, ko praznujemo 30-letnico slovenske osamosvojitve, je Zveza veteranov vojne za Slovenijo, ki je že doslej založila veliko spominskih zbornikov, monografij in drugih publikacij o junjsko-juljski vojni za Slovenijo 1991,

izdala še zbornik z naslovom *Tajna skladišča orožja TO v letih 1990–1991*. Publikacijo, ki je izšla v nakladi 1000 izvodov z barvno naslovnico, je pripravil in uredil polkovnik Vlado Žgeč, tudi sam udeleženec vojne in vojni veteran, spremno besedo je napisal generalmajor Ladislav Lipič, predsednik Zveze veteranov vojne za Slovenijo, recenzent pa je bil mag. Zvezdan Markovič, zgodovinar iz Vojaškega muzeja Slovenske vojske v Mariboru. Knjiga je nadvse dragocen in uporaben zgodovinski vir za bodoče raziskovalce dogajanja pred slovensko osamosvojitveno vojno v letih 1990–1991 in po njej.

Urednik Vlado Žgeč je zelo na kratko, a razumljivo, pojasnil ozadje odzema orožja slovenski Teritorialni obrambi (TO) leta 1990 in dokumentirano predstavil iznajdljivost štabov TO po ukazu vodstva Republiškega štaba TO z dne 15. maja 1990. Z njim je ta Pokrajinski štab TO, Mestnemu štabu TO Ljubljana in 30. razvojni

skupini TO ukazal, da morajo orožje in strelivo oddati v objekte JLA 19. maja 1990 do 24.00 ure. Občinski štabi so ukaz različno sprejeli, 16 štabov je premestitev orožja v objekte JLA zavrnilo, mnogi pa so imeli orožje že uskladiščeno v skladiščih po vojašnicah. Odgovorni delavci TO so se dobro znašli in na različne načine odtuževali orožje iz skladišč JLA in ga premeščali v tajna skladišča. Za njihove lokacije so vedeli le posamezniki znotraj občinskih štabov TO in kasnejši pripadniki Manevrske strukture narodne zaščite (MSNZ). Tajna skladišča so bila organizirana pri zaupnih ljudeh v njihovih kletah, v gospodarskih poslopih, v zidanicah, v lovskih in gasilskih domovih, v skrivnih delih delovnih organizacij in celo v zakloniščih. Orožje in strelivo so skriivali na lastno odgovornost, brez vsake dokumentacije, in so veliko tvegali. V primeru odkritja tajnih skladišč bi namreč bili deležni ostrih represivnih ukrepov JLA. Za tajna skladišča niso imeli nobenega pravnega varstva in v tistem času so bila to izredno pogumna dejanja. Urednik je zbornik pripravljaval več let, saj je bilo pisnega gradiva malo. Za tajna skladišča je vedela le peščica ljudi, samo redki zaupni sodelavci štabov TO. Zato se je obrnil na Območna združenja veteranov vojne za Slovenijo (OZ VVS), ki razpolagajo s podatki in so mu pri zbiranju lokacij in fotografij objektov nekdanjih tajnih skladišč veliko pomagali. Objavil je fotografije večine tajnih skladišč in naslove lokacij, za nekatere lokacije pa kljub vsem naporom vse do zaključka redakcije zbornika ti podatki še niso zbrani. Več objektov so namreč po vojni porušili, njihovi lastniki so umrli ali se preselili. Zato na mnogih objektih tudi ni

spominskih plošč. Ponekod jih OZ VVS še niso namestila, marsikje pa zdajšnji lastniki tega niti ne dovolijo. Ponekod so orožje in strelivo skrivale cele družine, kar je urednik posebej navedel. Urednik je imel res težko in nevhvaležno delo, saj so bili podatki neverjetno razpršeni, izredno pomanjkljivi, in je bilo treba veliko terenskega preverjanja in dodatnega zbiranja verodostojnih informacij. Zdaj so lokacije tajnih skladišč TO bolj ali manj natančno znane in evidentirane. Žal pri mnogih ni natančnejših podatkov o lastnikih in tudi ne fotografij. Sploh pri tistih objektih, ki jih na terenu ni več. Novi raziskovalci tega poglavja slovenskega osamosvajanja bodo imeli lažje delo in bodo brez večjih težav lahko dopolnjevali zbrano gradivo. Na nekatere objekte tajnih skladišč bodo v prihodnjih letih še namestili spominske plošče, nekaj pa jih bo ostalo samo evidentiranih. Vlado Žgeč je ob tem pripomnil, da je *»orožje, ki so ga hranili mnogi slovenski domoljubi in tvegali tudi svoja življenja, pripomoglo k temu, da slovenska TO ni bila razorožena in je bilo to orožje (strelivo in minsko eksplozivna sredstva – MES) lahko uporabljeno v vojni za Slovenijo«*.

Žgečeve razlage okoli odvzema orožja slovenski TO maja 1990 dodatno osvetljuje v spremni besedi zbornika generalmajor Ladislav Lipič, predsednik Zveze veteranov vojne za Slovenijo. Posebej opozarja, da je *»zgodovinsko netočno in zavajajoče pisanje in govorjenje o razorožitvi TO, kajti do razorožitve ni prišlo. Je pa ta poskus sprožil pomembne organizacijske in politične procese in po moji oceni je bila najpomembnejša ugotovitev, da se JLA pripravlja na oborožen poseg v slovensko*

samostojnost, kar nam je narekovalo tudi sprejem ustreznih ukrepov«. Lipič tako kot urednik Žgeč brez dlake na jeziku zapiše, da je velika večina pripadnikov stalne sestave TO pod nazivom pripadniki Narodne zaščite z različnimi izgovori skrivoma odtuževala svoje lastno orožje iz skladišč JLA in ga hranila v pravočasno organiziranih tajnih skladiščih.

Recenzent mag. Zvezdan Marković je ocenil, da se je urednik zbornika lotil izjemnega izziva in težke naloge, da pripravi kar najbolj natančen seznam posameznikov in tajnih lokacij skladišč orožja TO, ki ni bilo predano v skladišča JLA, ali pa je bilo izvzeto iz teh skladišč. Skladiščenje orožja v tajnih skladiščih je potekalo po dogovorjenih postopkih. Mag. Marković dodaja, da so zaradi potrebe po ohranitvi popolne tajnosti delovali s čim manj dokumenti in da je delovanje MSNZ temeljilo na popolnem zaupanju med teritorialci, miličniki in zaupanja vrednimi občani. Po njegovem je zbornik verodostojna knjiga in k njeni verodostojnosti so veliko pripomogli tudi člani ZVVS. Ocenjuje, da bo knjiga dragoceno gradivo in dokument za kasnejše analize zgodovinarjev. Mag. Marković v krajši recenziji opozarja tudi na pomembnejše mejnike v procesih slovenskega osamosvajanja in pripominja, da so si zvezni organi SFRJ in predvsem JLA prizadevali, da bi na *»prebrisan način oslabili obrambno zmožnost Republike Slovenije«*. S projektom MSNZ se je tajno izvajal projekt vzpostavitve tajne in zaupanja vredne obrambne strukture, s čimer se je začela ena najbolje organiziranih akcij skladiščenja orožja na skrivne lokacije po celi Sloveniji. Lahko se tudi strinjamo z mnenjem, da je novi

spominski zbornik še en dokaz iskrenega slovenskega domoljubja v letih 1990–1991. Vsi dejavniki, ki so sodelovali v projektu MSNZ in v organizaciji tajnih skladišč orožja in streliva TO, si zaslužijo spoštljiv spomin. Najbolj mnogi državljani in državljanke, ki so odstopili svoje nepremičnine, hranili

orožje na domačijah, v delavnicah ali v podjetjih. To so bili zaupanja vredni ljudje, ne glede na politično prepričanje, po katerem se takrat ni spraševalo. Vsi so ravnali tako, kot se za pokončne domoljube in ponosne državljane spodobi!

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Dato-teke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 6,30 €